ΕΤΟΣ ΜΗ. ΤΕΥΧΟΣ 566 – 567 ζ'. – η.'

Ὁ Θεσσαλονίκης Παντελεήμων

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

Μηνιαῖον Θεολογικὸν - Θρησκευτικὸν περιοδικόν.
Ὄργανον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	1965

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ: «ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ»
ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ ΤΟΥ Π. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1917
ΙΔΡΥΤΗΣ: Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ (†)
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Π. Σ. ΡΟΚΚΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1965 τ. 566 - 567 ζ'.-η'.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ ΕΠΙ ΤΗ, ΕΟΡΤΗ, ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Ὑπὸ Χ. ΚΑΡΑΔΙΑΚΟΥ
Θεολόγου Καθηγητοῦ

Ἂν ὑπάρχῃ ἕνα ὄνομα ποὺ μποροῦμε ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ νὰ τὸ προβάλλωμε στοὺς ἀρνητὰς ὅλων τῶν αἰώνων σὰν τὴν πιὸ ἀκαταμάχητη ἀπόδειξι τῆς Θείας προελεύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς καταπληκτικῆς ἐπιρροῆς ποὺ ἐξασκεῖ στὴν ἀνθρώπινη ψυχή, τὸ ὄνομα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ τὸ ὄνομα Παῦλος.

Τί ἦταν ὁ Παῦλος; Ὁ φοβερώτερος διώκτης τῆς Θρησκείας τοῦ Χριστοῦ. Φαρισαῖος φανατικὸς ἐπίστευε πὼς οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ναζωραίου ἦταν οἱ ἀσπονδότεροι ἐχθροὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, γιαυτὸ μέσα στὴν καρδιά του φιλοξενοῦσε ἕνα ἀπερίγραπτο μῖσος κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Οἱ Χριστιανοὶ - κατὰ τὸν Παῦλον - ἔπρεπε νὰ λείψουν ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς καὶ γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἀνέλαβε σκληρὸν ἀγῶνα. Διωγμός, συλλήψεις, φυλακίσεις. Δὲν ἔβλεπε τοὺς Χριστιανοὺς σὰν ἀνθρώπους, ἀλλὰ τοὺς ἔβλεπε ὅπως ὁ δήμιος βλέπει τὰ θύματά του.

Ξαφνικὰ ὅμως ὁ Παῦλος μεταβάλλεται καὶ γίνεται ὁ θερμότερος φίλος καὶ προστάτης τῶν Χριστιανῶν ὅλης τῆς γῆς.

Πῶς ἔγινε τὸ θαῦμα αὐτό; Τὶ ἦταν ἐκεῖνο ποὺ ἀνέτρεψε ριζικὰ ἕνα ὁλόκληρο ἰδεολογικὸ κόσμο καὶ συνετέλεσε ὥστε ἕνας νέος κόσμος νὰ προβάλλῃ στὴν ψυχή του καὶ νὰ τὴν κατακτήσῃ ἐξ ὁλοκλήρου; Πῶς νὰ ἐξηγηθῇ ψυχολογικὰ ἡ μεταβολὴ αὐτή; Τί μετέβαλε τὸν Παῦλο; Τὸ συμφέρον; Ἀλλὰ οἱ πρῶτοι μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶχαν χρήματα. Ἡ δόξα; Ἀλλὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστιανοῦ ἦταν τὸ πιὸ ἄτιμο καὶ περιφρονημένο. Μήπως τὸ θάρρος μὲ τὸ ὁποῖο ἀντιμετώπιζαν τὰ μαρτύρια οἱ πρῶτοι Χριστιανοί; Μήπως τὸ μαρτύριον τοῦ Στεφάνου κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Παῦλος κρατοῦσε τὰ ροῦχα ἐκείνων ποὺ λιθοβολοῦσαν τὸ Στέφανο;

Ὄχι, ὄχι, κανένα ἀπ' ὅλα αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ λύσῃ τὸ ψυχολογικὸ πρόβλημα καὶ μένει μόνο μιὰ ἐξήγησι: Τὸ ὅραμα τῆς Δαμασκοῦ.

Ὢ! τῶν ἀπείρων Σου θαυμάτων Χριστέ! Ἔξω ἀπὸ τὴ Δαμασκὸ ἔδωκες τὴ νικηφόρο Σου μάχη κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ τοῦ Παύλου ποὺ φαινότανε ἀτίθαση, ὑπέκυψε μπροστὰ στὸ μεγαλεῖο Σου. Καὶ τὸ δυνατὸ ἐκεῖνο φῶς ποὺ τὸν ἐτύφλωσε καὶ ἡ κραυγή: «Σαούλ, Σαοὺλ τί μὲ διώκεις;» τὸν μετέβαλαν ριζικά.

---

* Ἐξεφωνήθη κατὰ τὸν πανηγυρικὸν Ἑσπερινὸν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἱδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης Ἀποστόλου Παύλου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Ἱ. Ναῷ Παναγίας τῆς Ἀχειροποιήτου, χοροστατοῦντος τοῦ Παναγ. Μητροπολίτου.

῾Ο Χριστὸς τώρα γίνεται τὸ κέντρον τῆς ζωῆς του. Γι᾽ Αὐτὸν κινεῖ ὁλόκληρη τὴν ὕπαρξί του. Καὶ ἕνας πόθος φλογίζει τὴν καρδιά του: ῾Ο Χριστὸς νὰ θριαμβεύσῃ σ᾽ ὁλόκληρη τὴ γῆ. ῾Ο Χριστὸς νὰ βασιλεύσῃ στὶς καρδιές. ῾Ο Χριστὸς στὰ Ἔθνη. Καὶ πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀρχίζει τὴν μεγαλειώδη του ἐξόρμησι. ᾽Επισκέπτεται πρῶτα τὴν Πατρίδα μας. Περιοδεύει τὶς ῾Ελληνικὲς πόλεις. Ποτίζει τὰ ἐδάφη μας μὲ τὸν ἱδρῶτα τῶν ἀποστολικῶν του κόπων. Καὶ ἀξιώθηκε σ᾽ αὐτὸ τὸ κέντρο τοῦ ἀρχαίου εἰδωλολατρικοῦ κόσμου, στὴν ᾽Αθήνα, νὰ δώσῃ τὴν ἱστορική, τὴ μεγάλη ἰδεολογικὴ μάχη ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας, νὰ νικήσῃ καὶ νὰ στήσῃ ἐκεῖ τὴ σημαία τοῦ ᾽Εσταυρωμένου.

῾Ο ποταμὸς τῶν Φιλίππων, ὁ ᾽Ιορδάνης αὐτὸς τῆς Εὐρώπης, στὸν ὁποῖο βαπτίσθηκαν οἱ πρῶτοι Ἕλληνες Χριστιανοί, τὰ ἱστορικὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης μας, οἱ στενοὶ δρόμοι τῆς Βερροίας, οἱ βράχοι τῆς ᾽Ακροπόλεως, ὁ ᾽Ισθμὸς τῆς Κορίνθου, οἱ ἀκτὲς τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου, τῆς Μ. ᾽Ασίας, τὰ βουνά, οἱ θάλασσες καὶ τὰ πελάγη μας, ἀντηχοῦν ἀκόμη ἀπὸ τὰ θεσπέσια ρήματα, ἀπὸ τὰ Θεόπνευστα κηρύγματα τοῦ ἐνδόξου ᾽Αποστόλου, τὰ ὁποῖα ἔσεισαν ἐκ θεμελίων τὸν εἰδωλολατρικὸ κόσμο καὶ φύτεψαν στὴν Εὐρώπη τὶς πρῶτες Χριστιανικὲς ᾽Εκκλησίες.

Ναί, πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσουμε: ῾Ο Παῦλος γκρέμισε τὸν ἀρχαῖο εἰδωλολατρικὸ κόσμο. ῾Ο Παῦλος ξύπνησε τὸν κόσμο ἀπὸ τὴ μακρὰ εἰδωλολατρικὴ νύχτα καὶ ἔθεσε τὶς βάσεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἂν ἔχῃ ἐκλείψει ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, τὸ στίγμα αὐτὸ τῆς εἰδωλολατρείας, ὀφείλεται στὸν ᾽Απ. Παῦλο ποὺ ἐδίδαξε καὶ εἶπε: «οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος». Ἂν ἡ γυναίκα δὲν εἶναι πιὰ τὸ ὑποπόδιο τῶν ποδῶν τοῦ ἄνδρα, ἂν πῆρε τὴ θέση ποὺ τῆς ἁρμόζει μέσα στὴν κοινωνία καὶ μέσα στὴν οἰκογένεια, ἂν ἔγινε ἡ βασίλισσα τοῦ σπιτιοῦ της καὶ μπορεῖ νὰ χαίρεται καὶ νὰ καμαρώνη τὰ ἔργα τῶν χειρῶν της, τὸ ὀφείλει στὸν ᾽Απ. Παῦλο ποὺ ἐδίδαξε: «οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ» (Γαλάτ. 3, 28). Ἂν τὰ παιδιὰ ἀπολαμβάνουν τὴ στοργὴ τῆς μάνας, τὸ χάδι τοῦ πατέρα, τὴν ἀγάπη ὅλων μας, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν κόπων τοῦ Μεγάλου ᾽Αποστόλου.

῾Η ἔξοχη ᾽Ορθόδοξη λατρεία μας στηρίζεται στὸ μυστηριακὸ μυστικισμὸ τοῦ Παύλου. ῾Η ἱεραποστολική μας κίνησι, ἡ κατηχητικὴ προσπάθεια τῆς ᾽Εκκλησίας μας, παίρνουν φωτιὰ ἀπ᾽ τὴν προσωπικότητα τοῦ Παύλου.

᾽Αλήθεια! Πόσα δὲν ὀφείλουμε στὸ φτωχὸ σκηνοποιὸ τῆς Ταρσοῦ! Γιαυτό, ἅγιε ᾽Απόστολε, τιμῶμεν τοὺς ἀγῶνας, τιμῶμεν τὰς βασάνους διὰ Χριστόν, τιμῶμεν καὶ τὸ σεπτὸν σου μαρτύριον.

Ἀλλὰ ὁ Παῦλος ποὺ μίλησε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ 1915 χρόνια, ἐξακολουθεῖ νὰ ὁμιλῇ καὶ σήμερα σ' ἐμᾶς τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας.

Μᾶς ὁμιλεῖ γραπτῶς. Μᾶς ὁμιλεῖ μὲ τὶς 14 ἐπιστολές του, τὰ ἀθάνατα αὐτὰ μνημεῖα τῆς Χριστιανικῆς μας ἰδεολογίας. Μᾶς ὁμιλεῖ μὲ ἀγάπη καὶ τρυφερότητα πατρικῆς καρδιᾶς. Ὤ, κι' ἂν ἀνοίγαμε τ' αὐτιά μας, γιὰ ν' ἀκούσουμε τὴ φωνὴ τοῦ Παύλου, πόσα δὲν θὰ εἴχαμε νὰ ὠφεληθοῦμε! Μᾶς ἐπισκέπτεται νοερὰ καὶ ἀπευθύνει στὸν καθένα τὶς συμβουλές του καὶ δίνει τὰ σωτήρια φάρμακά του.

Μπαίνει πρῶτα στὸ ἄδυτο τῆς Ἑλληνικῆς οἰκογενείας καὶ παραγγέλλει στοὺς ἄνδρας: «οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν Ἐκκλησίαν (Ἐφεσ. 5, 25). Καὶ στὶς γυναῖκες: «Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε ὡς τῷ Κυρίῳ» (Αὐτ. 5, 22). Στοὺς γονεῖς: «Μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου» (Αὐτ. 6, 4). Καὶ στὰ τέκνα: «Ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ» (Αὐτ. 6, 1). Στοὺς πλουσίους, ποὺ ἔχουν τὴ μανία τοῦ θησαυρισμοῦ, ὁ Παῦλος φανερώνει τοὺς τρομεροὺς κινδύνους τῆς μαμμωνολατρείας καὶ λέγει: «ρίζα πάντων τῶν κακῶν ἡ φιλαργυρία» (Α΄ Τιμ. 6, 10). Καὶ στὴ συνέχεια παραγγέλλει στοὺς πλουσίους «μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὴ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι... ἀλλὰ ἀγαθοεργεῖν, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικοὺς» (αὐτ. 6, 17). Γιὰ κείνους ποὺ ζοῦν εἰς βάρος τῶν ἄλλων καὶ σὰν κηφῆνες τρῶνε τὸ μέλι τῆς κοινωνικῆς κυψέλης, ὁ Παῦλος ἐκσφενδονίζει τὸ μεγαλειῶδες ἐκεῖνο «εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐσθιέτω» (Β΄ Θεσσαλ. 3, 10).

Στοὺς ὑλιστὰς καὶ ἀθέους ἐπιστήμονας ποὺ καυχῶνται γιὰ τὶς ἄκαρπες γνώσεις τους ὁ Ἀπόστολος τονίζει ὅτι «ὑπὲρ τὴν γνῶσιν ἡ ὁποία φυσιοῖ, εἶναι ἡ ἀγάπη ποὺ οἰκοδομεῖ. Καὶ ψάλλει τὸν ὑπέροχο ἐκεῖνο ὕμνο τῆς ἀγάπης ποὺ θἄπρεπε νὰ χαραχθῇ μὲ χρυσᾶ γράμματα σὲ μαρμάρινες πλάκες καὶ νὰ ἐντειχισθῇ στὰ Πανεπιστήμια καὶ στὰ Γυμνάσια τῆς χώρας μας, διότι ἔχει γίνει πολὺ αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψη ἐπιστημόνων μὲ ἀγάπη, ἀγάπη Χριστιανικὴ ποὺ θυσιάζει τὰ πάντα στὴν ὑπηρεσία τῆς κοινωνίας.

Σὲ κείνους ποὺ κλαῖνε ἀπαρηγόρητα ἐπάνω στοὺς νεοσκαμένους τάφους τῶν ἀγαπημένων τους, ὁ Παῦλος στρέφεται μὲ ἰδιαίτερη στοργὴ καὶ τοὺς ἀπευθύνει τὸ κήρυγμα τῆς ἀναστάσεως: Ἕλληνες, οἱ πατέρες σας, οἱ ἄνδρες σας, οἱ γυναῖκες σας, τὰ παιδιά σας, δὲν πέθαναν ἀλλὰ κοιμήθηκαν. «Μὴ λυπεῖσθε λοιπὸν καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ

ἔχοντες ἐλπίδα. εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῷ» (Α΄ Θεσσ. 4, 13 - 15).

Σὲ κείνους ποὺ ζοῦν μιὰ ἄσωτη ζωή, ποὺ φοροῦν τὰ ράκη τῆς ἠθικῆς ἀκαθαρσίας καὶ τρῶνε τὰ ξυλοκέρατα μιᾶς ἄθρησκης καὶ ὑλιστικῆς ζωῆς ὁ Παῦλος παραγγέλλει: «ζήσατε σωφρόνως... μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις» καὶ ὑπενθυμίζει τὴν ἀναπόφευκτη ὀργὴ τοῦ Κυρίου: «Μὴ πλανᾶσθε, οὔτε πόρνοι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται, οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδωροι, οὐχ ἅρπαγες, βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι». (Α΄ Κορινθ. 6, 9).

Καὶ στοὺς ἱερεῖς ποὺ ἐπιτελοῦν ἔργο ἀνώτερο τῶν ἀγγέλων ὁ μέγας Ἀπόστολος παραγγέλλει: «Προσέχετε ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ». Προσέχετε διότι ἀμέτρητοι πουλημένοι καὶ καλοπληρωμένοι αἱρετικοὶ σὰν ἀκρίδες καὶ σὰν ἀρουραῖοι μπῆκαν στὸ Ἑλληνικὸ ἔδαφος καὶ καταστρέφουν τὴ φυτεία τοῦ Χριστοῦ. Προσέχετε διότι εἶναι «λύκοι βαρεῖς μή φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου». (Πράξ. 20, 28 κ.έ.).

Τέλος ὁ Ἀπ. Παῦλος ἀπευθύνεται στοὺς συνειδητοὺς Χριστιανοὺς ποὺ ζοῦν τὴ ζωὴ τῆς πίστεως καὶ μὲ λόγια καὶ ἔργα ὁμολογοῦν καθημερινὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς τιμίους ἀγωνιστὰς τῆς ζωῆς, ἐπαναλαμβάνει τὸ παράγγελμά του: «Ἀδελφοί, ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε. Ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ». (Ἐφεσ. 5, 7 καὶ Φιλιπ. 2, 15).

Ἀγαπητοί μου. Ὅσο ἐπέτρεπε ὁ χρόνος ἀκούσαμε τὴ μεγαλειώδη φωνὴ τοῦ Παύλου. Θὰ τὴν πιστέψουμε; Θὰ τὴν ἐφαρμόσουμε; Τότε ὁ καθένας μας - γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε μιὰ σύγχρονη εἰκόνα - θὰ διασπάση τὴν ἕλξι τῆς ἁμαρτίας, θὰ μπῇ στὴν τροχιὰ τῆς ἁγιότητος, θὰ ὀνομασθῇ δορυφόρος Χριστοῦ καὶ θὰ γίνῃ τὸ θαυμαστότερο ἀπ' ὅλα τὰ θαυμαστὰ τῆς γῆς.

Θ' ἀκούσῃ τὴ φωνὴ ἡ Πατρίδα μας ποὺ τόσο τὴν ἀγάπησε ὁ Παῦλος; Τότε ἡ Ἑλλὰς θὰ γίνῃ ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων ἐν μέσῳ ἑνὸς κόσμου ποὺ τὸν καλύπτουν καὶ πάλιν τὰ σκοτάδια τῆς βαρβαρότητος, τότε ὁ λαός μας θὰ γίνῃ γένος ἐκλεκτόν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν ποὺ θὰ ἀκτινοβολῇ τὶς ἀρετὲς τοῦ Χριστοῦ ὡς τὰ πέρατα τῆς γῆς καὶ θὰ δοξάζεται ἔτσι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου «ὃν παῖδες Ἑλλήνων εὐλογεῖτε, ἱερεῖς ἀνυμνεῖτε, λαὸς ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν».

ΠΕΡΙ ΤΟΝ ΚΑΤΑΡΤΙΣΜΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΕΝ ΤΩ, ΕΡΓΩ, ΤΩΝ ΛΕΣΧΩΝ ΧΑΡΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΤΗ, ΔΥΤ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ, *

Ὑπὸ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Κ. ΕΞΑΡΧΟΥ
Ὁμοτ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Τὸ θέμα περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν σήμερον εἶναι ἐκ τῶν δυσχερεστάτων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἡ Ὑπηρεσία τῆς Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς τῆς ἐν Γερμανίᾳ Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας ἀνέλαβε κατ' ἀνάγκην μετὰ τὴν εἰς αὐτὴν διὰ λόγους διεκκλησιαστικῶν σχέσεων ἀνάθεσιν τῆς μερίμνης ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων. Προπαρασκευὴ χάριν τοῦ ἔργου καθόλου οὐδεμία προηγήθη οὔτε ἐν Γερμανίᾳ οὔτε ἐν Ἑλλάδι. Ὅπως δὲ πάντοτε εἰς παρομοίας περιστάσεις συμβαίνει, παρουσιάζετο προχειρολόγος ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων καί, ἂς εἴπωμεν καὶ αὐτό, ἀπεκτᾶτο πεῖρα!

Τὴν περίοδον ταύτην τῆς προχειρολογίας ἴσως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρήσῃ κανεὶς ὡς περατωθεῖσαν. Διότι τώρα γίνεται κἄτι περισσότερον, ὑπάρχει δὲ καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς γνώσεως καὶ τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῶν προβλημάτων τοὐλάχιστον θεωρητικῶς. Εἰς τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην ἀκριβῶς ὀφείλεται καὶ ἡ σύγκλησις τοῦ παρόντος συνεδρίου. Συμβολὴν εἰς τὰς προσπαθείας ταύτας δέον νὰ ἀποτελέσουν καὶ αἱ ἐκτεθησόμεναι ὑπ' ἐμοῦ σκέψεις. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ λεχθῇ εὐθὺς ἀμέσως ὅτι τὸ περὶ οὗ θὰ ὁμιλήσω θέμα εἶναι κυρίως εἰπεῖν σκέψεις περὶ τὰς γενικὰς ἀρχὰς γνώσεως τοῦ ζητήματος. Ἔχω δι' ἐλπίδος, ὅτι, ἀφοῦ γίνουν σαφῆ τὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ προβλήματος, θὰ καταστῇ ἔπειτα δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθῇ καὶ ἡ πρακτικὴ

* Ἐλευθέρα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀπόδοσις εἰσηγήσεως γενομένης τῇ 27η Νοεμβρίου 1964 κατὰ τὸ ὑπὸ τῆς Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς τῆς ἐν Γερμανίᾳ Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας ὀργανωθὲν Συνέδριον (Fachtagung) ἐν τῇ Εὐαγγ. Ἀκαδημίᾳ τοῦ Mühheim Ruhr, τοῦ ὁποίου θέμα ἦτο «Περὶ τῆς κοινωνικῆς μερίμνης ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐργαζομένων». Πρβλ. καὶ τὸ σχετικὸν δημοσίευμα ἐν τῷ «Γρηγ. Παλαμᾷ» 1964 (τ. Ἰαν. - Φεβρ., σελ. 11 ἑξ.) «Προβλήματα τῶν ἐν τῇ Δυτικῇ Γερμανίᾳ ἐργαζομένων καὶ σπουδαζόντων Ἑλλήνων».

ἐφαρμογὴ τῶν ὅσων θεωρητικῶς θὰ ἔχουν γίνει σαφῆ. Διότι καὶ τὸ θέμα ἀκριβῶς ἀναφέρεται εἰς τὸ «πρόγραμμα», τ.ἔ. εἰς τὰ γενικὰ σημεῖα ἑνὸς πρακτικοῦ ἔργου, τὰ ὁποῖα προδήλως ἀποτελοῦσι τὰ θεωρητικῶς γνωσθέντα καὶ κατανοηθέντα κύρια στοιχεῖα τοῦ ἀντικειμένου.

Ἡ διατύπωσις τοῦ θέματος, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενόν του, εἶναι κυρίως εἰπεῖν καθαρῶς γερμανικά. Διότι τὸ πρόβλημα τοῦτο παρουσιάσθη κατ' ἀρχὴν ἐντὸς τοῦ γερμανικοῦ περιβάλλοντος ζωῆς. Ἐν Ἑλλάδι ἴσως οὔτε κἂν θὰ παρουσιάζετο παρόμοιον πρόβλημα. Ἄλλως τε καὶ ἐκ τούτου τοῦ λόγου ἀπέλπιδες οἱ Γερμανοὶ ἀπηυθύνθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ζητοῦντες βοήθειάν τινα. Οἱ Γερμανοὶ θὰ ἐδέχοντο εὐχαρίστως πᾶσαν βοήθειαν, εἰς προσωπικόν, ὄχι εἰς χρήματα. Ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑπάρχει παρόμοιόν τι πρὸς τὸ ἐνταῦθα καλούμενον ἔργον «μορφωτικῆς μερίμνης ὑπέρ...». Τοῦτο δὲν σημαίνει πάλιν, ὅτι ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑφίσταται παρομοία τις ἀνάγκη, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἐκεῖ δὲν ἔχει γίνει ἀκόμη αἰσθητὴ ἡ ὑπάρχουσα ἀνάγκη. Διότι ἐκεῖ τὰ πάντα κυρίως εἰπεῖν ἀφήνονται εἰς ἑαυτὰ καὶ τὴν τύχην των ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ζωῇ τῆς κοινωνικῆς ὁλότητος. Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῆς Πολιτείας καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι. Διὰ τίνας λόγους παρουσιάζεται ἡ κατάστασις αὕτη δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσωμεν. Ἂς θεωρηθῇ ἀρκετὴ ἡ μνεία αὐτῆς. Ἐντεῦθεν πάντως προέρχεται τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Εὐαγγελικὴ Ἐκκλησία ἐν Γερμανίᾳ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἔθεσε τὸ πρόβλημα καὶ προσπαθεῖ ὅσον δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἢ ἔστω νὰ προετοιμάσῃ λύσιν αὐτοῦ. Ὅτι πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος προσκαλοῦνται καὶ Ἕλληνες εἰς συνεργασίαν, τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῆς χριστιανικῆς διαθέσεως τῶν ἁρμοδίων καὶ ὑπευθύνων παραγόντων τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας, καθιστᾷ δὲ καὶ αἰσθητὴν τὴν ἀνάγκην, ὅπως καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος λάβῃ τὴν ἀπόφασιν νὰ δώσῃ μεγαλυτέραν προσοχὴν καὶ νὰ δείξῃ μεῖζον ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν ἐπειγόντων τούτων προβλημάτων.

Καὶ τώρα ἂς ἀρχίσωμεν τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ προβήματός μας.

Κατὰ πρῶτον πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι τὸ πρόβλημα μορφωτικῆς μερίμνης ἀποτελεῖ ἓν τῶν πολλῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς μας, τὰ ὁποῖα φέρονται ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα «ρύθμισις τῆς χρήσεως τοῦ ἐλευθέρου ἐκτὸς τῆς ἐργασίας χρόνου». Ὁ ἐλεύθερος χρόνος ὅμως συγκαθορίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου καθόλου. Διότι τὸ εἶδος καὶ ἡ διάρκεια τῆς ἐργασίας ἐντὸς τῆς ἑκά-

στοτε χρονικῆς ἑνότητος ἀποτελοῦσι μετὰ τῆς ἀμοιβῆς αὐτῆς τὰς κυρίας προϋποθέσεις καὶ τοὺς βασικοὺς ὅρους, ὑπὸ τῶν ὁποίων καθορίζεται οὐσιωδῶς ὁ ἐλεύθερος χρόνος τοῦ ἐργαζομένου ἀνθρώπου κατ' εἶδος καὶ κατὰ περιεχόμενον. Εἰς ταῦτα προσθετέον καὶ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ οἱ ἀτομικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ὅροι ἐκτελέσεως τῆς ἐργασίας καὶ διαβιώσεως τοῦ ἀτόμου ἐκτὸς τοῦ χώρου ἐργασίας του καθορίζουν τὸν ἐλεύθερον χρόνον. Ὅτι δὲ πάλιν καὶ αἱ ἀρχαὶ καὶ πεποιθήσεις τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἐν ᾗ διαβιοῖ κοινωνικῆς ὁλότητος ἐπηρεάζουν οὐκ ὀλίγον τὰ πράγματα, μόλις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν.

Περὶ λεπτομερειῶν τοῦ προβλήματος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁμιλήσωμεν τώρα ἐνταῦθα, διότι ἐλλείπουν αἱ πρὸς τοῦτο προϋποθέσεις. Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ περιορισθῶμεν εἰς γενικὸν διάγραμμα, τὸ ὁποῖον θὰ παράσχῃ οἱονεὶ τὰ ὅρια καὶ τὸ πλαίσιον πρὸς κατανόησιν τῶν σχετικῶν προβλημάτων.

Ἡ συστηματικὴ τοῦ προβλήματος καθόλου κατανόησις δύναται, νομίζομεν, νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν κυρίων στοιχείων αὐτοῦ. Θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς νὰ ἐκθέσωμεν ὡς οἷόν τε σαφῶς τὰ ἑξῆς· Πρῶτον θὰ προσπαθήσωμεν νὰ καθορίσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐλευθέρου μετὰ τὴν ἐργασίαν χρόνου καὶ τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν ἐν τῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου καθόλου. Ἔπειτα θὰ εἴπωμεν πῶς περίπου διατίθεται ἐν Ἑλλάδι ὁ μετὰ τὴν ἐργασίαν ἐλεύθερος χρόνος, ἵνα κατόπιν ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐκθέσωμεν, ποία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ καταβληθῇ μέριμνα ὑπὲρ τῆς καταλληλοτέρας χρήσεως τοῦ ἐλευθέρου χρόνου τῶν ἐν Δυτ. Γερμανίᾳ Ἑλλήνων ἐντὸς τῶν λειτουργούντων ἢ ὀργανωθησομένων τυχὸν Λεσχῶν χάριν τῶν Ἑλλήνων διὰ συνταχθησομένων σχετικῶν προγραμμάτων.

α΄. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ παντὸς ἐμψύχου ὄντος, συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εὑρίσκεται κατά τινα τρόπον ἐν «κινήσει», ὅτι μᾶλλον ἢ ἧττον ἐμφανίζει δρᾶσιν, ὅτι εὑρίσκεται ἐν «λειτουργίᾳ». Ἡ κίνησις ἢ ἔστω ἡ δρᾶσις αὕτη συντελεῖται κατὰ διαφόρους βαθμοὺς ἐντάσεως, δύναται δὲ νὰ ἔχῃ μᾶλλον ἢ ἧττον περιφερειακὴν ἢ κεντρικὴν θέσιν. Γενικῶς δ' εἰπεῖν, ἡ ζωὴ ἀποτελεῖ «κίνησιν» καὶ «δρᾶσιν», ἐνῷ ὁ θάνατος εἶναι «ἀκινησία» καὶ «ἀδράνεια». Ἡ κίνησις καὶ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς γνωρίζομεν ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ ἀνθρωπολογίᾳ καθόλου, παρουσιάζει πέντε κυρίως εἴδη ἢ μορφάς, τὰς ἑξῆς· 1) παιδιάν· 2) ἀπασχόλησιν· 3) ἄσκησιν ἢ ἀθλητισμόν· 4) ἐργασίαν· 5) δημιουργίαν. Καὶ αἱ πέντε μορφαὶ αὗται ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν

κάματον (τὴν «κόπωσιν»), ὅστις ἀπαιτεῖ ἢ ἐπιβάλλει τὴν «ἀνάπαυσιν» ἤτοι τὴν ἀνακοπὴν ἢ διακοπὴν τῆς δράσεως. Ἡ ὁλοκληρωτικὴ μορφὴ τῆς ἀναπαύσεως εἶναι ὁ ὕπνος. Ἂς προστεθῇ ἀκόμη, ὅτι ἡ διαρκής πως «ἀκινησία» καὶ «ἀδράνεια» ἔχουν ὡς πρῶτον ἀποτέλεσμα τὴν «ἀνίαν».

Ἐὰν ἐξετάσῃ τις τὰ πράγματα ἀκριβέστερον, τότε θὰ παρατηρήσῃ τὰ ἑξῆς: Ἡ ἐ ρ γ α σ ί α ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὸ νόημα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει δι' αὐτῆς νὰ πραγματοποιήσῃ σκοπόν τινα ὠφέλιμον εἰς τὸν ἄνθρωπον καθόλου. Ἐὰν ὁ ἐπιδιωκόμενος οὗτος σκοπὸς δὲν πραγματωθῇ, τότε ἡ ἐργασία εἶναι ματαία καὶ γίνεται ἄνευ νοήματος. Ἡ δ η μ ι ο υ ρ γ ί α παρουσιάζεται ἐξωτερικῶς ὡς ἐργασία, πλὴν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν. Διότι ἡ δημιουργία ἐμφανίζει νέαν τινὰ καὶ καθαρῶς προσωπικὴν πεῖραν, ἡ ὁποία διὰ τῶν καταβαλλομένων προσπαθειῶν καὶ μόχθων λαμβάνει ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν, ὑφίσταται ἐξαντικειμένωσιν, ὡς λέγομεν. Ἡ ἀ π α σ χ ό λ η σ ι ς ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀνάγκην «δράσεως» καὶ «κινήσεως» καὶ αἴρει τὴν «ἀνίαν» κατὰ τρόπον ὠφέλιμον. Κατὰ τὴν ἀπασχόλησιν δηλαδὴ τὸ κύριον εἶναι ἡ ἄρσις τῆς ἀνίας, ἡ δὲ ὠφέλιμος αὐτῆς χρῆσις εἶναι δευτερεῦον στοιχεῖον, οὐχὶ πρωτεῦον. Ἡ ἄ σ κ η σ ι ς ἢ ὁ ἀ θ λ η τ ι σ μ ὸ ς ἀποτελεῖ ἐπίσης ἀπασχόλησιν, ἀλλ' ἡ ἀπασχόλησις αὕτη ἐνέχει τὸν σκοπὸν τῆς «μείζονος» ἐπιτυχίας διὰ αὐξήσεως τῆς προσωπικῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐπιτυχίας. Ἄνευ τῆς συγκρίσεως καὶ τῆς «ἁμίλλης» πᾶσα χρῆσις τῶν προσωπικῶν δυνάμεων καὶ ἱκανοτήτων δὲν ἀποτελεῖ «ἄσκησιν» ἢ «ἀθλητισμόν». Ἡ π α ι δ ι ὰ ἀποτελεῖ μορφὴν χρήσεως τῶν προσωπικῶν δυνάμεων καὶ ἱκανοτήτων χωρὶς τὸ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι ἐνδιαφέρον εἴτε πρὸς ὠφέλειάν τινα εἴτε πρὸς ἐπίδειξιν μείζονος βαθμοῦ ἱκανότητος τοῦ παίζοντος. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας θεωρεῖται ἡ παιδιὰ ὡς ἐνέχουσα ἀξίαν χάριν τῆς καθόλου προπαρασκευῆς τοῦ ἀτόμου διὰ τὴν ζωήν. Πάντως ἡ παιδιὰ παρουσιάζει ἔντονον βαθμὸν συναισθηματικῆς διεγέρσεως. Αἱ παιδιαὶ τῶν ἐνηλίκων ἐνδέχεται νὰ παρουσιάζωσιν ἐξωτερικῶς ὁμοιότητα πρὸς τὰς παιδιὰς τῶν ἀνηλίκων, ἐνέχουσιν ὅμως ὅλως διάφορον περιεχόμενον. Διότι αἱ τῶν ἀνηλίκων παιδιαὶ ἔχουσιν μᾶλλον χαρακτῆρα ἀπασχολήσεως παρὰ τὸν τῆς παιδιᾶς ἢ τῆς ἀσκήσεως καὶ τοῦ ἀθλητισμοῦ. Αἱ παιδιαὶ τῶν ἀνηλίκων τοὐναντίον ἐνέχουσιν οὐσιαστικῶς τὸν χαρακτῆρα ὁλοκληρωτικῆς ἐνεργότητος καὶ ζω-

ῆς, εἶναι δὲ «αὐτοτελεῖς» ἤτοι ἐνέχουσιν ἐν ἑαυταῖς τὸν λόγον ὑπάρξεώς των.

β΄. Ἡ ἐπὶ τῆς γῆς δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται ἀπολύτως μετὰ τοῦ σώματός του καὶ ἐξαρτᾶται κατ' ἀρχὴν ἐξ αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ζῇ καὶ δρᾷ ἐπὶ γῆς χρησιμοποιοῦσα ὡς μέσον τὸ σῶμα, ἐκ τούτου δὲ τοῦ λόγου εἶναι ἀπαραίτητος ἡ συντήρησις καὶ ἡ ἐπιμέλεια αὐτοῦ, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις καὶ τῶν τῆς ψυχῆς κινήσεων καὶ ἡ πραγμάτωσις σκοπῶν τῆς ζωῆς της. Ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς ὑλικῆς πραγματικότητος χάριν τῆς συντηρήσεως τοῦ σώματός του καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ζωτικότητος καὶ δυνάμεώς του. Τὰ μέσα ὅμως τῆς συντηρήσεως τῆς ὑλικῆς ζωῆς εἶναι κατ' ἀνάγκην ὑποχρεωμένος ὁ ἄνθρωπος νὰ λάβῃ ἐκ τῆς ὑλικῆς φύσεως, ὅπερ πάλιν ἀπαιτεῖ καταβολὴν δυνάμεων καὶ προσπαθειῶν ἐντόνων σωματικῆς φύσεως. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος δυνάμεις καὶ χρόνον, χρειάζεται δηλαδὴ ἐργασίαν. Διότι ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ τὴν καταβολὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου προσωπικῶν δυνάμεων, ἵνα ἀποκτηθῶσι τὰ μέσα τῆς ἐπιγείου ζωῆς του. Τὸ ἐὰν ἡ ἐργασία θὰ καταβάλληται ὑπὸ ἑκάστου ἀτομικῶς καὶ μόνου ἢ θὰ συντελῆται μετ' ἄλλων ὁμοῦ μετ' ἀλλήλων συνεργαζομένων, αὐτὸ δὲν μεταβάλλει τὴν φύσιν τῆς ἐργασίας καὶ τὸν λόγον αὐτῆς. Διότι, ὡς λέγει καὶ ὁ ἅγ. Χρυσόστομος, ὁ Θεὸς «πολλῶν πλήσας τὴν οἰκουμένην ἀγαθῶν, ἔδωκεν ἑκάστῃ χώρᾳ πάλιν ἰδιάζουσαν ἐπιτηδειότητα καρπῶν, ἵνα διὰ τὸ τῆς χρείας ἀναγκαῖον πρὸς ἀλλήλους βαδίζοντες, καὶ τῶν περιττευόντων μεταδιδόντες, καὶ τῶν λειπόντων ἡμῖν ἀντιλαμβάνοντες, ἀγαπῶμεν τὸ ὁμόφυλον. Τοῦτο καὶ ἐφ' ἑκάστου πεποίηκεν ἀνθρώπου. Οὐ γὰρ πάντα πᾶσιν ἔδωκεν εἰδέναι, ἀλλὰ τῷ μὲν ἰατρικήν, τῷ δὲ τεκτονικὴν καὶ ἄλλῳ ἄλλην, ἵνα χρήζοντες ἀλλήλων, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους» («Περὶ τελείας ἀγάπης κλπ.» § 1, ἔκδ. β΄ 1835, τόμ. Στ΄, 340 Β). Ὁ Θεὸς εἰς οὐδὲν τμῆμα τῆς γῆς ἔδωσε τὴν αὐτάρκειαν, ἵνα οὕτω παιδαγωγῶν ἐξαναγκάζῃ εἰς ἐπικοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους καὶ εἰς μετ' ἀλλήλων συναδέλφωσιν καὶ ἀγάπην, διότι τὰ ἀπαιτούμενα χάριν τῆς ζωῆς μόνον διὰ τῆς συνεργασίας καὶ ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξασφαλισθῶσιν.

Ἡ ἐργασία λοιπὸν ἀποτελεῖ τὴν μορφήν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος διαθέτει χρόνον καὶ προσωπικάς του δυνάμεις χάριν ἀποκτήσεως ἐκ τῆς φύσεως τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ διαγάγῃ καὶ δια-

σφαλίση τὴν ἐπίγειον ζωήν του. Ἄλλαις λέξεσιν, ἵνα ζήση ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ἠναγκασμένος νὰ ἐργασθῇ, ἢ καὶ ἄλλως, ὁ ἄνθρωπος ἐργάζεται ἵνα ζήση. Διότι τὸ ἀντίθετον, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ζῇ ἵνα ἐργάζηται, ὅπως πολλάκις χάριν ἀστειότητος ἢ καὶ χάριν τονισμοῦ τῶν παρουσιαζομένων μονομερειῶν λέγεται, εἶναι ἄτοπον.

γ΄. Καὶ τί εἶναι ἡ ζωή; Τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον τίθεται ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ πρέπει νὰ ἀποσαφηνισθῇ. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει διὰ τῆς ἐργασίας του νὰ ἐξασφαλίση τὴν ζωήν του, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαγάγη κανεὶς καὶ τὸ λογικὸν συμπέρασμα, ὅτι ὁ τρόπος καὶ ἡ μορφὴ τῆς διανύσεως τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριον νόημα καὶ τὸν κύριον λόγον τῆς ἐργασίας. Τοῦτο σημαίνει πάλιν, ὅτι κυρίως εἰπεῖν δὲν δεικνύει ὁ ἄνθρωπος τὸ τί ἄνθρωπος εἶναι διὰ τῆς ἐργασίας του, ἀλλὰ πρὸ παντὸς διὰ τοῦ πῶς διανύει τὴν ἐκτὸς τῆς ἐργασίας ζωήν του, τ.ἔ. ὁ τρόπος τῆς χρήσεως τοῦ ἐλευθέρου χρόνου δεικνύει κυρίως τί ἄνθρωπος εἶναι ἢ θέλει νὰ εἶναι ὁ καθεὶς ἄνθρωπος. Ταῦτα ἔχων τις ὑπ' ὄψιν του δύναται νὰ εἴπη, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν θὰ θέση τὸν ἐλεύθερον (τὸν ἐκτὸς τῆς ἐργασίας του δηλαδὴ) χρόνον του εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ εἶναι ἢ νὰ γίνη καθαυτὸ ἄνθρωπος, ἀρχίζει νὰ εἶναι ἄνθρωπος.

Ἂς ἐξετάσωμεν λοιπὸν τώρα, πῶς ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ πραγματοποιήση τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς ζωῆς.

α΄. Ὁ ἐλεύθερος χρόνος ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζηται ἐν τῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' αὐτῆς ἤδη τῆς γεννήσεώς του. Οἱ γονεῖς ἀναλαμβάνουσι τρόπον τινὰ τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως παράσχωσι τὰ ἀναγκαιοῦντα πάντα μέχρις ὅτου τὸ τέκνον ἀνδρωθῇ καὶ δυνηθῇ νὰ διανύη τὴν ζωήν του αὐτοτελῶς. Ἢ καὶ ἄλλως εἰπεῖν, τὰ τέκνα ἔχουν ἐξησφαλισμένην παρὰ τῶν γονέων των τὴν παροχὴν τῶν μέσων πρὸς προπαρασκευήν των, ὥστε νὰ γίνουν ἱκανὰ νὰ διεξάγουν καὶ νὰ ρυθμίζουν αὐτοτελῶς τὴν ἀτομικήν των ζωήν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δύναται καὶ ἀκριβέστερον νὰ καθορισθῇ. Λέγεται δηλαδή, ὅτι τὰ τέκνα ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ συντηροῦνται ὑπὸ τῶν γονέων των, ἤτοι οἱ γονεῖς ἐξασφαλίζουν τὴν συντήρησιν καὶ ζωὴν τῶν τέκνων χορηγοῦντες μέρος τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας των εἰς τὰ τέκνα καὶ δὴ τόσον ὅσον χρειάζονται τὰ τέκνα χάριν τῆς ζωῆς των. Τὰ τέκνα δηλαδὴ δὲν ἔχουν ἀνάγκην νὰ ἐργάζωνται χάριν τῆς ζωῆς των.

β΄. Ἐὰν ὅμως τὸ τέκνον ὡς παῖς δὲν ἐργάζηται, λαμβάνη δὲ παρὰ ταῦτα παρὰ τῶν γονέων του τὰ μέσα τῆς ζωῆς του, σημαίνει ἆρά γε

τοῦτο, ὅτι ὄντως τὸ ἀνήλικον τέκνον δὲν ἐργάζεται;—Ναί. . .„ ἀλλὰ καὶ ὄχι.

Οἱ γονεῖς ἔχουν ἐκ φύσεως ὡς περιεχόμενον τῆς ζωῆς των, χάριν τῆς ὁποίας ἐργάζονται, καὶ τὴν μέριμναν ὑπὲρ τῶν τέκνων των μέχρις ὅτου ταῦτα ὡριμάσουν καὶ γίνουν αὐτοτελῆ εἰς τὴν ζωήν των. Ἡ μέριμνα αὕτη περιλαμβάνει καὶ τὴν προπαρασκευὴν τῶν τέκνων χάριν τῆς αὐτοτελοῦς ζωῆς των. Ἡ προετοιμασία αὕτη περατοῦται κατὰ κύριον μέρος (ἀναλόγως πρὸς τὴν βαθμίδα πολιτισμοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἐνηλίκων) σὺν τῇ ἐνηλικιώσει. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην παραλαμβάνει τὸ τέκνον τὰ κύρια στοιχεῖα τοῦ βίου τῶν ἐνηλίκων «μανθάνον» ὅ,τι οἱ γονεῖς ἤτοι ἡ κοινωνία προσφέρει. Ἡ «μάθησις» αὕτη ἀπαιτεῖ προσπάθειαν καὶ καταβολὴν δυνάμεων ὑπὸ τοῦ νέου, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ «ἐργασία» τῶν ἐνηλίκων. Ἢ καὶ ἄλλως εἰπεῖν, καὶ ἡ νέα γενεὰ τῶν ἀνηλίκων πρέπει, ἤτοι εἶναι ἀναγκασμένη, νὰ προετοιμασθῇ χάριν τῆς ζωῆς της καὶ νὰ καταβάλῃ δυνάμεις, ἤτοι νὰ ἐργασθῇ. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ νέα γενεὰ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἑτοιμασίας της καὶ τῆς ὡριμάνσεως ἔχει μετὰ τῆς ἐργασίας της καὶ τὸν «ἐλεύθερον χρόνον» της, ὄχι δὲ μόνη ἡ γενεὰ τῶν ἀνηλίκων.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐμφαίνεται, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ρυθμίσεως τοῦ ἐλευθέρου, τοῦ ἐκτὸς τῆς ἐργασίας, χρόνου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ περιορισθῇ εἰς μόνους τοὺς ἐνήλικας, ἀλλὰ νὰ ἐπεκταθῇ καὶ νὰ περιλάβῃ καὶ τὴν νεότητα. Τοῦτο δέον ἰδιαιτέρως νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα, ἀφοῦ πλὴν ἄλλων ἐν τῇ Ὁμοσπόνδῳ Γερμανίᾳ διαβιοῦσι καὶ Ἕλληνες νέοι παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας χρῄζοντες βοηθείας καὶ εἰδικῆς μερίμνης. Τοῦτο δὲ πάλιν εἶναι διττόν. Κατὰ πρῶτον ὑπάρχουν παῖδες μὴ ἐργαζόμενοι, ἤτοι μὴ ἔχοντες ἡλικίαν ἐπιτρέπουσαν κατὰ τοὺς ἐνταῦθα ἰσχύοντας νόμους τὴν ἀνάληψιν ἐργασίας· πρὸς τούτοις ὑπάρχουν καὶ νέοι καὶ νεάνιδες ἐργαζόμενοι εἴτε ὡς «μαθητευόμενοι» εἴτε ὡς ἐργάται. Διότι ἡ λῆξις τῆς περιόδου τῆς ὡριμάνσεως δὲν περατοῦται ἐξ ἀπόψεως ἀξιολογικῆς ψυχολογίας ἅμα τῇ λήξει τῆς ἐφηβείας. Τούτων οὕτως ἐχόντων πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ μέριμνα ὑπὲρ τῆς καταλλήλου χρήσεως τοῦ ἐλευθέρου χρόνου ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Ὁμοσπόνδῳ Γερμανίᾳ πρέπει νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τοὺς διανύοντας τήν τε παιδικὴν καὶ ἐφηβικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν.

(Συνεχίζεται)

Η Β' ΕΝ ΒΑΤΙΚΑΝΩ ΓΕΝΙΚΗ ΡΩΜΑΙΟΚΑΘΟΛΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΑΥΤΗΣ ΚΑΤ' ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ ΘΕΩΡΗΣΙΝ *

Ὑπὸ ΙΩΑΝΝΟΥ ΟΡ. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ
Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης

Κατὰ τὸ ἤδη διαρρέον χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τῆς συντελεσθείσης γ' περιόδου ἢ φάσεως τῆς Β' Βατικανίου Συνόδου καὶ τῆς ἐπικειμένης ἐνάρξεως τῆς δ' καί, ὡς φαίνεται, τελευταίας (14.9.1965) συνεχίζεται ἡ ἐκδήλωσις τοῦ πολυπλεύρου ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα κατὰ τὴν παροῦσαν ἱστορικὴν ὄντως αὐτεκδήλωσιν τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ἐπὶ τοῦ συμπλέγματος τῶν προβλημάτων, εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ὁποίων οὗτος ἔχει δραστηρίως ἀποδυθῆ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐκ τοῦ παρελθόντος συρροῆς εἰς τοῦτο ὑποχρεουσῶν καταστάσεων, ὡς καὶ ὑπὸ τὴν ἔντασιν καὶ καθοδήγησιν συνάμα ἀπαιτήσεων τοῦ παρόντος καὶ προδιαγραφομένων ἀναγκῶν καὶ συνθηκῶν τοῦ μέλλοντος. Διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του πλευρᾶς ἐκκλησιαστικὴν χριστιανικὴν οἰκουμενικὴν ἀνταπόκρισιν εἰς τὰ προβαλλόμενα ἀνάλογα αἰτήματα τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἡμῶν ἐποχῆς, ἐπιχειρεῖ ὁ Ρωμαιοκαθολικισμὸς κατὰ τὴν παροῦσαν Γενικὴν Σύνοδόν του τὴν ποιμαντορικὴν καὶ οἰκουμενικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ διαπλάτυνσιν αὐτῆς ταύτης τῆς ἰδίας οὐσίας του, ὡς καὶ τὴν εἰς τοῦτο κατὰ τὸ δυνατὸν ἀναπροσαρμογὴν τῆς μορφολογίας του. Εἰς τὴν ἐπὶ τὸ χαρισματικώτερον καὶ τὸ πνευματικώτερον προώθησίν του καὶ ἀνάπτυξίν του ἀποβλέπων οὕτως ὁ Ρωμαιοκαθολικισμός, κατὰ τὴν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους τοῦ συγκεκριμένου ἐκκλησιαστικοῦ του ἔργου ἐκδήλωσίν του (ὡς παραμένων βεβαίως οὗτος κατὰ τὸν πυρῆνά του ἡ Ἐκκλησία τῆς δυτικῆς χριστιανικῆς παραδόσεως, ἐκ τῆς ὁποίας συμπροσδιορίζεται ἡ ἀρχέγονος, ὡς καὶ ἡ βραδυτέρα ἀρχαία, οἰκουμενικὴ χριστιανικὴ οὐσία), ἀνακαλύπτει καὶ παρουσιάζει ἐν ταὐτῷ καὶ τὰς δυνατότητας αὐτοῦ διὰ γενικωτέρας συγχρόνους οἰκουμενικὰς προσαρμογὰς καὶ ἀνακατατάξεις. Ἐκ τούτων παρουσιάζεται ἤδη ἱκανώτερος ὁ Ρωμαιοκαθολικι-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελίδ. 118 τοῦ προτελευτ. τεύχ. 562 - 563 γ' - δ'.

σμὸς ὡς πρὸς τὴν καὶ κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ γενικὰς ἀρχὰς ἐκδήλωσιν τῆς συμβολῆς του εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ, ἀπὸ μακροῦ μὲν προβεβλημένου ὁσημέραι δὲ γιγαντουμένου, αἰτήματος τῶν καιρῶν ἡμῶν, τοῦ θέματος δηλονότι τῆς διὰ τοῦ διαλόγου τῆς ἀγάπης καὶ διὰ τῆς μαρτυρίας τῆς ἐν τῇ πίστει κοινῆς δράσεως ἀναδείξεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης χριστιανικῆς πλευρᾶς τοῦ ἰδεώδους τοῦ θείου ἐκείνου αἰτήματος τοῦ «ἵνα πάντες ἓν ὦσι» τῆς ἀρχιερατικῆς κυριακῆς προσευχῆς ('Ιωάν. 17, 20), διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ὁποίου ἵδρυσε καὶ προώρισεν ὁ Κύριος τὴν 'Εκκλησίαν Του, ἣν μάλιστα διὰ τοῦτο καὶ «περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος» (Πράξ. 20, 28) [37].

Οἰκουμενικῆς ὄντως ἐντάσεως καὶ ἐκτάσεως συζήτησις διεξάγεται ὑπὸ τῆς πολυπλεύρου ἐκκλησιαστικῆς καὶ θεολογικῆς κριτικῆς ἐπὶ τῶν γενομένων κατὰ τὴν γ΄ κυρίως περίοδον, ἡ ὁποία (περίοδος) δι-

---

[37] Πρβλ. καὶ *Giacomo Lercaro*, Die Bedeutung des Dekrets De Oecumenismo für den Dialog mit den nicht - katholischen Kirchen des Ostens. 'Εν «Concilium». Internationale Zeitschrift für Theologie. 1 Jahrg. Heft 5. Mai 1965, σ. 442· «Τὸ μυστήριον τῆς 'Εκκλησίας, ὡς ἔκφρασις τῆς θείας ἀγάπης, ἡ ὁποία (θεία ἀγάπη) ἐν τῷ σωτηριώδει σκοπῷ της ἐπιθυμεῖ νὰ συνάξῃ ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους, ὄχι μόνον εὑρίσκεται εἰς βαθυτάτην συνάρτησιν μετὰ τῆς ἀρχιερατικῆς προσευχῆς τοῦ Κυρίου μετὰ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον ('Ιωάν. 17), ἀλλ' ἵσταται καὶ εἰς οὐσιαστικὴν σχέσιν πρὸς τὰς τὴν σωτηρίαν ἐπενεργούσας πράξεις τοῦ Λυτρωτοῦ καὶ πρὸς τὴν συνέχισιν αὐτῶν ἐν τῇ ἀποστολῇ τῆς 'Εκκλησίας: Εὐχαριστία καὶ Σταυρός, ἐπαγγελία τῆς ἐκχύσεως τοῦ 'Αγίου Πνεύματος μετὰ τὴν 'Ανάστασιν, πέμψις τῶν 'Αποστόλων, ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ. Πάντα τὰ λοιπά, τὰ κατὰ τὴν γένεσιν, ἀνάπτυξιν καὶ ζωὴν τῆς 'Εκκλησίας μέχρι τῆς ἐν δόξῃ ἐπελεύσεως τοῦ Κυρίου, ἔχουν σημασίαν ἐν ἀποβλέψει εἰς τὸ μυστήριον τῆς ἀνυψώσεως τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος ἐν δεξιοῖς τοῦ Πατρὸς ἐγένετο Κύριος καὶ κατέλιπεν ἡμῖν τὸν Παράκλητον Αὐτοῦ - Πνεῦμα, ὡς ἐχέγγυον τῆς τελικῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπενεργουμένης καταλλαγῆς μεταξὺ τοῦ Πατρός, τοῦ ἀποστείλαντος Αὐτόν, καὶ τῆς διεσκορπισμένης ἀνθρωπότητος, τὴν ὁποίαν ὡς ἔργον εἶχεν οὗτος νὰ συναθροίσῃ ἐπὶ τὸ αὐτό». Τὰς ἀνωτέρω ἐκ τῆς ὀρθοδόξου, προφανῶς, ἐκκλησιολογικῆς ἰδεολογίας ἐμπνευσμένας σκέψεις του, ἐφ' ὅσον ἀπουσιάζει πᾶσα περὶ Πέτρου ἰδιαιτέρα ἐκκλησιολογικὴ ὑπόμνησις, φέρει ὁ Καρδινάλιος *Lercaro* εἰς συνάρτησιν πρὸς τὴν περὶ ἑνότητος καὶ μοναδικότητος τῆς 'Εκκλησίας διδασκαλίαν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἀνατολικοεκκλησιαστικήν του σημασίαν σχολιαζομένου περὶ Οἰκουμενισμοῦ Διατάγματος. Περὶ τῆς διδασκαλίας ταύτης ὑπενθυμίζει ὁ *Lercaro* ὅτι αὕτη προσανατολίζεται πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς Θεολογίας τῆς «κοινωνίας» («auf die Theologie der «Communio» aufgerichtet ist»), ὡς ταύτην ἀπὸ τῆς ἰδικῆς των πλευρᾶς ἐπανανακαλύπτουν («wiederendecken») αἱ δογματικαὶ διακηρύξεις περὶ τῆς Λειτουργίας καὶ περὶ τῆς 'Εκκλησίας (ἔνθ' ἀν.).

καίως πανταχόθεν ἐκλαμβάνεται καὶ ὡς ἡ προεπιθέσασα τὴν τελικὴν σφραγῖδα καὶ διαμορφώσασα ἤδη τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς παρούσης γενικῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκδηλώσεως συνοδικὴ φάσις.

Περὶ τῆς γ΄ περιόδου ὑπενθυμίζεται ὅτι ὑπῆρξεν αὕτη καταφανῶς διάφορος τῶν δύο προηγηθεισῶν, κατὰ τὰς ὁποίας δὲν εἶχον συζητηθῆ ἐν συνόλῳ περισσότερα τῶν ἕξ «σχημάτων», σχεδίων δηλονότι ἐπὶ πρὸς συζήτησιν, ἀνάπτυξιν καὶ ἀντιμετώπισιν θεμάτων, δύο δὲ μόνον κείμενα ἐπεψηφίσθησαν τελικῶς καὶ διεκηρύχθησαν ἐπισήμως κατὰ τὸ τέλος τῆς β΄ περιόδου (ἀρχαὶ Δεκεμβρίου 1963)· τὸ κεντρικῆς καὶ οὐσιώδους σημασίας περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας — De sacra liturgia — (πρόκειται περὶ τοῦ θεωρητικοῦ τῆς ἐπιχειρουμένης ἤδη γιγαντιαίας ὄντως λειτουργικῆς ἀνακαινιστικῆς κινήσεως ἐν τῷ Ρωμαιοκαθολικισμῷ, ἐξ ἐμπνεύσεων ἀρχαίου ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἀνατολικοεκκλησιαστικοῦ χαρακτῆρος προερχομένης, εἰς ὑπερπήδησιν τῶν ποιμαντορικῶν, ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ ἐκκλησιολογικῶν δυσχερειῶν, τῶν ἐκ τῶν μονομερειῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ λατινισμοῦ κληροδοτημένων) [38], ὡς καὶ τὸ δευτερευούσης ἐκ πρώτης ὄψεως (θεολογικῶς) σημασίας, ἀλλὰ λίαν ἐνδιαφέρον ἐξ ἐπόψεως ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν μεθόδων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς δήλωσιν τοῦ αἰσθητοῦ τῆς παρουσίας αὐτῆς ἐν μέσῳ τοῦ συγχρόνου κόσμου δι' ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ, περὶ τῶν μέσων τῆς κοινωνικῆς ἐπικοινωνίας — De instrumentis communicationis socialis[39].

Βεβαίως καὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς προγενεστέρας ἐκείνας περιόδους τῆς Συνόδου διεξήγοντο συζητήσεις ἐπὶ κεντρικῶν θεμάτων αὐτῆς καὶ δὴ περὶ Ἐκκλησίας, Οἰκουμενισμοῦ, Ἰουδαίων, θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλ' ὑπῆρχεν ἀκόμη τότε ἄνεσις χρόνου καὶ ἄλλων συναφῶν διαμορφουσῶν συνθηκῶν, οὕτως ὥστε καθίστατο δυνατὸν νὰ παρουσιάζεται τὸ ὅλον ὑλικὸν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς παρὰ τῶν συνοδικῶν πατέρων θεωρήσεως καὶ διαλεκτικῆς ἐπεξεργασίας. Κατὰ τὴν γ΄ περίοδον αἱ συνθῆκαι ἀπέβαινον ἐκ τῶν πραγμάτων πιεστικαί, αὐτόχρη-

---

[38] Τὰ κατ' αὐτὴν ἐπεξειργάσθημεν ἐκ τῆς ἐκδόσεως, Konstitution des II Vatikanischen Konzils «Ueber die heilige Liturgie» Lateinischer Text und deutsche Übersetzung. Herausg. und erläutert von Bischof *Simon Konrad Landersdorfer, Josef A. Jungmann* und *Johannes Wagner* 3 Aufl. Münster/W. 1964.

[39] Τὰ κατὰ τὸ Decretum τοῦτο ἐπεξειργάσθημεν ἐκ τῆς ἐκδόσεως, Dekret über die publizistischen Mittel. Eingeleitet von *Ignaz Kessler,* Trier 1965 (ἐν τῇ σειρᾷ Zweites Vatikanisches Konzil. Dekumente lateinisch-deutsch. Autentische Textausgabe).

μα καταθλιπτικαί, ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ ὁ χαρακτὴρ τῶν συζητήσεων καὶ τῶν διὰ τῶν ψηφοφοριῶν ἀντιμετωπίσεων τῶν ἐν τῇ ἐντάσει τῆς ἐπὶ τὸ οἰκουμενικώτερον ἐπιδιωκομένης διαμορφώσεώς των θεμάτων προσελάμβανε καταφανῶς καὶ τὰ γνωρίσματα τῆς εἰς τὸ στάδιον κρισίμων περιπλοκῶν καταλήξεως. Ἐνῷ δὲ ἡ ἀρχικὴ ἐπιδίωξις, ὡς πρὸς τὴν μορφολογίαν τῆς παρούσης «οἰκουμενικῆς» Συνόδου[40], συνίστατο εἰς τὸ ν' ἀφήνεται αὕτη καθ' ἑαυτὴν εἰς αὐτεξέλιξιν καὶ αὐτοδιαμόρφωσιν τῆς φυσιογνωμίας της (διὰ τοῦτο δὲ καὶ κατὰ τὸ ἔργον αὐτῆς ἐπεχειρήθη νὰ κρατηθῇ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Πάπας ἐκτός, εἰς τὴν ἀπόστασιν τοῦ ὑπερκειμένου τελικοῦ διαμορφωτικοῦ παράγοντος)[41], αἱ «κρί-

---

[40] Ὁ Παλαιοκαθολικὸς σχολιαστὴς τῶν κατὰ τὴν Β' Βατικάνιον, πανεπιστημιακὸς Θεολόγος Καθηγητὴς (ἐν Βόννῃ) *W. Küppers,* παρατηρεῖ ὀρθῶς ὅτι «ἐξ εὐγενείας ἢ καὶ ἀσκεψίας («Gedankenlosigkeit») ἐγένετο δεκτὴ καὶ ὑπὸ ἄλλων Ἐκκλησιῶν, πέραν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς, ἡ ἀρίθμησις 21 οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Αης (325) μέχρι τῆς Β' Βατικανίου». Ἐπιλέγει δὲ ὁ αὐτὸς ἐν συνεχείᾳ ὅτι «ἐν τούτοις τὸ ὅλον ζήτημα οὐδόλως εἶναι διὰ τὴν Παλαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν ἁπλῶς τυπικὸν ἢ καθαρῶς θεολογικόν, διότι, ὅπως ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία πρέπει νὰ εἶναι αὕτη ἑτοίμη νὰ θέσῃ ἑαυτὴν ὑπὸ τὴν πλήρη καὶ ὑψίστην αὐθεντίαν, ὑπὸ τὴν «plena et suprema potestas» πάσης ἀληθῶς οἰκουμενικῆς Συνόδου. Μίαν τοιαύτην ὅμως δύναται ν' ἀποδεχθῇ (ἡ παλαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία,) μόνον ἐν τῇ συνάξει πάντων τῶν Ἐπισκόπων ἢ κατὰ τὰς περιστάσεις ἐν μιᾷ ἐπισκοπικῇ ἐκπροσωπήσει τῆς Una Sancta, ἡ ὁποία ὡς τοιαύτη τυγχάνει ἀναγνωρίσεως ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν ὅσῳ ἡ πραγματικὴ διαίρεσις δὲν ἐπιτρέπει τὴν πλήρη κανονικὴν ἔκφρασιν τῆς οἰκουμενικότητος, βλέπει (ἡ Παλαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία) μετὰ τῆς πλειοψηφίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τὴν δυνατότητα συναθροίσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν πλήρει κανονικῇ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως ὡς μὴ δεδομένην». (Μετὰ συσχετισμοῦ ἐν ὑποσημειώσει καὶ πρὸς σχετικὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν 7 Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὑπὸ τῶν Παλσιοκαθολικῶν κατὰ τὰς ἐν Βόννῃ, τῷ 1931, διαπραγματεύσεις αὐτῶν μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων). *W. Küppers,* Das II Vatikanische Konzil und die Lehre von der Kirche. «Intern. Kirchl. Zeitschr.» 55 (1965), σ. 76-77. (Πρβλ. καὶ *Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου,* Παλαιοκαθολικισμὸς καὶ Ὀρθοδοξία. Ἐν «Θεολογία», τόμ. ΛΣΤ', 1965, τεῦχος Α', σ. 33).

[41] Πράγματι εἰς τὴν παροῦσαν «οἰκουμενικὴν» ρωμαιοκαθολικὴν Σύνοδον δὲν «μετέχει» ἀπ' εὐθείας ὁ Πάπας, ἐφ' ὅσον οὔτε ἀπ' εὐθείας προΐσταται οὗτος τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς οὔτε ἄλλως ἀπ' εὐθείας συνεργάζεται οὗτος ἐν αὐτῇ (κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν συζητήσεων). Ἐπεδιώχθη δηλαδή, ὅπως ὁ Πάπας μὴ διευθύνῃ τὴν Σύνοδον οὔτε δι' ἐκπροσώπων του (ληγάτων), λαμβανόντων ὑποδείξεις καὶ κατευθύνσεις παρ' αὐτοῦ, ὡς κατὰ τὴν ἐν Τριδέντῳ Σύνοδον, οὔτε διὰ φανερῶν ἢ συγκεκαλυμμένων προσωπικῶν παρεμβάσεων, ὡς κατὰ τὴν Α' Βατικάνιον.

σεις» τῆς γ' περιόδου ἐξηνάγκασαν εἰς ἀποκλίσεις ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ τούτου σχεδίου, καταδείξασαι ἀκριβῶς καὶ τὰ ἀσθενῆ σημεῖα αὐτοῦ ἐκ τῆς ἀπουσίας κεντρικοῦ καθοδηγητικοῦ τῆς Συνόδου παράγοντος. Οὕτως αἱ «κρίσεις» ὡδήγησαν καὶ εἰς τὸ ἀναπόφευκτον τῆς ἀντιμετωπίσεως αὐτῶν διὰ τῶν διασταυρουμένων ἁρμοδιοτήτων παρεμβατικῶν παραγόντων (ὡς τῆς Γενικῆς Γραμματείας τῆς Συνόδου, τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς κεντρικῆς διοικήσεως, Κουρίας, ἐν τέλει δὲ καὶ αὐτῆς τῆς οὕτω ἀποκληθείσης «ἀνωτέρας αὐθεντίας», ὑφ' ἣν τελικῶς ἀνεγνωρίσθη τὸ πρόσωπον τοῦ Πάπα) [42], ἐν παρασκηνιακῇ δράσει ἐκδηλουμένων, ἤτοι ἐκτὸς τοῦ κυρίου σώματος τῆς συνοδικῆς συγκροτήσεως περὶ τοῦ πνεύματος αὐτῆς ἐπὶ κεντρικῶν θεμάτων «ἑρμηνευτικῶς» ἀποφαινομένων, οὕτω δὲ τελικῶς τὸ «πνεῦμα τῆς Συνόδου» καὶ προσδιοριζόντων.

'Αλλ' οὕτως ἔχει ἤδη καταστῆ λίαν προβληματικὸν καὶ συζητήσιμον, ἂν ἐπιτυγχάνεται ἀνταπόκρισις εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον καὶ αἴτημα περὶ ἐλευθέρας διαμορφώσεως καὶ ἐκδηλώσεως τοῦ πνεύματος τῆς καθ' ἑαυτὴν εἰς τὰς οἰκουμενικὰς καὶ ποιμαντορικὰς ἐπιδιώξεις της ἐπιθυμούσης καὶ ἐπιχειρούσης νὰ ἐκδηλωθῇ συνοδικῆς συγκροτήσεως [43].

---

[42] Πρβλ. «Herder - Korresp.» Μάϊος 1965, τεῦχ. 8, ἔτ. XIX, σ. 379. «Das Ineinander von konziliaren und kurialen Aemtern.» Ἡ ἀνάμιξις (σύγχυσις) συνοδικῶν καὶ κουριαλιαστικῶν (τῆς ρωμαιοκαθολικῆς παπικῆς διοικήσεως) ὑπηρεσιῶν (ἁρμοδιοτήτων) Διασαφήσεις, ἀπολογητικοῦ χαρακτῆρος, ἐπὶ τοῦ εἰδικωτέρου προκύψαντος θέματος τῶν εἰς τὰ τῆς Συνόδου ἀναμίξεων τοῦ Πάπα, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ὅλου θέματος τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐν τῇ παρούσῃ Συνόδῳ, ὅρα ἐν Joseph Ratzinger, ρωμαιοκαθ., Ergebnisse und Probleme der dritten Konzilsperiode. Köln 1965, σ. 47 ἑξ. («Papst und Konzil.» Πάπας καὶ Σύνοδος)

[43] Λεπτομερειακὸν ἀλλὰ χαρακτηριστικὸν ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα τῆς ὑπὸ μὲν τῆς Συνόδου καταβληθείσης προσπαθείας δι' ἀπάμβλυνσιν τῶν ἐπιμόνων ρωμαιοκαθολικῶν μαριολογικῶν ἀκροτήτων ἐκ τοῦ σχετικοῦ, τοῦ ὀγδόου τελικῶς, κεφαλαίου τῆς περὶ Ἐκκλησίας διακηρυχθείσης νέας διδασκαλίας (ὅρα *Joseph Ratzinger* μν. ἔργ., σ. 28 ἑξ.) ὑπὸ δὲ τοῦ Πάπα ἀποδόσεως εἰς τὴν Θεομήτορα καὶ τοῦ ὑπερπλεοναστικοῦ τίτλου τῆς «Μητρὸς τῆς Ἐκκλησίας». Εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ νέου τούτου τίτλου δὲν ὑποβοηθεῖται ἡ Μαριολογία τοῦ Πάπα οὐδὲ ὑπὸ τῶν συναφῶν θεωρητικῶν εὐσεβιστικῶν ἀναπτύξεων τοῦ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην διακρινομένου γνωστοῦ Ἰησουΐτου Θεολόγου *Hugo Rahner* καὶ δὴ ἐν τῷ νεωτάτῳ σχετικῷ ἔργῳ του, Maria und die Kirche, 1962, ἐν τῷ ὁποίῳ, ἰδίᾳ σελ. 75 ἑξ., ἐπιχειρεῖται ἡ καθ' ὡρισμένην θεώρησιν συνταύτισις τῆς Μαρίας μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ δὲν

Δέκα πέντε ἐν συνόλῳ κείμενα εἶχον τεθῆ ὑπὸ συζήτησιν κατὰ τὴν γ' περίοδον τῆς συνόδου· τὰ τρία κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς ἐπιψηφισθέντα καὶ παπικῶς διακηρυχθέντα [44], περὶ Ἐκκλησίας (ὡς δογματικὴ «constitutio»), περὶ Οἰκουμενισμοῦ καὶ περὶ Ἀνατολικῶν (οὐνιτικῶν) Ἐκκλησίων (ὡς «decreta»), πέραν δὲ τούτων καὶ τὰ εἰς τὴν ἐπικειμένην δ' περίοδον, μετὰ συζητήσεις, μετὰ ἐπὶ τὸ οἰκουμενικώτερον καὶ τὸ ποιμαντικώτερον προσαρμογὰς καὶ βελτιώσεις [45], παραπεμφθέντα ἀκόλουθα δώδεκα «σχήματα»· 1) Περὶ τῶν νέων ποιμαντορικῶν ἔργων τῶν ἐπισκόπων (μετὰ τὴν διακηρυχθεῖσαν ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ τῆς νέας περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίας «συλλογικότητα» αὐτῶν)· 2) Ἡ πολυθρύλητος δήλωσις περὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν μὴ χριστιανῶν· 3) Ἡ δήλωσις περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας· 4) Τὸ περὶ τῶν λαϊκῶν σχέδιον (ἤτοι περὶ τῶν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ ἱεραποστολικῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων τῶν λαϊκῶν, μετὰ τὴν ἀνετωτέραν θέσιν ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον ἐν τῇ ρωμαιοκαθολικῇ ἐκκλησιολογίᾳ διὰ τοῦ δ' κεφαλαίου τῆς περὶ Ἐκκλησίας νέας δογματικῆς διακηρύξεως)· 5) Τὸ περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ σχέδιον, ἡ τελικὴ διαμόρφωσις τοῦ ὁποίου δι-

---

ἀποτολμᾶται καὶ ἡ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς Μητρὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀνύψωσις αὐτῆς. Ἂς ἐπισημανθῇ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐνταῦθα, ὅτι ὡς ἄστοχον καὶ περιττὴν κρίνομεν καὶ τὴν ἀπόδοσιν εἰς τὴν Θεομήτορα τοῦ ποιητικοῦ τίτλου τῆς «Μητρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας» ἐν τῷ πανηγυρικῷ ἄρθρῳ τῆς Συντάξεως ἐν «Ἐκκλησία» ἔτ. ΜΒ', Ἀριθ. 16, 15 Αὐγ. 1965.

[44] Τὰ κατὰ τὰ κείμενα ταῦτα ἐπεξειργάσθημεν ἡμεῖς καὶ ἐξ ἄλλων ἐκδόσεων καὶ ἐκ τῆς νεωτάτης, Zweites Vatikanisches Konzil. Konstitution und Dekrete der dritten Session. Lateinisch-deutsche Ausgabe. Authentischer lateinischer Text aus den «Acta Apostolicae Sedis» vom 30 Januar 1965. Deutsche Uebersetzung besorgt im Auftrag der deutschen Bischöfe. Herder. Freiburg-Basel-Bonn-Wien 1965.

Κατὰ τὴν διακήρυξίν των τὰ τρία ταῦτα κατακλείονται διὰ τῆς χαρακτηριστικῆς παπικῆς ὑπογραφῆς, Ego Paulus Catholicae Ecclesiae Episcopus (ἀκολουθουσῶν καὶ τῶν ὑπογραφῶν τῶν συνοδικῶν Πατέρων), ἐνῷ τὰ δύο διακηρυχθέντα κατὰ τὴν β' περίοδον κείμενα (πρὸ τῆς «κρίσεως» ἐν τῇ Συνόδῳ), τὸ περὶ τῆς ἱερᾶς Λειτουργίας καὶ τὸ περὶ τῶν μέσων τῆς δημοσίας ἐπικοινωνίας, φέρουν τὸν ἁπλούστερον τύπον τῆς παπικῆς ὑπογραφῆς Paulus PP VI (ἀκολουθουσῶν καὶ τῶν ὑπογραφῶν τῶν συνοδικῶν πατέρων).

[45] Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος βελτιώσεις συνίστανται ἐν γενικωτάτῃ ἐκφορᾷ εἰς καταβαλλομένας προσπαθείας ἀπαμβλύνσεως τοῦ ἀρχικοῦ «ἱεραρχολογικοῦ» χαρακτῆρος τῶν προσυντεταγμένων σχεδίων, τοῦ ἐκ τῆς ἀκάμπτου βελαρμινείου κληρονομίας τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου προσδιοριζομένου.

καίως ἀναμένεται ὡς ἡ σημαντικωτέρα ὑπὸ τῆς Συνόδου ἀνταπόκρισις εἰς τὸ αἴτημα ἀναμετρήσεως μετὰ τῶν συγχρόνων ρευμάτων τῆς παντοειδοῦς συγχρόνου κοσμοθεωρητικῆς ἐκδηλώσεως· 6) Τὸ περὶ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως σχέδιον, δικαίως ἀναμενόμενον ὡς ἀποφασιστικὸν βῆμα στροφῆς διὰ τὸν οἰκουμενικὸν διάλογον εἰς τὸ ἐπίμαχον, ἰδιαζόντως ἐν τῇ Δύσει μεταξὺ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ, δογματικὸν θέμα τῆς διὰ τῶν δύο ἰσοδυνάμων μορφῶν τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, τῆς γραπτῆς καὶ τῆς ἀγράφου (τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως) ἐκδηλώσεως τῆς θείας Ἀποκαλήψεως ὡς τῆς μιᾶς μοναδικῆς καὶ ἑνιαίας, κατὰ τὴν σωτηριολογικήν της ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπενέργειαν, πηγῆς τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς· 7) Ἡ δήλωσις περὶ ρωμαιοκαθολικῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς· 8) Τὸ περὶ τοῦ χριστιανικοῦ γάμου θέμα, τὴν τελικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ὁποίου ἐζήτησε παρὰ τῆς Συνόδου καὶ ἔλαβε παρ' αὐτῆς ὁ Πάπας προσωπικῶς. Περαιτέρω συνεζητήθησαν κατὰ τὴν γ' περίοδον καὶ παρεπέμφθησαν εἰς τὴν δ' καὶ τὰ ἑπόμενα βραχύτερα σχέδια· 9) Περὶ τῶν ἱερέων, εἰς τὸ ὁποῖον ἐλπίζεται νὰ συμπληρωθῇ τελικῶς ὅ,τι σχετικῶς ἐθεωρήθη ὅτι ἀφήνει ἐλλιπὲς τὸ σχετικὸν τμῆμα τοῦ γ' κεφαλαίου τῆς περὶ Ἐκκλησίας διακηρυχθείσης νέας διδασκαλίας, ἐν τῷ ὁποίῳ κεφαλαίῳ ἡ νεοεπιδειχθεῖσα στροφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὸ «καινὸν» (διὰ τὸν Παπικὸν Ρωμαιοκαθολικισμὸν) τῆς ἐπισκοπικῆς συλλογικότητος ἐν ταυτῷ δὲ καὶ μυστηριακότητος δὲν ἄφησε τὸν ἁρμόζοντα χῶρον καὶ διὰ τὴν ἀνάλογον δογματικὴν ἀξιολόγησιν τῶν λοιπῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης, τοῦ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ τοῦ διακόνου (παρὰ τὴν ὄψιμον ἀνάκτησιν ὑπὸ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς τελευταίας ταύτης βαθμίδος, τῆς τοῦ διακόνου, διὰ τῆς παρούσης Συνόδου). Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔδωκεν, ὡς γνωστόν, λαβὴν εἰς τὴν προτεσταντικὴν κριτικὴν νὰ διατυπώνῃ φόβους περὶ τελικοῦ παραγκωνισμοῦ τῶν τελευταίων δύο ἱερατικῶν βαθμίδων, καὶ δὴ τῆς τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ περὶ μεγεθύνσεως οὕτω τῆς μεταξὺ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ ἀποστάσεως, τοῦ τελευταίου θεωροῦντος πάντοτε κατὰ πλειονότητα τὴν δομὴν τῆς Ἐκκλησίας, οὕτως εἰπεῖν, «πρεσβυτεροκεντρικήν»[46].

---

[46] Ὅρα ἀνωτ. ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, ἐν «Γρηγόρ. ὁ Παλαμᾶς», τεῦχ. 560-561 α'-β', 1965 σελ. 8 σημ 8. Πρβλ. καὶ *Joserh Ratzinger*, μν. ἔργ. σελ. 65. Εἰς ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι «ἡ ἐξύψωσις τοῦ Ἐπισκοπάτου ὁδηγεῖ εἰς μείωσιν τῆς ἀξίας τοῦ Πρεσβυτερίου καὶ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου ἐν τῇ Ἐκλησίᾳ» ὑπενθυμίζει ὁ *Ratzinger* εἰς ἄλλην συνάφειαν (αὐτόθ. σ. 74), ὅτι «ὁ κίνδυνος παραμερίζεται, ὅταν ἡ ἐξύψωσις τῶν ἐπισκόπων καταστῇ συγ-

10) Περὶ τῶν Ἱεραποστολῶν· 11) Περὶ τῶν μοναχικῶν Ταγμάτων καὶ 12) Περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου.

Ἐπειδή, καὶ διὰ τῆς ἤδη εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς γ' περιόδου εἰς ἐφαρμογὴν τεθείσης νέας διατάξεως περὶ ἀνακαινισμοῦ τῆς θείας λατρείας [47], ἀνελήφθη οἱονεὶ ἐπισήμως ἡ ἐπὶ τῆς ὅλης Ἐκκλη-

---

χρόνως καὶ ἐξύψωσις τῆς εἰς αὐτοὺς ἐμπεπιστευμένης Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ ἑκάστοτε ἐπίσκοπος ἀντιπροσωπεύει καὶ εἰς τὸ ὅλον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνότητος εἰσκομίζει. Ἐνταῦθα πρέπει λοιπὸν πράγματι ἡ περὶ συλλογικότητος ἰδέα νὰ διορθωθῇ ἀπὸ τῆς κατευθύνσεως τῆς οἰκουμενικῆς ἰδέας ἢ πολλῷ μᾶλλον νὰ διανοιχθῇ αὕτη εἰς τὸ ὅλον πλάτος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐναποτεθῆ ἐν αὐτῇ. Αἱ διατυπώσεις τῆς Συνόδου δὲν ἀποκλείουν μίαν τοιαύτην διάνοιξιν· διότι οὐδόλως ἀποσκοποῦν, βεβαίως, αὗται νὰ μεταποιήσουν τοὺς ἐπισκόπους εἰς μικροὺς Πάπας καὶ νὰ ἰσχυροποιήσουν τὴν κληρικοποίησιν τῆς Ἐκκλησίας. Σκοπός των εἶναι πολλῷ μᾶλλον νὰ διορθώσουν τὰς μονομερείας μιᾶς ἐπηυξημένης ἀσκήσεως τοῦ Πρωτείου δι' ἑνὸς τονισμοῦ τῆς ἐν τοῖς ἐπισκόποις ἀντιπροσωπευομένης πολλότητος καὶ πληρότητος. Ἀπὸ τούτου τοῦ τελικοῦ σκοποῦ (Von diesem Telos her) πρέπει νὰ ἑρμηνεύωνται αἱ ἐκφράσεις της (τῆς Συνόδου)· ἡ θετικὴ οἰκουμενικὴ ἔννοιά των προέρχεται τότε ἐντελῶς ἀφ' ἑαυτῆς εἰς φῶς.»

[47] Συμβολικῶς ἐξεδηλώθη τοῦτο διὰ τοῦ ὅτι τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς γ' συνοδικῆς περιόδου, 14-9-1964, προηγήθη πανηγυρικὴ θεία Λειτουργία, ὑπὸ τοῦ Πάπα *Παύλου Στ'* τελεσθεῖσα ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Πέτρου, συλλειτουργησάντων αὐτῷ διὰ πρώτην φορὰν καὶ 24 ἐπισκόπων. Μεταξὺ τούτων εὑρίσκετο ὁ Πρόεδρος τῆς μετασυνοδικῆς Ἐπιτροπῆς διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν περὶ τὴν λατρείαν μεταρρυθμίσεων Καρδινάλιος *Lercaro*, ὡς καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Β' Βατικανίου, Τιτουλάριος Ἀρχιεπίσκοπος Σαμοσάτων, *Περικλῆς Felici*. Τὸ συλλείτουργον τοῦτο (Concelebratio) ἐθεωρήθη καὶ ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ὡς τοῦτ' αὐτὸ νέον ἐπίτευγμα ἀνακαλύψεως καὶ ἐκδηλώσεως τοῦ βαθυτέρου πνεύματος τῆς Ἐκκησίας. «Αἱ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν συλλειτουργούντων ἐκφώνως ἀπαγγελλόμεναι εὐχαὶ τοῦ κανόνος, ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου («fractio panis») καὶ ἡ κοινὴ ὁρατὴ συμμετοχὴ εἰς τὸ ἓν ποτήριον ἀντεπροσώπευον ἐπιβλητικῶς τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν μίαν ἱερωσύνην τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐσυμβόλιζον τὴν εὐχαριστιακὴν ρίζαν ἐπισκοπικῆς καὶ ἱερατικῆς συλλογικότητος» («Herder - Korresp.» Ὀκτώβρ. 1964, τ. 1, ἔτ. XIX, σ. 42·) Τ' ἀνωτέρω, τόσον γνωστὰ ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πράξεως τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τὰ κατὰ τ' ἀνωτέρω πνεῦμα πανηγυρικὰ συλλείτουργα, κατὰ τὰς οἰκουμενιστικὰς ἰδίᾳ ἐκδηλώσεις παρουσίᾳ τῶν ἑτεροδόξων, ὡς καὶ ἐσχάτως κατὰ τὰς τρεῖς πανορθοδόξους συνδιασκέψεις ἐν Ρόδῳ, ὁμοίως παρουσίᾳ καὶ ἑτεροδόξων, γοητεύουν καὶ διδάσκουν αὐτοὺς περὶ τῆς διὰ τῆς λατρευτικῆς συλλογικότητος ἐκδηλωμένης συναφείας τῆς εὐχαριστιακῆς πληρότητος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς μυστηριακῆς πληροτητος τῆς ἱερωσύνης ἐν τῇ συλλογικῇ αὐτῆς ἐκδηλώσει, ἀποτελοῦν καινὰς ἀνακαλύψεις καὶ ὄψιμα ἐπιτεύγματα διὰ

σίας ἐπεκτεινομένη καὶ ἐπιδιωκομένη λειτουργικὴ μεταρρύθμισις, ἡ γ' αὕτη περίοδος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ διὰ πρώτην φορὰν ἐμφάνισις ἀναγλύφου τῆς εἰκόνος σύμπαντος τοῦ κύκλου τῶν θεμάτων καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τῆς Συνόδου. Συγκρινομένη πρὸς τὰς προηγηθείσας δύο περιόδους, αἱ ὁποῖαι κατὰ κύριον λόγον συνέβαλον μᾶλλον εἰς τὴν εἰσαγωγήν, εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν καὶ εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τῶν κεντρικῶν σημείων τῆς συζητήσεως, ἡ τρίτη περίοδος ἐθεωρήθη δικαίως ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν περίοδος τῆς Συνόδου. Κυρίως ἡ δογματικὴ διακήρυξις (konstitutio) περὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ διάταγμα (decretum) περὶ τοῦ Οἰκουμενισμοῦ (ἤτοι ἡ ἔκθεσις τῶν γενικῶν ἀρχῶν ἐπιστηρίξεως καὶ ἐπιδιώξεως ἀπὸ τοῦ νῦν ἑνὸς ρωμαιοκαθολικοκεντρικοῦ τρόπου οἰκουμενικῆς δράσεως εἰς προσπέλασιν τῶν κατὰ ρωμαιοκαθολικὴν ἄποψιν «κεχωρισμένων ἀδελφῶν»), συνέτειναν ὥστε ἡ γ' περίοδος ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς συνοδικῆς ἐργασίας καὶ

τὸν παπικὸν Ρωμαιοκαθολικισμὸν κατὰ τὴν παροῦσαν Σύνοδον του. «Ὁ μυστηριακὸς χαρακτὴρ τῆς ἀρχιερωσύνης, ὡς βάσις τῆς ἐπισκοπικῆς ἐξουσίας, ἡ συλλογικότης τῶν ἐπισκόπων ἐντὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ εὐχαριστία, ὡς ἐπίκεντρον τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἐμπνεομένου ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τροφοδοτουμένου ὑπὸ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, εἶναι τὰ τρία οὐσιώδη σημεῖα τῆς ἐκκλησιολογίας, τὰ ὁποῖα ἐπανεῦρεν ἡ Σύνοδος. Τὰ σημεῖα ταῦτα, συνέχισεν ὁ καρδινάλιος Λερκάρο, παρὰ τὸ ἐπάρατον σχίσμα, διεφυλάχθησαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Αὕτη διαφυλάσσει πάντοτε τὴν πολύτιμον παρακαταθήκην τὴν ὁποίαν ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων παρέλαβεν». Ἐν «Καθολικῇ», 1417,25-11-1965, σ. I (ἐκ περιλήψεως τῆς διαλέξεως τοῦ καρδιναλίου *Λερκάρο*, ἣν καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρω, σημ. 37, ἐμνημονεύσαμεν κατὰ τὸ γερμανιστὶ δημοσιευόμενον κείμενον αὐτῆς.)

Διὰ τὴν κανονικὴν ἐφαρμογὴν τῆς Konstitutio περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, τὸ ὑπὸ τῆς ἰδίας προβλεπόμενον εἰδικὸν ἐκτελεστικὸν Συμβούλιον συνέταξε καθοδηγητικὴν διάταξιν (Instructio), ἡ ὁποία ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πάπα τὴν 24 Σ)βρίου 1964 καὶ δημοσιευθεῖσα τὴν 10 Νοεμβρίου 1964 εἰς τὰ «Acta Anostolicae Seeis» (1964, σ. 877 ἑξ.), ἐτέθη ἀπὸ τῆς 7 Μαρτίου 1965 εἰς ἐφαρμογήν. Τὸ κείμενον τοῦτο, εἰς ἀνεπίσημον (ἐκ τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου) γερμανικὴν μετάφρασιν ἐν «Herder - Korresp» Φεβρ' 1965, τεῦχ. 5, ἔτ. XIX, σ. 203 ἑξ. Ἐν συνεχείᾳ (αὐτόθ. σ. 212 ἑξ.) δημοσιεύονται καὶ διάφοροι ἀποφάσεις τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως Γερμανίας ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος. Πάντα ταῦτα τὰ κείμενα παρουσιάζουν ἐξαιρετικὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς ἀναπτυσσομένην μεθοδικότητα λελογισμένης δράσεως κατὰ τὴν ἀνάληψιν καὶ πραγματοποίησιν ἀποφασιστικῶν ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων, ὡς ἡ προκειμένη ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐκ τῶν ἔνδον προερχομένη καὶ ἀναπτυσσομένη λειτουργικὴ μεταρρύθμισις καὶ προσαρμογὴ εἰς τὰς νῦν περιστάσεις.

νὰ προδιαγράψῃ ἤδη τὸν τελικὸν χαρακτῆρα τῆς διὰ τῆς ἐπικειμένης δ' περιόδου κατακλειομένης Β' Βατικανίου Συνόδου.

Ἡ ἐκ τῶν τριῶν πάντως κατὰ τὴν γ' ταύτην συνοδικὴν περίοδον ἐπισήμως διακηρυχθέντων κειμένων περὶ Ἐκκλησίας, περὶ Οἰκουμενισμοῦ καὶ περὶ τῶν Ἀνατολικῶν (οὐνιτικῶν) Ἐκκλησιῶν [48], γενικὴ ἐντύπωσις παραμένει ὅτι, παρὰ τὴν καταβληθεῖσαν ἀξιόλογον προσπάθειαν δι' ἐκδήλωσιν ἐκκλησιολογικῆς ἐμβαθύνσεως καὶ οἰκουμενικῆς προόδου, οὐσιαστικὴ μεταβολὴ εἰς τὰ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν θέσεων ἐν προκειμένῳ δὲν ἐπιτελεῖται [49]. Ἡ διὰ τοῦ ἐπανατονισμοῦ

---

[48] Ὑπὸ ἑτεροδόξων παρατηρητῶν καὶ σχολιαστῶν τῆς Συνόδου (Καθηγ. *E. Schlink*, Καθηγ. *W. Küppers*) ἐπεστήθη ἡ προσοχὴ καὶ ἐπὶ τῆς διαφορᾶς ὡς πρὸς τὴν δογματικὴν ὑποχρεωτικότητα, δεσμευτικότητα, ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τῆς constitutio dogmatica prima de ecclesia τῆς Α' Βατικανίου, τοῦ 1870, δι' ἧς ἀνεκηρύσσετο ὡς δεσμεῦον τὴν συνείδησιν τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν δόγμα τὸ παπικὸν ἀλάθητον, καὶ τῆς constitutio dogmatica de ecclesia τῆς Β' Βατικανίου, δι' ἧς διακηρύσσεται ἡ νέα περὶ ἐκκλησίας «ποιμαντικωτέρα» διδασκαλία μετὰ τῆς τὴν μονομέρειαν τοῦ δόγματος τοῦ 1870 ἐπιδιωκούσης νὰ ἐξισορροπήσῃ περὶ «συλλογικότητος τῶν Ἐπισκόπων» προσθήκης. Ἡ δευτέρα διακήρυξις, ἡ τῆς Β' Βατικανίου ὡς ἁπλῆ Constinutio (ἰσχυροτέρα πάντως ἢ τὰ Decreta), παραμένουσα πάντοτε ὑποδεεστέρα κατὰ τὴν δογματικὴν δεσμευτικότητα τῆς ἀντιστοίχου τῆς Α' Βατικανίου, χαρακτηρίζεται κατὰ κύριον λόγον ὡς «ποιμαντορικῆς» φύσεως. Ὡς τοιαύτη ἐξαίρεται μὲν ἡ περὶ Ἐκκλησίας διακήρυξις τῆς Β' Βατικανίου, ὅτι ἀφήνει δυνατότητας καὶ μεταξὺ τῶν πιστῶν διὰ περαιτέρω συζητήσεις, ἐμβαθύνσεις, οὕτω δὲ καὶ ἐξελίξεις καὶ ἀναπροσαρμογάς, ἀλλὰ ὑπενθυμίζεται συγχρόνως ὅτι δὲν εἶναι αὕτη καὶ ἰσοδυνάμως ἀντίστοιχος πρὸς τὴν δογματικὴν διακήρυξιν τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου τοῦ 1870, ἑπομένως δὲ καὶ ἡ περὶ συλλογικότητος τῶν ἐπισκόπων προσθήκη ἐν αὐτῇ δὲν συμπληροῖ ἰσοδυνάμως καὶ ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὸ Δόγμα ἐκεῖνο τοῦ 1870. Σχετικῶς ἡ Θεολογικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Συνόδου ἔχει ἐκδώσει τὴν 6ην Μαρτίου 1964 καὶ Δήλωσιν περὶ τῆς θεολογικῆς ὑποχρεωτικότητος («qualificatio theologica») τῆς περὶ Ἐκκλησίας διακηρύξεως τῆς παρούσης Συνόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεφέρθη κατὰ 123ην γενικὴν συνέλευσιν αὐτῆς, τὴν 16 Ν)βρίου 1964, καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Β' Βατικανίου, Ἀρχιεπίσκοπος *Feliki*. Πρβλ. καὶ *W. Küppers* μν. ἄρθρ. ἐν «Intern. Kirchl. Zeitschr » 55 (1965), σ. 77 79.

[49] Τὰ κατὰ τὰς ἀποφάσεις ταύτας, ὡς τελικὰ μετὰ τὰς σχετικὰς συζητήσεις καὶ τροποποιήσεις συνοδικὰ κείμενα, παρουσίασεν ἤδη παρ' ἡμῖν εἰς εὐσυνόπτους περιλήψεις μετ' ὀξείας ὀρθοδόξου κριτικῆς περισκέψεως ὁ Δογματολόγος Καθηγητὴς τῶν Ἀθηνῶν *Ἰ. Καρμίρης* εἰς τὴν νέαν σειρὰν τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων του, «Ἡ Γ' φάσις τῆς Βατικανίου Συνόδου» ἐν «Ἐκκλησία» ΜΒ,' ἀπὸ Ἀριθμ. φύλλ. 8 (15-4-1965) μέχρις ἀριθμ. φύλλ. 15 (1-8-1965). Τὴν περὶ Ἐκκλησίας ἀπόφασιν παρουσιάζει οὗτος ἐν τοῖς φύλλ.

τοῦ παπικοῦ («ἱεραρχικοῦ») ἐκκλησιολογικοῦ πρωτείου ἀκλόνητος παραμένουσα ἐκκλησιολογικὴ βάσις, ἐν τῷ πρώτῳ κειμένῳ (τῷ περὶ Ἐκκλησίας μετὰ τῆς ἐπισυναφθείσης αὐτῷ «ἐπεξηγηματικῆς σημειώσεως», «nota explicativa praevia» [50],) καὶ ἡ διὰ τῆς προβαλλομένης ἀποκλειστικότητος τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν συναρτήσει ἀκριβῶς πρὸς τὸ δογματικὸν παπικὸν πρωτεῖον, ἐκδηλουμένη νέα προσπάθεια οἰκουμενικῆς παραστάσεως αὐτῆς, ἡ τοιαύτη λοιπὸν παραμένουσα ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησιολογικὴ καὶ οἰκουμενικὴ πραγματικότης, δὲν καθιστᾷ δυνατὸν νὰ λογισθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τὸν μὴ ρωμαιοκαθολικὸν χριστιανικὸν κόσμον, κατὰ κύριον δὲ λόγον διὰ τὴν ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου θεώρησιν τῶν ἐπιχειρουμένων, ἡ διὰ τῆς παρούσης Ρωμαιοκαθολικῆς Γενικῆς Συνόδου προσδιοριζομένη κατάστασις ὥς ἡ τελικῶς δυναμένη νὰ ἐπιστηρίξῃ τὸν ἐπιζητούμενον οἰκουμενικὸν διάλογον [51]. Πολὺ ὀλιγώτερον δύναται βεβαίως νὰ προωθήσῃ ἡ παρου-

---

ἀριθμ. 11 (σ. 309 ἑξ), 13 (σ. 314 ἑξ., ἔνθα, ἀπὸ σελ. 339, παραθέτει καὶ τὴν παράλληλον ὀρθόδοξον διδασκαλίαν περὶ Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τὴν περὶ τῆς Θεομήτορος, ἀριθμ. 13, σ. 362, ἀφοῦ καὶ τὰ κατ' αὐτὴν (τὴν Θεομήτορα) ἐνετάχθησαν ἐν τῇ ἰδιοτύπῳ ρωμαιοκαθολικῇ μορφῇ των εἰς τὸ 8ον κεφάλ. τῆς περὶ Ἐκκλησίας διακηρύξεως τῆς Συνόδου). Τὴν περὶ Οἰκουμενισμοῦ ἀπόφασιν πραγματεύεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Καθηγ. *Καρμίρης* ἐν τῷ φύλλ. ἀριθ. 14 (σ. 390 ἑξ.), τὴν δὲ περὶ τῶν Οὐνιτικῶν «Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν» ἀπόφασιν ἐλέγχει οὗτος ἐν τῷ τελευταίῳ σχετικῷ ἄρθρῳ του, φύλλ ἀριθ. 15 (σ. 418 ἑξ.).

[50] Ὅρα περὶ αὐτῆς παρ' ἡμῖν ἐνταῦθα ἀνωτέρω, ἐν «Γρηγ. ὁ Παλαμᾶς», 562-563 γ'-δ', σ. 116. Ἡ ἐκ τῆς περὶ τῆς «συλλογικότητος τῶν ἐπισκόπων» διδασκαλίας καὶ τῆς ἐπισυναφθείσης αὐτῇ «ἐπεξηγηματικῆς σημειώσεως» ἐγγεννηθεῖσα ἐντύπωσις, ὡς καὶ ἡ τοῦτ' αὐτὸ ἀναταραχὴ ἐν τῷ Ρωμαιοκαθολικισμῷ, συνεχίζεται, οὕτως ὥστε καὶ ὁ Πάπας ν' ἀναγκασθῇ νὰ προβῇ, τὴν 18 Δεκεμβρίου 1964, εἰς συμπληρωματικὰς περὶ τῶν ζητημάτων τούτων ἐπεξηγήσεις, ἐν εἴδει προσωπικοῦ του Γράμματος πρὸς τοὺς ἐπὶ μέρους ἐπισκόπους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ κείμενον ἐν «Herder-Korresp.» Ἰούλ. 1965, τ. 10, ἔτ. XIX, σ. 479 ἑξ. Ἐν συνεχείᾳ, ἐν τῷ αὐτῷ τεύχει, σ. 481 ἑξ, δημοσιεύονται «ἑρμηνεῖαι» («Interpretationen») τῆς «ἐπεξηγηματικῆς σημειώσεως», κατακλειόμεναι διὰ τῆς προσπαθείας κατανοήσεως τοῦ «πῶς ἐννοεῖ ὁ Πάπας τὴν συλλογικότητα» (σ. 482).

[51] Καὶ ὁ Καθηγητὴς *Καρμίρης* ἀποφαίνεται σχετικῶς ὅτι «Ὁ Πάπας Παῦλος ΣΤ' καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ρωμαιοκαθολικοὶ Θεολόγοι ἐξεπόνησαν ἓν καλῶς μελετηθὲν εὐρύτατον πρόγραμμα ρωμαιοκεντρικοῦ Οἰκουμενισμοῦ, σύμφωνον πρὸς τὴν Λατινικὴν ἐκκλησιολογίαν, ὅπερ θὰ ἐπεξεργασθῶσι περαιτέρω ἡ Β' Βατικάνιος Σύνοδος καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Θεολογία, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν φαίνεται ὅτι θὰ ἀποδεχθῶσιν αἱ ἄλλαι μὴ ρωμαιοκαθολικαὶ Ἐκκλησίαι.» Μν. ἄρθρ. «Ἐκκλησία» ΜΒ', ἀριθμ. 9 (1-5-1965) σ. 253.

σα κατάστασις τὸν μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀνεπισήμως ἀρξάμενον ἢ μᾶλλον ἀφ' ἑαυτοῦ ἀνέκαθεν ὑφιστάμενον διάλογον εἰς ἐπιποθούμενον στάδιον ἀποφασιστικωτέρων ἐκκλησιολογικῶν προσεγγίσεων ἐν τῇ συναρτήσει δὲ ταύτῃ καὶ γνησίων οἰκουμενικῶν ἢ καθολικῶν ἀνακατατάξεων.

Ὑπὸ Ρωμαιοκαθολικῶν, σχολιαζόντων τὰ κατὰ τὰ νεωστὶ ὑπὸ τῆς Συνόδου των οἰκουμενικῶς ἐπιχειρούμενα, ὑπενθυμίζεται ὅτι, ὡς πρὸς τὸ μοναδικὸν καὶ ἀποκλειστικὸν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ὑπάρχει μὲν σχετικὸν ἐκκλησιαστικὸν τυπικὸν Δόγμα, ἀποτελεῖ ὅμως ἀσφαλῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς κανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς διδακτικῆς αὐθεντίας, τῆς ὑπὸ τοῦ Πάπα ἐκπροσωπουμένης, βεβαίαν καθολικὴν διδασκαλίαν ὅτι μόνον μία ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠθελημένη Ἐκκλησία δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ ὅτι ἡ μία αὕτη Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρον ἀμφοτέρων τῶν θέσεων τῆς ἐπισήμου ρωμαιοκαθολικῆς δογματικῆς Ἐπιτροπῆς (S. Officum) κατὰ τὰ ἔτη 1864 καὶ 1865, ὡς καὶ τῆς παπικῆς Ἐγκυκλίου «Statis cognitum» τοῦ ἔτους 1896, ἔναντι τῆς καλουμένης «Branch-theorie», ἥτις ἦτο τότε ἰδιαιτέρως ἐπίκαιρος. Ἐπανετονίσθη ἡ διδασκαλία αὕτη ὑπὸ τοῦ Πίου ΙΑ' ἐν τῇ Ἐγκυκλίῳ «Mortalium animos» (1928) ὡς δικαιολογία διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς προσκλήσεως εἰς συμμετοχὴν εἰς τὸ πρῶτον οἰκουμενικὸν Συνέδριον Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Στοκχόλμῃ, τῷ 1925. Ἀλλὰ καὶ ἂν τ' ἀνωτέρω κείμενα θεωρηθοῦν ὡς ὑφ' ὡρισμένων καιρικῶν περιστατικῶν, ὡς πρὸς τὸν τονισμὸν τῆς ἀποκλειστικότητος, προσδιοριζόμενα, ἀνομολογεῖται ὅτι καὶ νεώτεραι σχετικαὶ παπικαὶ ἀποφάνσεις δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὀλιγώτερον κατηγορηματικαί. Ἰδιαιτέρως ὑπομιμνήσκεται ὅτι ἡ Ἐγκύκλιος «Mystici corporis» (1943) ὀξύνει ἔτι μᾶλλον τὰς ἄχρι τοῦδε ἀποφάνσεις, διϊσχυριζομένη ρητῶς ὅτι corpus Christi mysticum καὶ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ταυτίζονται. Τέλος δὲν ἀποκρύπτεται ὅτι ἐν τῇ Ἐγκυκλίῳ «humani generis» (1950) γίνεται πάλιν συσχετισμὸς πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἀπόφανσιν καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ τονίζεται ἐπανειλημμένως ἡ διδασκαλία αὕτη ἐν τῇ τελικῇ της ἀκρότητι. Παρὰ ταῦτα περὶ τῆς Ἐγκυκλίου «mystici corporis» ἐπισημειώνεται ὅτι αὕτη ἀφήνει χῶρόν τινα (οἰκουμενικῆς ἐπεκτάσεως), ἐφ' ὅσον ἐν αὐτῇ λέγεται ὅτι καὶ οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς τὴν ὁρατὴν κοινότητα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εὑρίσκονται εἴς τινα σχέσιν πρὸς τὸ

μυστικὸν σῶμα τοῦ Χριστοῦ [52]. Ταῦτα ὡς σύντομος ὑπόμνησις τῆς προϊστορίας τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου αὐτοκατανοήσεως ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν διὰ τῶν περὶ Ἐκκλησίας καὶ Οἰκουμενισμοῦ ἀποφάσεων ἐπιδιωκομένην σχετικὴν «πρόοδον». Ἐν τοῖς Διατάγμασι τούτοις, ἰδίᾳ ἐν τῷ δευτέρῳ, ὡς πρόοδος ἐπισημαίνεται τὸ ὅτι οἱ «μέχρι τοῦδε «αἱρετικοὶ» καὶ «σχισματικοί», ἀπὸ σήμερον, καλοῦνται ἁπλῶς «διϊστάμενοι ἀδελφοί», προαγομένων τῶν θετικῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα κατέχουσιν, ἐνῷ μέχρι πρό τινος ἐνεφανίζοντο μόνον τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα αὐτῶν» [53]. Ἀλλὰ τελικῶς δὲν ἀπεφεύχθη καὶ ἐν προκειμένῳ ὡρισμένη παλινδρόμησις τῇ ἐπεμβάσει τῆς «ἀνωτέρας αὐθεντίας». Οὕτως ἐπεβλήθησαν τελικῶς αἱ γνωσταὶ τροποποιήσεις εἰς τὸ κείμενον, αἱ προκαλέσασαι οἰκουμενικὴν δυσαρέσκειαν. Τὸ ἐν τῷ ἀρχικῷ δηλ. κειμένῳ «οἱ μὴ καθολικοὶ χριστιανοὶ εἶναι μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ» μετεβλήθη ἐν τῷ τελικῷ κειμένῳ εἰς «κηρύττουσι ὅτι εἶναι μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ»· ὁμοίως τὸ ἐν τῷ ἀρχικῷ κειμένῳ «οὗτοι (οἱ μὴ καθολικοὶ χριστιανοὶ) εὑρίσκουσι τὸν Θεὸν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ» μετεβλήθη εἰς «ἀναζητοῦσι τὸν Θεὸν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ» καὶ τέλος ἐπηνέχθη ἡ ἰδιαιτέρως τὴν ὀρθόδοξον συνείδησιν ἐξεγείρουσα μεταβολὴ τοῦ «αἱ Ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι ἔχουσιν ἀποστολικὴν προέλευσιν» εἰς «σεμνύνονται ὅτι ἔχουσιν ἀποστολικὴν προέλευσιν» [54].

---

[52] *Walter Kasper*, ρωμαιοκαθ., Grundlagen und Möglichkeiten eines Katholischen Oekumenismus. Ἐν «Una Sancta» 4, 1965, σ 340.

[53] *Ἰωάννης Καρμίρης* ἐν μν. ἄρθ. «Ἐκκλησία» ΜΒ΄, Ἀριθμ. 14 (15-7-1965) σ. 391. Τὰ θετικὰ στοιχεῖα παρουσιάζονται ἐναργῶς ἐν τῇ περιεκτικῇ ἀλλὰ λίαν παραστατικῇ κατατοπιστικῇ καὶ κριτικῇ περιλήψει τοῦ συνοδικοῦ κειμένου περὶ Οἰκουμενισμοῦ τῇ παρατιθεμένῃ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ *Ἰ. Καρμίρη* εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ, ἔνθ' ἀν.σ. 392-398. Συνίστανται δὲ ταῦτα ἐν γενικωτάτῃ ἐκφορᾷ εἰς τὸ ὅτι εἰς μὲν τὰς «Ἀνατολικὰς Ἐκκλησίας» (τὰς Ὀρθοδόξους, τὰς «κεχωρισμένας» κατὰ τὴν ρωμαιοκαθολικὴν φρασεολογίαν) ἀποδίδεται ὁ χαρακτηρισμὸς Ἐκκλησία, διότι ἀναγνωρίζονται θεμελιώδη στοιχεῖα ἐκκλησιολογικῆς οὐσίας ἐν αὐταῖς κατὰ κύριον δὲ λόγον δυνατότης σωτηρίας διὰ τῶν μυστηρίων αὐτῶν, συνιστῶντα τοῦτ' αὐτὸ πληρότητα ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητος, ὑπολειπομένης μόνον κατὰ τὴν μὴ ἀναγνώρισιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου καὶ τὴν μὴ ἐξάρτησιν ἐξ αὐτοῦ, ὅπερ κατὰ ρωμαιοκαθολικὴν ἀντίληψιν ἀποτελεῖ δεῖγμα μὴ «πληρότητος» ἐν τῇ ἑνότητι μετὰ τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς δὲ τὰς «κεχωρισμένας Ἐκκλησίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς κοινότητας τῆς Δύσεως» ἀναγνωρίζονται χαλαρώτερα στοιχεῖα ἐκκλησιαστικῆς οὐσίας, ἐν συναρτήσει εὑρισκόμενα πρὸς τὰς θεμελιώδεις δογματικὰς αὐτῶν ἀρχάς, ἅτινα πάντως διανοίγουσι δυνατότητας ἐκκλησιολογικῆς προσεγγίσεως καὶ οἰκουμενικῶν διαπραγματεύσεων μετ' αὐτῶν.

[54] Παρὰ *Ἰ. Καρμίρη*, ἔνθ. ἀν. σ. 391, ἐν συσχετισμῷ καὶ πρὸς «Καθο-

Ἀλλὰ τὰ πράγματα δυσχεραίνονται κυρίως διὰ τῆς ἀνὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν ἔν τε τῇ Συνόδῳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ὑπομνήσεως τοῦ ἀκλονήτου τῶν εἰδικῶν παπικῶν δογμάτων περὶ πρωτείου καὶ ἀλαθήτου, ὡς συνιστώντων τὰ περὶ «πληρότητος» τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἐχέγγυα. Ἤδη ὁ προϊστάμενος τῆς ἐπὶ Ἰωάννου ΚΓ΄ ἱδρυθείσης Γραμματείας διὰ τὴν χριστιανικὴν ἑνότητα πολὺς Καρδινάλιος Αὐγουστῖνος Μπέα, εἰς τὸ «θεωρητικόν» του περὶ τοῦ ἐκπονουμένου Οἰκουμενισμοῦ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἔχει μετὰ παρρησίας ὁμολογήσει ὅτι *« θὰ ἦτο ἐν τῇ πράξει μία κακῶς νοουμένη ἀγάπη πρὸς τὴν ἑνότητα καὶ πρὸς τοὺς διϊσταμένους ἀδελφούς, ἐὰν κανεὶς ἤθελε νὰ ἐγγεννήσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἐλπίδα ὅτι δῆθεν ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία θὰ ἀπῄτει παρ᾽ αὐτῶν δι᾽ ἐπανένωσιν μόνον τὴν ἀναγνώρισιν τῶν «οὐσιωδῶν Δογμάτων», ὅτι δῆθεν θὰ παρῃτεῖτο ἐπὶ παραδείγματι τῆς ὑπ᾽ αὐτῶν ἀποδοχῆς τῶν δογματικῶν διατάξεων τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου ἢ ὅτι θὰ ἐδείκνυε κατανόησιν δι᾽ ἐπαναθεώρησιν τοῦ Δόγματος περὶ πρωτείου ἢ περὶ ἀλαθήτου τοῦ Πάπα. Ὅ,τι ἡ Ἐκκλησία ἅπαξ ἐξήγγειλεν ὡς πρότασιν πίστεως (Δόγμα), ἐξήγγειλεν αὐτὸ ὑπὸ τὴν συμπαράστασιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς μίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν, περὶ τῆς ὁποίας κατ᾽ οὐδένα τρόπον ἔχει αὕτη δικαίωμα νὰ ἐνεργήσῃ ἄλλως. Ὁ Κύριος ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτὴν (εἰς τὴν Ἐκκλησίαν) τὴν διαφύλαξιν καὶ ἑρμηνευτικὴν ἀτάπτυξιν* (Auslegung) *τῆς ἀληθείας τῆς ἀποκαλύψεως ἀλλὰ δὲν ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐξουσίαν νὰ μεταβάλλῃ τι εἰς τὰς ἀληθείας ταύτας.»*[55] Ἂν ὅμως εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία κατὰ τὴν ἑνωτικὴν αὐτῆς δραστηριότητα ἐνδιαφέρεται ἀπολύτως διὰ τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐμπεπιστευμένα Δόγματα, ὅπερ βεβαίως εἶναι ὑγιὴς ἐκκλησιολογικὴ ἀρχὴ πρὸς σύστασιν τῆς ἑνότητος,

λικὴ» 37 (1964) φύλλ. 1411, σ. 4. Ὁ Καθηγητὴς *Καρμίρης*, σχολιάζων τ᾽ ἀνωτέρω ἀποφαίνεται ἐν συνεχείᾳ ἐντόνως ὡς ἑξῆς· «Καὶ ὅμως ἡ λεγομένη «ἀνωτάτη ἀρχή» ὤφειλε νὰ γνωρίζῃ, ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι ἔχουν πολὺ περισσοτέρας «ἐπιφυλάξεις» καὶ κατηγορίας κατὰ τῶν Λατίνων, καὶ ἑπομένως θὰ ἔδει, ἂν εἰλικρινῶς ἐπιθυμῇ τὸν διάλογον «ἐπὶ ἴσοις ὅροις», νὰ ἀποφύγῃ νὰ εἶναι τόσον προκλητική » Συσχετίζει δὲ ταῦτα καὶ πρὸς τὰ ὅσα περὶ τοῦ ὑπ᾽ αὐτοῦ ὡς «Ρωμαιοκεντρικοῦ» Οἰκουμενισμοῦ χαρακτηρισθέντος, ὡς καὶ περὶ τοῦ Ὀρθοδόξου Οἰκουμενισμοῦ, ἔγραψεν εἰσαγωγικῶς ἐν τῷ προσφάτῳ ἔργῳ του, Ὀρθοδοξία καὶ Ρωμαιοκαθολικισμός, τεῦχ. 1, σ. 97-120.

[55] *Augustin Kardinal Bea*, Die Einheit der Christen. Probleme und Prinzipien, Hindernisse und Mittel, Verwirklichungen und Aussichten. 1963, σ. 129.

ἢ ὡς δεσμεύοντα δόγματα ἐννοῇ μόνον τὰ παπικὰ περὶ πρωτείου καὶ ἀλαθήτου, τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς ὑπομνήσεως τοῦ ἀκολούθου γεγονότος. Περὶ τῶν Οὐνιτικῶν Ἐκκλησιῶν, τὰς ὁποίας ἄνευ ἑτέρου προσδιορισμοῦ ἀποκαλεῖ «Ἀνατολικὰς Ἐκκλησίας» καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καὶ χριστολογικῶς μὴ ὀρθοδοξοῦσαι (νεστοριανιζουσαι καὶ μονοφυσιτίζουσαι), οὐδόλως φαίνεται νὰ πολυπραγμονῇ ἡ Ρώμη, προσελκύουσα αὐτὰς εἰς «ἕνωσιν», διὰ τὴν δογματικὴν (τὴν χριστολογικὴν) αὐτῶν ἀκεραιότητα ἤ, ἔστω, εὐστάθειαν. Δέχεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτὰς εἰς τὴν κοινωνίαν της ἐπὶ τῇ ἀποδοχῇ καὶ μόνον παρ' αὐτῶν τῶν ἀνωτέρω παπικῶν δογμάτων, πάντα δὲ τὰ λοιπά, οὐχὶ μόνον τὰς τελετουργικὰς ἰδιοτυπίας ἀλλὰ καὶ τὰς δογματικὰς ἀποκλίσεις, ἀφήνει εἰς τὴν διάθεσίν των κατὰ τὸ γνωστὸν σύστημα τῆς οὐνίας. Δι' αὐτὰς ἐξεδόθη ἄλλωστε καὶ ὑπὸ τῆς Συνόδου ἡ εἰδικὴ περὶ τῶν «Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν» (Οὐνιτικῶν) ἀπόφασις ὡς Διάταγμα (Decretum), τὸ ὁποῖον ὀρθῶς ἀπεκρούσθη ὡς «τελείως ἀπαράδεκτον ἐκ μέρους τῶν Ὀρθοδόξων, διὸ καὶ κατεκρίθη σφοδρῶς ἐν τῇ Γ' Πανορθοδόξῳ Διασκέψει τῆς Ρόδου ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐτέθη ὡς ὅρος ἀπαραίτητος τῆς ἐνάρξεως τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῆς Ὀρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἡ ὑπὸ τῆς τελευταίας κατάργησις τῶν οὐνιτικῶν τούτων Ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ὑπαγωγὴ καὶ συγχώνευσίς των εἰς τὸ ρωμαιοκαθολικὸν ποίμνιον»[56].

---

[56] *Ἰωάν. Καρμίρης*, μν. ἄρθρ. «Ἐκκλησία» ΜΒ', ἀριθμ. 15 (1-8-1965),σ. 418. Ἐν ὑποσημειώσει ὁ αὐτὸς ὑπομιμνήσκει ἐκδηλώσεις δυσφορίας ἐν τῇ Συνόδῳ καὶ αὐτῶν τούτων τῶν Οὐνιτῶν διὰ τὸ περὶ αὐτῶν τότε συζητούμενον καὶ εἶτα διακηρυχθὲν Διάταγμα. Κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας διαφαίνεται ἡ προσπάθεια αὐτῶν νὰ συγκρατήσουν τὸ ἰδιότυπον καὶ αὐτόνομον τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ τῆς Ἀνατολῆς (ὃν θεσμὸν οὗτοι βεβαίως αὐθαιρέτως οἰκειοποιοῦνται καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς τοῦ ἀνατολικοῦ τύπου διὰ τῆς οὐνίας οὐσιαστικὴν ἔκπτωσίν των) καὶ νὰ προβάλουν αὐτὸν παραλλήλως πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης ὡς τοῦ Πατριάρχου τῆς Δύσεως, ἣν θέσιν μετέβαλε βεβαίως καὶ κατέπνιξε τελικῶς ἡ μεταποίησις τῆς πατριαρχικῆς δυτικῆς ταύτης ἰδιότητος τοῦ Ρώμης εἰς τὴν ἐπιμόνως ἐκζητουμένην παπικὴν μοναδικότητα καὶ ἀποκλειστικότητα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ «πετρείου ἀξιώματος». Ἡ τοιαύτη ἀπαίτησις ἀποκλειστικότητος, ἐπεκτεινομένη κατὰ συνεκδοχὴν καὶ ἐπὶ τοῦ λατινισμοῦ τῆς Δύσεως, θέτει βεβαίως ὑπὸ ἀπειλὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησιαστικὴν «πατριαρχικὴν» αὐτονομίαν, ὡς ἀγωνίζονται νὰ τὴν διεκδικοῦν οἱ ἀκριβῶς διὰ τῆς οὐνίας των ἔργῳ ἀπεμπολήσαντες αὐτὴν Οὐνῖται «Πατριάρχαι», καὶ καθιστᾷ τοιουτοτρόπως τὴν ἐκκλησιαστικὴν οὐσίαν καὶ κατάστασιν αὐτῶν δευτερευούσης σημασίας καὶ κατωτέρας μοίρας ἐν τῷ ρωμαιοκαθολικῷ συνόλῳ, πράγματος τοῦ ὁποίου καὶ οἱ ἴδιοι ἔχουν αἴσθησιν. Τοιαύτην αἴσθησιν τῆς μειονεκτηκότητος αὐτῶν ἐκφράζει ἐπὶ παραδεί-

Ἀντὶ ἄλλης περαιτέρω κριτικῆς ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου ἐπὶ τῶν βασικῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἰδεῶν, ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ διὰ τῆς παρούσης Γενικῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Συνόδου ἄχρι τοῦδε ἐπιτευχθέντα καὶ κατὰ τὴν ἐπικειμένην δ' καὶ τελευταίαν αὐτῆς περίοδον ἀναμενόμενα, προδιαγεγραμμένα πάντως ἤδη κατὰ τὴν οὐσιώδη ἢ βασικὴν ἐκκλησιολογικὴν καὶ οἰκουμενικὴν μορφήν των, θὰ διερευνήσωμὲν δι' ὀλίγων τὰ σχετικὰ ζητήματα καὶ δι' ἄλλης μεθόδου.

γματι ἡ ἀκόλουθος δήλωσις τοῦ Μελχίτου ἀρχιερέως *Ε.Ζόγκμπυ*. «Αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι δὲν εἶναι ἐκκλησίαι εἰς τὸ περιθώριον τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀποτελοῦν τὴν Ἐκκλησίαν ὁμοῦ μετὰ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας καὶ ἰσοδυνάμως πρὸς αὐτήν, κατέχουν δὲ τὸ ἥμισυ τῆς χριστιανικῆς κληρονομίας καὶ οὐχὶ τὴν ὀλιγώτερον σημαντικήν. Ἡ λατινικὴ ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ στηρίζῃ τὰς πρὸς αὐτὰς σχέσεις της ἐπὶ μόνης τῆς ἀγάπης ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀληθείας. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ Σύνοδος δὲν ἔχει νὰ δείξῃ πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἐκκλησίας τὴν εὐμένειαν, τὴν ὁποίαν δεικνύομεν πρὸς τοὺς μικροτέρους καὶ ἀδυνάτους καὶ τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ ἐξασκήσῃ πρὸς τοὺς ἀπίστους. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ θαυμάζωμεν ἀποκλειστικῶς τὰς ἐκκλησίας ταύτας ἢ νὰ οἰκτίρωμεν αὐτὰς δι' ἐπισήμου ἐγγράφου. Εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐξ ἴσου θέματα θαυμασμοῦ καὶ οἴκτου Ἐξ ἄλλου νὰ καταστήσωμεν τὰς ἀνατολικὰς ἐκκλησίας ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μερίμνης ἐντὸς διατάγματος, τὸ ὁποῖον ἐκδίδει ἡ Ἐκκλησία ἢ ἡ Σύνοδος, σημαίνει ὅτι ταυτίζομεν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Σύνοδον καὶ ὅτι θεωροῦμεν τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς ὥς τι τὸ ἐξωτερικὸν τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης. Πράγματι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναί τις ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ ἢ τοῦ οἴκτου, ἐκτὸς ἐὰν διακρίνωμεν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ δύο διαφορετικὰς τάξεις, τὴν μὲν μίαν προνομιοῦχον καὶ κηδεμόνα τὴν δὲ ἄλλην ὑπὸ κηδεμονίαν». Ἐν «Καθολική», φύλλ. 1425 27-1-1965) σ. I.

Εἰς καθησυχασμὸν ἴσως τῶν οὕτω καὶ ἄλλως ἐξεγειρομένων Οὐνιτῶν ἐγένετο (κατὰ τὴν ἐπ' ἐσχάτων, 27 Ἰανουαρίου 1965, ἐκλογὴν 27 νέων Καρδιναλίων) καὶ ἡ ἀνύψωσις τεσσάρων ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ καρδιναλιακὸν ἀξίωμα. τοῦ Οὐνίτου «Πατριάρχου» Ἀντιοχείας τῶν ἑλλήνων καθολικῶν τῶν Μελχιτῶν, τοῦ πολλοῦ *Μαξίμου Δ'* (ὀρθοδοξοῦντος χριστολογικῶς), τοῦ οὐνίτου «Πατριάρχου» Ἀντιοχείας τῶν Μαρωνιτῶν *Παύλου Πέτρου Μεοῦσι* (τῆς μοναστηριακῆς ταύτης ἐκκλησίας προσκειμένης ἀρχαιόθεν εἰς τὸν Μονοθελητισμόν, ἀλλὰ θεωρουμένης ὡς βραδύτερον ἀποκηρυξάσης αὐτόν)· τοῦ οὐνίτου «Πατριάρχου» Ἀλεξανδρείας τῶν Κοπτῶν *Στεφάνου Α'* (ἀντιχαλκηδονίου) καὶ τοῦ οὐνίτου ἀρχιεπισκόπου τῶν Οὐκρανῶν Λεοπόλεως *Ἰωσήφ*. Καὶ ὁ *Peter Meinhold* (Ökumenische Kirchenkunde. Stuttgart 1962, σ. 263) ἔχει παρατηρήσει ὅτι «Wie stark das Interesse an der Gewinnung der Kirchen des Ostens ist zeigt die Tatsache, dass im Jahre 1946 zwei morgenländische Patriarchen, die Häupter der einst führenden orientalischen Nationalkirchen, die nestorianischen bzw. monophysitischen Ursprungs sind, zu Kardinälen ernannt worden sind»

(Συνεχίζεται)

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΑΤΙΜΗΤΟΣ ΠΡΟΓΟΝΙΚΟΣ ΘΗΣΑΥΡΟΣ *

Ὑπὸ Πρωτοσυγκ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΓΙΑΛΟΥΡΗ

Προσκυνητὴς εὐλαβικὸς στὴν πόλι τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ὁ ὁμιλητής, μὲ βαθειὰ συγκίνησι καὶ κάποιο δέος καταλαμβάνει τὸ ἐπίσημο τοῦτο βῆμα. Δὲν πρόκειται νὰ παρουσιάση ἐργασία ἐπιστημονικὴ μὲ ἀξιώσεις, γιὰ ν' ἀνταποκριθῇ στὶς ἀξιώσεις τοῦ ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου. Μερικὲς ἁπλὲς ἀλήθειες καὶ κάτι ἀπὸ τὰ προσωπικά του βιώματα θὰ παρουσιάση· βιώματα σχετικὰ μὲ τὴν Μεγάλη Τέχνη, ποὺ ἀπὸ τὰ παιδικά του χρόνια ἀγάπησε. Ἐπικαλεῖται γιαυτὸ τὴν εὐλογία τοῦ Παναγιωτάτου, τὸν ὁποῖον καὶ ἰδιαιτέρως εὐχαριστεῖ γιὰ τὴν τιμὴ τῆς προσκλήσεως καὶ τῆς παρουσίας καὶ τῆς παρουσιάσεως, καθὼς καὶ τὴν εὐμενῆ ἀκρόασι τόσον τῶν συμπρεσβυτέρων, ὅσον καὶ τοῦ κ. Ὑπουργοῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν Κυρίων Καθηγητῶν, Μουσικοδιδασκάλων καὶ μουσικοφίλων, ἀλλὰ καὶ ὅλων ὅσοι ἀπαρτίζουν τὴν φιλόμουση ὁμήγυρι.

Ἤδη στὸ Α΄ Μέρος τοῦ Προγράμματος οἱ σεμνοὶ Καλλιτέχναι - Μέλη τοῦ «Πανελληνίου Συλλόγου Ἱεροψαλτῶν» «κατεκήλησαν τὰ ὦτα μας», ὅπως συνήθιζαν νὰ λέγουν σὲ παρόμοιες περιπτώσεις οἱ πρόγονοί μας. «Γίνεται καὶ ὁ ἀὴρ ἅγιος ἀπὸ τῆς ψαλμῳδίας» εἶχε παρατηρήσει Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Στὴν ψυχή μας μετεδόθη ἡ ἁρμονία, τὰ μέλη μας διεπέρασε τὸ ρῖγος τοῦ αἰωνίου, στὴν ἀτμόσφαιρα ἔχει ἁπλωθῆ ἡ γαλήνη καὶ ἡ κατάνυξις. Ἂς ἀφήσωμε ὅλοι νὰ φθάση ἕως ἐμᾶς ὁ ἀντίλαλος τῆς αἰωνιότητος γιὰ νὰ μεταφέρῃ στὶς ψυχές μας, μὲ τὰ φτερὰ τῆς βυζαντινῆς αὐτῆς ἁρμονίας, μηνύματα λυτρωτικά. Στοὺς καιρούς μας, πρὸ παντός, τοὺς κρισίμους καὶ σκληρούς, μόνον ἡ θεώρησις καὶ ἡ ἀνασύνταξις τῆς ζωῆς κάτω ἀπὸ τὸ πρῖσμα τῆς αἰωνιότητος μπορεῖ νὰ μᾶς λυτρώση καὶ ν' ἀποβῇ δημιουργική. Ἐπιβάλλει τὴν ἐνδοστρέφεια, κάτι ποὺ ἐνθυμίζει κάπως τὴν διδασκαλία τοῦ μεγάλου Ἱεράρχου τῆς Θεσσαλονίκης Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Καὶ προσθέτει στὴ ζωή μας μία νέα διάστασι, τὴ διάστασι τοῦ βάθους, τόσον ἀπαραίτητη στὴν ἀβαθῆ καὶ ἀνήσυχη ἐποχή μας.

---

* Ἐλέχθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Κρατικοῦ Θεάτρου Β. Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μουσικοῦ προγράμματος Ὕμνων Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς ὑπὸ μελῶν τοῦ Πανελληνίου Συλλόγου Ἱεροψαλτῶν, ἐνώπιον πυκνοτάτου ἀκροατηρίου.

1. Ἡ Βυζαντινὴ Ὑμνῳδία εἶναι ἡ μουσικὴ γλῶσσα τῆς Ὀρθοδόξου λατρείας, τῆς ζωντανῆς καὶ γεμάτης παλμό, γιὰ τὴν ὁποία καὶ ἑτερόδοξοι ἀκόμη μελετηταὶ ἐκφράζονται μὲ θαυμασμό, μιλῶντας γιὰ «μεγαλειώδη» λατρεία, «πλημμυρισμένη ἀπὸ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα»! Εἶναι ἕνας κόσμος ἰδιαίτερος, μὲ περισσὴ γοητεία καὶ μὲ κέντρον τὴν ἀναίμακτη προσφορά, καὶ ἀποτελεῖ τὸ θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ὸ ν ἔ π ο ς τοῦ λαοῦ μας. Ἐκεῖ «εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου» ζωογονεῖται ἡ πίστις, ἐνισχύεται ἡ ἐλπίς, ἐξαγιάζεται ἡ ἀγάπη στὸ Χριστὸ καὶ στὴν Ἑλλάδα. Δημιουργοῦνται μάρτυρες καὶ Ἐθνομάρτυρες, προσφέρονται ὁλοκαυτώματα, στήνονται βωμοί!... Ἐκεῖ, μέσα εἰς «τὰ ἀγαπητὰ τοῦ Κυρίου σκηνώματα» ἔχει συντελεσθῆ τὸ θαῦμα τῶν αἰώνων: ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Γένους. Μέσα στὸ σεπτὸν Ἀρτοφόριον τῶν ἱερῶν λειτουργικῶν μας παραδόσεων, ἡ «Ἑλληνοσώτειρα Ἐκκλησία» — ὅπως τὴν ἐχαρακτήρισεν ὁ Ζαμπέλιος — διεφύλαξεν ἀλώβητη τὴν συνείδησι τοῦ Ἔθνους καὶ αὐτὴ τὴν ἐθνικήν μας ὑπόστασιν.

Αὐτῆς λοιπὸν τῆς κατανυκτικῆς λατρείας ἡ μουσική, ἀτίμητη καὶ αὐτὴ προγονικὴ κληρονομία, εἶναι εὐτύχημα, ὅτι τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια εὑρίσκει γενικὴ ἀναγνώρισι, ἐνῷ πρὶν ἔμενε παραγνωρισμένη σὰν «ἀμελητέα ποσότης», ὅπως συνέβη γενικώτερα μὲ ὁλόκληρο τὸν πολιτισμὸ τοῦ Βυζαντίου! Ἔχει μάλιστα ἱδρυθῆ τώρα τελευταῖα καὶ εἰδικὴ ἕδρα Βυζαντινῆς Μουσικῆς στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπως συμβαίνει καὶ στὰ ξένα Πανεπιστήμια. Ἔχομε λοιπὸν τὴν ἀξιολόγησι, τὴν ἀξιοποίησι περιμένομε.

Διότι πράγματι περὶ ἀ ξ ί α ς πρόκειται· ἀξίας θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ῆ ς καὶ μ ο ρ φ ω τ ι κ ῆ ς, κ α λ λ ι τ ε χ ν ι κ ῆ ς ἀκόμη δὲ καὶ ἐ θ ν ι κ ῆ ς. Καὶ δὲν ἰσχυριζόμεθα βέβαια, ὅτι ἀποτελεῖ σκοπὸ στὴν λατρεία — τὸ δόγμα «ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέχνη» εἶναι, ἰδιαιτέρως ἐδῶ, ἀπόβλητο —. Εἶναι ὅμως μέσον γιὰ τὴν ἐπιτυχία σκοποῦ ὑψηλοῦ, γιὰ τὴν δημιουργία δηλ. κατανύξεως καὶ λατρευτικῆς ἀνατάσεως. Συνεπῶς, ἡ ἀξία αὐτὴ ὑπηρετεῖ τὴν ὑ π ε ρ α ξ ί α, τὸν Ἄνθρωπο. Ἔχει πολλὴν ἱερότητα ἡ ὁμόφωνος Μουσικὴ τῆς Ἐκκλησίας μας, ἡ «πλουσία καὶ πολυθέλγητος» κατὰ τὸν Λέσβιο σοφὸ Δ. Βερναρδάκη.

2. Εἶναι πιὰ γενικὰ παραδεκτό, ὅτι ἡ Β. Μουσικὴ προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ καὶ διεμορφώθη ἀπὸ τοὺς βυζαντινούς μας προγόνους, «ὑποστᾶσα βεβαίως καὶ τὴν κατάλληλον κατεργασίαν γενεῶν», ὅπως ἀκριβῶς συνέβη καὶ μὲ τὰ ἀθάνατα δημοτικά μας τραγούδια, τὰ ὁποῖα, ὅπως ἔχει ὀρθὰ παρατηρηθῆ, εἶναι ἀληθινὰ βυζαν-

τινὰ τροπάρια καὶ παρουσιάζουν καταπληκτικὴ ὁμοιότητα, ἢ μᾶλλον ταυτότητα κλιμάκων καὶ «μοτίβων». Καὶ παρὰ τὶς ἀναπόφευκτες ξενικὲς ἐπιδράσεις, ποὺ ἀφοροῦν μᾶλλον λεπτομερειακὰ ζητήματα, ἡ Β. Μ. ὁμιλεῖ στὴν καρδιά μας. Εἶναι ἡ Μουσικὴ τῆς Ὀρθοδοξίας, κατ' ἐξοχὴν προσευχητικὴ μουσικὴ — «ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι καὶ ᾠδαὶ πνευματικαὶ» (Ἐφ. 5,19) — μὲ τὴν σεμνὴ ἁρμονία τοῦ ἰσοκρατήματος σὰν «μελῳδικὸν διακοσμητικὸν πλαίσιον». Καὶ ἀποτελεῖ αὐτὴ τὴν μουσικὴ ἐπένδυσι λογοτεχνικῶν ἀριστουργημάτων, μοναδικῶν καὶ ἀνεπαναλήπτων, ποὺ ἅγιοι ὑμνογράφοι συνέθεσαν καὶ οἱ ἴδιοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐμελοποίησαν, καὶ εἶναι, κατὰ μέγα μέρος, ποιητικὴ ἀπόδοσις τῶν ὑψηλῶν ἐννοιῶν τῆς Βίβλου. Ψυχὲς προνομιοῦχες, πραγματικὰ θεόληπτες, ἔθεσαν τὸ τάλαντο στὴν ὑπηρεσία τῆς προσευχῆς. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἕνα κύκλο εὐλογημένο: ἡ θρησκεία ἐμπνέει τὴν Τέχνη καὶ ἡ Τέχνη ὑπηρετεῖ τὴν Θρησκεία. Εἶναι οἱ πραγματικὰ μεγάλοι μελῳδοὶ τοῦ Βυζαντίου, ἱκανοὶ «ὕμνους ὑφαίνειν συντόνως τεθηγμένους», ὅπως λ.χ. Ρωμανός, ὁ κατ' ἐξοχὴν μελῳδὸς καὶ «Πίνδαρος τῆς ρυθμικῆς ποιήσεως» κατὰ τὸν Κρουμπάχερ, ἡ Κασσιανή, ποὺ ἔχει ἐπονομασθῆ «Χριστιανὴ Σαπφώ», καὶ ἄλλες «ἀηδόνες καλλικέλαδοι καὶ κινύραι τοῦ Πνεύματος». Ὑμνογράφοι καὶ μελοποιοί, εὔμολποι μαΐστορες, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν νὰ προσαρμόζουν τὸ κάλλος τῆς μελῳδίας στὴν ὁμορφιὰ τῆς ποιήσεως, ὥστε μουσικὴ καὶ ποίησις νὰ συμβαδίζουν. Μὲ τὸ στοχασμὸ καὶ τὸ αἴσθημα ὑψώθηκαν ἕως τὸ θρόνο τοῦ Εὐλογητοῦ Κυρίου «θεϊκῷ ἔρωτι πτερούμενοι» καὶ ἀξιώθηκαν, θὰ ἔλεγε κανείς, νὰ ἀκούσουν ἀγγέλους νὰ ὑμνοῦν τὸν Αἰώνιο. Ἐδανείσθηκαν, τρόπόν τινα, τὴ μουσική των καὶ ἐμελοποίησαν τοὺς ὕμνους αὐτούς. Διότι μὲ τὴν ποίησι ἁμιλλᾶται ἡ μουσικὴ ποὺ μὲ τὴν χαρακτηριστικὴ καμπύλη καὶ τὴ γαλήνη, ἀσκεῖ ἀκαταγώνιστη ὑποβολὴ στὴν ψυχὴ τοῦ πιστοῦ. Ἔτσι, ἀρχιτέκτονες τῶν στίχων, τῶν ἤχων καὶ τῶν ρυθμῶν συνεργάζονται. Ἀφήνουν τὴν καρδιά των νὰ λαλῇ τὴ δική της γλῶσσα. Γιαυτὸ ἀκριβῶς μιλοῦν καὶ στὴ δική μας καρδιά. Μᾶς εἰσάγουν σὲ κόσμους Τέχνης ὑψηλῆς μὲ ἰδιαίτερο χρῶμα καὶ θέλγητρο, ἀλλ' ὄχι «ἐκ τοῦ κόσμου τούτου», λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ἀνωτέρας πνευματικότητος, ποὺ τοὺς διακρίνει, καὶ ποὺ δὲν συναντοῦμε σὲ ἄλλη περιοχὴ τῆς Μουσικῆς, καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀκόμη Τὰ «ἀποστάζοντα γλυκασμὸν» τροπάρια — «ἁρμονίης ἱερῆς μελιηδέα ἄσματα» — ἔχουν συντεθῆ μὲ δάκρυα κατανύξεως καὶ συντριβῆς, ὅπως ἀκριβῶς οἱ βυζαντινὲς εἰκόνες «ἱστοροῦντο» κατόπιν νηστείας καὶ περισσυλογῆς. Γιαυτὸ καὶ συγκινοῦν ἤ, ὀρθότερα, κατανύσσουν, καλλιεργοῦν δηλ. τὴν Ὀρθόδοξον

πνευματικότητα, ἕνα «χαροποιὸν πένθος», γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν νηπτικὸ ὅσιο Ἰωάννη τῆς Κλίμακος. Σὰν τέχνη βάθους, ποὺ προκαλεῖ πνευματικὰ καθαρῶς συναισθήματα, καὶ δημιουργεῖ ὀρθόδοξα βιώματα, δὲν ἀποβλέπει στὸ νὰ ἐντυπωσιάσῃ τὸν ἀκροατή, προσφέροντας μία ἁπλῆ αἰσθητικὴ ἀπόλαυσι, ἀλλὰ δημιουργεῖ τὴν κατάνυξι. Κιαυτὸ ἡ μουσική των εἶναι καὶ λέγεται τέχνη λειτουργική.

Ποτὲ δὲν ἔχουν ἀναπεμφθῆ στὸν Εὐλογητὸ Κύριο ὕμνοι γλυκύτεροι ἀπ᾽ τοὺς βυζαντινούς. Μὲ λεπτότητα, χάρι καὶ πλαστικότητα μελῳδημάτων, ἀναλύει ἡ Β. Μ. χριστιανικὰ βιώματα τῆς προσευχομένης ψυχῆς, ἐκφράζει ὅλες τὶς διαβαθμίσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ πιστοῦ καὶ μεταφέρει στὴν καρδιά μας μιὰ πνοὴ ὑπερκόσμια, «ὅπου ἦχος καθαρὸς ἑορταζόντων», ὥστε ὁ ἐκκλησιαζόμενος νὰ μένῃ καθηλωμένος ἀπὸ κατάνυξι καὶ νὰ κρέμεται ἀπὸ τὰ χείλη τοῦ ὑμνῳδοῦ. Ἡ ἐντύπωσις εἶναι συγκλονιστική!

Ὅταν οἱ βυζαντινὲς μελῳδίες, οἱ γεμᾶτες περιπάθεια, ἐκτελοῦνται ἀπὸ δεξιοτέχνη ἐκτελεστή, «ἐντριβῆ» — ὅπως λέμε — στὴν ἀσματικὴ τέχνη, ἀλλὰ καὶ καλλίφωνο, — καὶ ἀποτελεῖ ἰληθινὴ δημιουργία μία ἀκριβὴς καὶ μὲ τέχνη ἑρμηνεία -, ὅταν ὁ ψαλμῳδὸς κατορθώνῃ νὰ μπῇ, τρόπόν τινα, μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ὕμνου καὶ μὲ τὶς κεραῖες τῆς πίστεως νὰ γίνεται δέκτης εὐπαθὴς ἱερῶν μηνυμάτων, ποὺ ἔρχονται μέσα ἀπ᾽ τὰ βάθη τῶν αἰώνων, καὶ πομπὸς ἱερῶν συγκινήσεων, — ὅταν γνωρίζῃ, ἔνθεος αὐτός, νὰ δίνῃ ζωὴ καὶ παλμὸ στὶς μελισταγεῖς στροφὲς τῶν ἱερῶν ἀσμάτων, μὲ τὴν ποικιλία τῶν ἤχων, τὴν ἐναλλαγὴ τῶν γενῶν, τὶς λεπτὲς ἐκεῖνες ἀποχρώσεις, τὴν ἐκφραστικότητα τῶν καλλωπιστικῶν σημείων τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς, τὴν χαρακτηριστικὴ καμπύλη, τὶς ὑφέσεις καὶ διέσεις καὶ παραχορδές, τὶς διάφορες «θέσεις» κατὰ τὸ «ὕφος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας», τὸ λεγόμενο «Πατριαρχικόν», μὲ τέχνη καὶ γλυκύτητα — δὲν ἐννοοῦμε ἀμανοειδῆ καὶ ρινόφωνη, ἀλλὰ σεμνὴ καὶ κατανυκτικὴ — τότε μεταρσιώνει τὸν λάτρη. Δοξαστικὰ καὶ δοξολογίες, Χερουβικὰ καὶ «Ἄξιόν ἐστι», πολυέλεοι καὶ Ἀνοιξαντάρια, μὲ τὴν κορύφωσι τοῦ λατρευτικοῦ ἔτους σὲ μιὰ παναρμόνια Ραψῳδία κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴ καὶ μάλιστα τὴν Μεγ. Ἑβδομάδα, ὁπότε ἀκούεται κοντὰ στὰ ἄλλα, ἡ ἐπιβλητικὴ μελῳδία τοῦ ἀριστουργηματικοῦ τροπαρίου τῆς Κασσιανῆς, κατὰ τὸ μέλος Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, μὲ τὴν βαρυστέναχτη πνοὴ τῆς συντριβῆς καὶ ἱκεσίας, ποὺ κορυφώνεται πάλι σ᾽ ἕνα λυγμὸ μετανοούσης ψυχῆς: «Δέξαι μου τὰς πηγὰς τῶν δα-

κρύων. . .» — μουσικὴ δημιουργία, μὲ τὴν ὁποία μελῳδεῖται ἡ μεγάλη τοῦ Χριστιανισμοῦ δημιουργία, ἡ μετάνοια! —. Στὴν ᾠδὴ αὐτὴ τῆς κορυφαίας βυζαντινῆς ὑμνογράφου ἀποδίδονται μὲ θαυμαστοὺς τόνους, ὑψηγορία καὶ λυρισμό, ψυχικοὶ κραδασμοὶ καὶ ἔκρηξις συναισθημάτων. Μὲ ἀναβάσεις καὶ καταβάσεις, χρωματισμοὺς καταλλήλους, ἐδῶ μὲν ὁ τρικυμισμὸς τοῦ πάθους σὰν ρόχθος τῆς ἀβύσσου, ἐκεῖ δὲ μὲ γαλήνη καὶ ἠρεμία ἐδεμική. Ὁ ἀκροατὴς αἰσθάνεται : δάκρυα νὰ χύνωνται, μῦρα νὰ εὐωδιάζουν, στεναγμοὶ ν' ἀντηχοῦν, καὶ μιὰ πνοὴ ὑπερκόσμια νὰ δροσίζῃ τὴν ψυχή του. Βυζαντινὴ μολπὴ ἐξαισία, ἔργο ἐπιβλητικό, τὸ ὑψηλότερο ἴσως δεῖγμα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς, μᾶς μεταφέρει τοὺς ἀντιλάλους ὅλων τῶν αἰώνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ Β. Μ. «ὕψωσε μνημεῖα ἀκατάλυτα»! Ἡ ψυχὴ στὸ ἄκουσμα τῆς Β. Μ. «Πνεύματος πληροῦται ἁγίου», αἰσθάνεται «τοῦ Πνεύματος τὴν ἡδονὴν» κατὰ τὸν ἱ. Χρυσόστομον, καὶ ὁδηγεῖται στὰ ἄδυτα τῆς ἀληθινῆς ἁρμονίας! Μεταστρέφει τὴν ψυχὴ στὶς πηγές της. Ἐπιρροὲς ὑπεργήϊνες μᾶς διαπερνοῦν, ποὺ καθιστοῦν τὸν θνητὸ μέτοχο τῆς Μουσικῆς τοῦ Αἰωνίου! Κατὰ τὴν γνώμη ἀνεγνωρισμένου κύρους μουσικολόγου, «πολλὰ ἀπὸ τὰ μουσουργήματα τῆς Β. Ὑμνῳδίας εἶναι ἄξια νὰ σταθοῦν κοντὰ στὶς μεγάλες συνθέσεις τοῦ Μπὰχ καὶ Μπετόβεν». Ὄχι δὲ μόνον δὲν ὑστερεῖ τῆς Εὐρωπαϊκῆς λεγομένης Μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ παρουσιάζει «πολλὴν πρωτοτυπίαν..., διότι ἐκμεταλλεύεται στοιχεῖα, πολλὰ τῶν ὁποίων δὲν εἶχε προσέξει μέχρι τοῦδε καὶ δὲν ἐχρησιμοποίησεν ἀκόμη ἡ Εὐρωπαϊκὴ μουσική». Γιαυτὸ ὁ Βυζαντινολόγος Κάρολος Ντὴλ τὴν χαρακτηρίζει ὡς «ἄφθαστον», ἄλλοι δὲ ἐπαΐοντες, μουσικολόγοι διαπρεπεῖς, δικοί μας καὶ ξένοι, ὁμολογοῦν, ὅτι σ' αὐτὴν ἀνακαλύπτουν «νέους καὶ πρωτοφανεῖς ὁρίζοντας μουσικοῦ κάλλους», «μὲ πολλὴν πρωτοτυπίαν...». Περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω, ἐνδεικτικά, ποίαν ἐντύπωσιν ἐπροξένησε σὲ ξένο συγγραφέα, τὸν Γάλλο Ἀλέξ. Δουμᾶ (πατέρα) ἡ θεία τέχνη τῆς βυζαντινῆς ὑμνῳδίας, σὲ μιὰ περιήγησί του στὴν Ἀνατολή, ὥστε γοητευμένος νὰ γράψῃ στὰ ἀπομνημονεύματά του : «Ποτὲ στὴν ζωή μου δὲν ἄκουσα μουσική, ποὺ νὰ περιέχῃ τόσους θησαυροὺς κάλλους καὶ μέλους καὶ ποτὲ δὲν ἀνεγνώρισα σὲ μουσουργήματα τόση συγκίνησι καὶ κατάνυξι καὶ τόσην ὀμορφιά»! Ἀλλὰ καὶ ὁ μουσουργὸς Σαὶν - Σάνς, ἀπ' τοὺς μεγαλυτέρους τῆς Εὐρώπης, ὅταν κάποτε στὸ Καΐρο ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ ὄπερά του «Σαμψὼν καὶ Δαλιδᾶ», παρηκολούθησε στὸν ἐκεῖ Ναὸ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου νὰ ψάλλεται τὸ «Κύριε ἐκέκραξα...» τοῦ Ἑσπερινοῦ. Τόσο εἶχε συγκινη-

θῆ, ὥστε εἶπε σ' ἐκείνους ποὺ τὸν συνώδευαν: «Θὰ ἐθυσίαζα εὐχαρίστως ὅλα μου τὰ ἔργα, ἂν ἐπρόκειτο νὰ εἶχα συνθέσει αὐτὸ τὸ κομμάτι»! Μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ ἀκούσουν αὐτὰ τὰ τελευταῖα μερικοὶ Λ ι σ τ ομανεῖς καὶ Μ π ε τ ο β ε ν τισταί, οἱ ὁποῖοι «χάσκοντας πρὸς τὰ ξένα» κατὰ τὴν φράσι τοῦ Παπαδιαμάντη, θέλουν νὰ τρέφωνται «διὰ ξένων μουσαρίων» (γιὰ νὰ θυμηθῶ τὴν χαρακτηριστικὴ ἔκφρασι τοῦ ἀειμνήστου 'Ακαδημαϊκοῦ Γρηγ. Παπαμιχαήλ), ἐκστασιάζονται στὸ ἄκουσμα ἑνὸς εἶδος μουσικῆς, ποὺ ἐνθυμίζει «σὰν κάτι Τροβατόρε ἢ καντάδα ἰταλική...». Ὅλα αὐτὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἄριστα προϊόντα τέχνης, δὲν εἶναι ὅμως κατάλληλα γιὰ τὴν Θ. Λατρεία. Σ' ἕνα Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο, πρὶν λίγα χρόνια, οἱ σύνεδροι ἀπαφάνθησαν, ὅτι ἡ Β. Μ. εἶναι «ἡ μόνη κατάλληλος πρὸς δημοσίαν λατρείαν». Γιαυτὸ οἱ ξένοι μᾶς μακαρίζουν γιὰ τὸ ἐπίφθονο αὐτὸ προνόμιο μιᾶς μεγάλης προγονικῆς κληρονομίας καὶ μᾶς συνιστοῦν — ὅπως συνέβη στὸ ἴδιο αὐτὸ Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο ποὺ ἀνέφερα — νὰ τὴν προσέξωμε περισσότερο!

3. Ἡ Β. Μ. συμβάλλει σὲ μεγάλο βαθμό, μὲ τὸ δικό της τρόπο, στὸν «καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ» γιὰ νὰ ἐπαναλάβω τὰ λόγια τοῦ θείου 'Αποστόλου ('Εφεσ. 4, 12). Μὲ τὸν ρυθμό της εἰσάγει ρυθμὸ στὴν ψυχὴ τοῦ πιστοῦ. Μὲ τὴ γλυκειὰ ἁρμονία ἀποκαθιστᾶ ἠθικὴ ἁρμονία στὸν ἐσωτερικό μας κόσμο. 'Εὰν δὲ εἶναι — καὶ εἶναι — ἀληθινὸ ἐκεῖνο ποὺ ἔγραψε Κλήμης ὁ 'Αλεξανδρεύς, (ἀποδίδοντας θαυμάσια τὴ βαθύτερη ἔννοια τῆς συμβολικῆς παραστάσεως, ποὺ συναντοῦμε στὶς κατακόμβες, τοῦ Κυρίου σὰν μουσικοῦ 'Ορφέως ποὺ ἐξημερώνει τὰ ἄγρια θηρία), ὅτι δηλ. ὁ θεῖος Διδάσκαλος 'Ιησοῦς, σὺν ἄλλος 'Ορφεύς, «διὰ τῆς θείας ᾠδῆς (τοῦ Εὐαγγελικοῦ κηρύγματος), τὰ ἀργαλεώτερα θηρία, τοὺς ἀνθρώνους, ἐτιθάσσευσε», πόσο πιὸ τελεσφόρο ἀποβαίνει τοῦτο, ὅταν τὰ θεῖα «ρήματα τῆς ζωῆς», πού, ὅπως εἴπαμε, ἔχουν πάρει, μέ τὴν ποίησι, τὴν μορφὴ ὕμνων, ἔχουν καὶ τὴν κατάλληλη ἐπένδυσι ὑψηλῆς μουσικῆς τέχνης, ὅπως ἡ Βυζαντινή! 'Αποτελοῦν ἕνα «ἐμμελὲς κήρυγμα» σύμφωνα μὲ μιὰ 'Εγκύκλιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τότε ἀσκοῦν τὴν πιὸ ἀκαταμάχητη ἕλξι στὶς ψυχές, «εἰς κατακόσμησιν ἤθους καὶ καταστολήν», ὅπως λέγει ὁ ἴδιος ὁ Κλήμης, διότι εἶναι γεγονός, ὅτι μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἱερᾶς αὐτῆς λατρευτικῆς μουσικῆς τὰ πάθη κοπάζουν... Ὁπότε ὁ Ναός, καὶ μὲ τὴν ἁρμονική του λατρεία, ἀποβαίνει ἐργαστήριο ψυχικῆς καλλιεργείας καὶ τόπος χαλκεύσεως χαρα-

κτήρων, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ μεταποιεῖται σὲ Ναὸ τοῦ Θεοῦ ἅγιο! Γιαυτὸ καὶ ὁ ἱ. Χρυσόστομος προσθέτει συμπερασματικά: «Ἐὰν παιδεύσωμεν τὴν γλῶτταν ψάλλειν, αἰσχυνθήσεται ἡ ψυχή, ταύτης ψαλλούσης, τἀναντία βουλευομένη». Καλλιεργεῖ ἔτσι ἡ Β. Μ. τὴν ἀξία τοῦ ἁ γ ί ο υ. Αὐτὴ συνώδευσε τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας τὴν ταπεινὴν π ρ ο σ ε υ-χ ή, στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων. Αὐτὴ συνώδευσε τὴ ροή: τῶν δ α κ ρ ύ-ω ν τῶν ὁσίων, καὶ τῶν α ἱ μ ά τ ω ν τῶν μαρτύρων, καὶ τῶν ἱ δ ρ ώ-τ ω ν τῶν κοινωνικῶν ἐργατῶν τῆς ἁγιωτάτης κατ' Ἀνατολὰς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἄλλων ἡρώων καὶ ἡρωΐδων τῆς Πίστεως καὶ τῆς Ἀγάπης, τῶν ὁποίων ἡ δημιουργικὴ ζωὴ — «πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη» (Γαλ. ε', 6) — ὑπῆρξε ὕμνος παναρμόνιος στὸ Θεὸ τῆς ἁρμονίας, ὅπως στὶς ἀθάνατες ἐπιστολές του διέγραψε δεοντολογικὰ ὁ «Ὑμνογράφος τῆς Ἀγάπης» Ἀπόστολος Παῦλος. Καὶ ἡ μελῳδία τῆς Ἀγάπης των «κρούει τὸ μέλος τὸ ἡδὺ» κατὰ τὸν ἱ. Χρυσόστομο, τὸ «στόμα τοῦ Παύλου».

4. Μὲ αὐτὴ τὴν ἀθάνατη καλλιτεχνικὴ καὶ λατρευτικὴ δημιουργία τῶν βυζαντινῶν μας προγόνων, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κατὰ βάσιν συνέχεια τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς καὶ «ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῆς ἁγίας μας Ὀρθοδοξίας», σὰν «ἠχητικόν της ἀπαύγασμα», ὕμνησαν οἱ Πατέρες μας τὸν Εὐλογητὸν Κύριο σ' ὅλες τὶς ἱστορικὲς καμπὲς τῆς πολυκύμαντης ζωῆς τοῦ Γένους. Μὲ αὐτοὺς τοὺς ἀθανάτους ὕμνους προσευχήθηκαν, ἔκλαψαν, παρηγορήθηκαν. Μὲ αὐτοὺς τράφηκαν πνευματικὰ γενεὲς ὁλόκληρες σὲ ἀτελείωτη σειρὰ αἰώνων. Πατριάρχαι καὶ Αὐτοκράτορες, Πρωτοψάλται καὶ Λαμπαδάριοι, Κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, Ἱεροψάλται Καθεδρικῶν Ναῶν μεγαλουπόλεων, ἀλλὰ καὶ φτωχικῶν Ναΐσκων τῶν ἑλληνικῶν χωριῶν, καὶ μαζὶ μ' αὐτοὺς καὶ ὁ σεμνὸς τοῦ Ἁγίου Ἐλισσαίου ὑμνῳδὸς Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης, ἔψαλλαν, στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, τοὺς γλυκυτάτους αὐτοὺς ὕμνους, «τὰ τραγούδια τοῦ Θεοῦ», ὅπως τὰ ὠνόμαζεν ὁ «Κύρ' Ἀλέξανδρος». Ἐκεῖ, πρὸ παντός, στὸ Ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ποὺ καθηγίασαν ὁ πόνος καὶ οἱ λυγμοὶ τόσων γενεῶν, στὴν «Ἁγιὰ Σοφιὰ» τῶν θρύλων, μὲ τὴν ὑπέροχη σκηνογραφία τῆς βυζαντινῆς λατρείας, ἄριστα ὠργανωμένης, καὶ μὲ ὅλη τὴν αἴγλη καὶ σεμνοπρέπεια... «Ὅταν ἐσήμαινε ἡ Ἁγιὰ Σοφιὰ τὸ μέγα Μοναστήρι, μὲ τετρακόσια σήμαντρα κι' ἑξηνταδυὸ καμπάνες...». Ὦ, ἀλήθεια ποιὸς θὰ παραστήσῃ τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν λαμπρότητα μιᾶς βυζαντινῆς λειτουργίας στὴν «Μεγάλη Ἐκκλησία»! Στοὺς χρόνους τοὐλάχιστον τοῦ

Ἰουστινιανοῦ, σύμφωνα μὲ εἰδήσεις τῶν «Νεαρῶν», ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία διατηροῦσε 25 ψάλτες καὶ 100 βοηθοὺς καὶ ἀναγνώστας, ἐπὶ 1000, ἐν συνόλῳ, Κληρικῶν, ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων! Ἀμυδρὴ ἰδέα τῆς γοητείας, ποὺ ἀσκοῦσε στὶς ψυχὲς τῶν ἀκροατῶν ἡ Β. Μ., λαμβάνει κανεὶς ἀπὸ τὰ λόγια τῶν Πρέσβεων τοῦ Ἡγεμένος τῆς Ρωσίας Βλαδιμήρου, ποὺ εἶχαν ἐπισκεφθῆ κάποτε τὴ Βασιλεύουσα κι' ἔμειναν ἔκπληκτοι στὸ ἄκουσμά της. «Ἐνομίσαμεν — διηγοῦνται κατόπιν οἱ ἴδιοι — ὅτι μετεκομίσθημεν εἰς τοὺς οὐρανούς. Χορὸς ἀγγέλων καταβαίνων ἐξ οὐρανοῦ, ἔψαλλαν ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς Ἁγίας Σοφίας μετὰ τῶν Ἑλλήνων ψαλτῶν»! Καὶ μόνο τὸ ἀκρόαμα τῆς μελῳδικῆς αὐτῆς τέχνης ἤρκεσε γιὰ νὰ ἑλκύσῃ καὶ βαρβάρους στὸ Χριστό! Πόσοι Ὄρθροι δακρύβρεχτοι καὶ αἱματόβρεχτοι Ἑσπερινοί! Πόσες λειτουργίες κατανυκτικὲς καὶ παννυχίδες «ἀκάθιστοι», στὶς ὁποῖες ὁ λαὸς «ὀρθοστάδην» προσευχόταν, μὲ ᾠδὲς ἐπινίκιες πρὸς τὸν Παντοκράτορα Κύριον γιὰ τοὺς θριάμβους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, ἢ «ἀνέγραφε τὰ νικητήρια» πρὸς τὴν «Ὑπέρμαχον Στρατηγὸν» τοῦ Γένους, σὲ ὧρες ἐθνικῶν πανηγυρισμῶν! Μὲ τὴν θεία αὐτὴ μουσικὴ εἶχε διερμηνευθῆ καὶ ὁ σπαραγμὸς τῆς ματωμένης ἐθνικῆς ψυχῆς σὲ στιγμὲς πικρῶν ταπεινώσεων καὶ ἐθνικοῦ πένθους. Μὲ αὐτὴν ἐψάλη ἡ τελευταία, ἀτελείωτη, Θ. Λειτουργία τὴν ἀποφράδα ἡμέρα τῆς Ἁλώσεως, τὴν ὁποία ἀκολούθησε ἡ μακρυὰ νύχτα τῆς δουλείας 400 ὁλοκλήρων χρόνων! Καὶ αὐτή, τέλος, συνώδευσε τὴν σπονδὴ τῶν δακρύων τοῦ σκλαβωμένου Γένους τῶν Ἑλλήνων. Θὰ ἥρμοζε ν' ἀκουσθῆ καὶ τότε ἡ βαρυστέναχτη ψαλμικὴ στροφή, τὴν ὁποία τόσο ὑπέροχα ἐτόνισεν ὁ μουσικοδιδάσκαλος Χουρμούζιος: «Πῶς ἄσομεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας;» ἤ, ἀκριβέστερα, γιὰ τὴν περίπτωσί μας, ποὺ εἶναι καὶ πικρότερη: ἐπὶ γῆς ἰδικῆς μας, ἀλλὰ δορυαλώτου!... Τὸ παράπονο τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς μετουσιώνεται στὶς ἐμμελεῖς προσευχές, ποὺ ἀναπέμπονταν καὶ πάλι μὲ τὴν παρήγορη μουσικὴ τῶν πατέρων μας, ἡ ὁποία (τὴν ὥρα ποὺ ἀπ' τὸ ὕψος τοῦ μιναρὲ ὑψωνόταν 5 φορὲς τὴν ἡμέρα προκλητικὴ καὶ ἐδονοῦσε τοὺς αἰθέρας τῆς κατακτημένης Ἑπταλόφου ἡ φωνὴ τοῦ Μουεζίνη, σκορπίζοντας τῆς φρίκης τὰ ρίγη στὸν ἀδούλωτο σκλάβο), αὐτὴ καὶ τότε ἐστάλλαξε τὸ βάλσαμο τῆς θείας παρηγορίας στὴν καρδιὰ τοῦ μεγαλομάρτυρος λαοῦ — «Δαυὶδ τῶν ἐθνῶν καὶ Ἰὼβ τῆς Οἰκουμένης»! Ἤξεραν οἱ προπάτορές μας ἐκεῖνοι ν' ἀντλοῦν μυστηριώδη δύναμι ἀπὸ τὴν ἁρμονικὴ λατρεία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὥστε ἡ φυλὴ ν' ἀνθέξῃ καὶ νὰ ἐπιβιώσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ μεγα-

λουργήση, σημειώνοντας την μεγαλύτερη ἀνιοῦσα τῆς Ἱστορίας της!

Αὐτὸ εἶναι — σὲ ὠχρὴ σκιαγραφία — «τὸ ἀθάνατον ποιητικὸν καὶ μουσικὸν μεγαλούργημα», πού, κατὰ τὴν ἔκφρασι τοῦ Βερναρδάκη, «ἐδωροφόρησε τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν», ὅπως διατηρεῖται μέχρι σήμερα μὲ φανατικὴ εὐλάβεια στὸν Πάνσεπτο Πατριαρχικὸ Ναὸ τοῦ Φαναρίου, τὸ ὁποῖο (Φανάρι) δὲν «ἔσβησε» ἀλλ' οὔτε θὰ σβήση, παρ' ὅλες τὶς καταιγίδες τῆς Ἱστορίας... Ποιὸς θὰ λησμονήση τὸν γλυκύμολπο ἐκεῖνο Ἄρχοντα Πρωτοψάλτη τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἀείμνηστο Κ. Πρίγγο, ποὺ καὶ τὰ ἀναλόγια τῶν Ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης ἐλάμπρυνε καὶ πολυπληθεῖς μαθητὰς ἀφῆκε κι' ἐδῶ, συνεχιστὰς τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, ὥστε ἡμεῖς στὰς Ἀθήνας νὰ ζηλεύωμε, μερικὲς φορές, τοὺς Θεσσαλονικεῖς γιὰ τοὺς λαμπροὺς ἐκτελεστὰς τῆς πατρίου Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ὅταν βέβαια κρατοῦν τὴν παράδοσί της ἀνόθευτη...

Ὅλες αὐτὲς οἱ βυζαντινὲς φωνές, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ σημερινὸ «Μουσικὸ Συμπόσιο» τοῦ «Πανελληνίου Συλλόγου Ἱεροψαλτῶν» ἐκείνης τῆς παλαιᾶς καὶ γνησίας φωνῆς ἀντίλαλο ἀποτελοῦν.

5. Καὶ ἀποτελεῖ ξεχωριστὴ τιμὴ νὰ εἶναι κανεὶς συνεχιστὴς μιᾶς τέτοιας παραδόσεως, νὰ εἶναι δηλ. διάδοχος ἑνὸς Ρωμανοῦ καὶ Κουκουζέλη, ἑνὸς Ραιδεστηνοῦ καὶ Ἰακώβου Ναυπλιώτη, γιὰ νὰ περιορισθῶ σ' αὐτὰ μόνο τὰ μεγάλα ὀνόματα ἀπὸ τὴν πλειάδα τῶν «κλεινῶν διδασκάλων καὶ μαϊστόρων τοῦ μουσικοῦ Βυζαντίου»· νὰ εἶναι καὶ αὐτὸς «Κατώτερος» καὶ «ἐκτὸς τοῦ Βήματος κληρικός», τεταγμένος νὰ ὑμνῇ τὴν δόξα τοῦ Κυρίου. Μπορεῖ νὰ ἔχῃ καὶ σ' αὐτὸν ἐφαρμογή, ἀπὸ μιὰ ἄποψι, τὸ γραφικὸ «καὶ ἡ δέησις αὐτῶν ἐν ἐργασίᾳ τέχνης». Εἶναι ὅμως πελωρία καὶ ἡ ε ὐ θ ύ ν η ποὺ βαρύνει τὴν συμπαθῆ καὶ πολυπαθῆ τάξι τῶν Ἱεροψαλτῶν μας. Ἔχουν χρέος νὰ κρατήσουν ὑψηλὰ καὶ μὲ εὐλάβεια τὴν Τέχνη των, σὰν τέχνη προσευχητική, σὰν λειτούργημα ἱερό. Νὰ προσεγγίζουν μὲ δέος στὸ ἀναλόγιο, ψιθυρίζοντας μὲ κατάνυξι: «Κύριε, τὰ χείλη μου ἀνοίξεις καὶ τὸ στόμά μου ἀναγγελεῖ τὴν αἴνεσίν Σου», ν' ἀνεβαίνουν κατόπιν στὸ στασίδι μὲ συναίσθησι τῆς ἀποστολῆς των, σὰν σὲ ἄμβωνα ἱερὸ (ἀφοῦ, ἄλλως τε, παλαιότερα, ἀπ' τὸν ἄμβωνα ἔψαλλαν οἱ ψάλται). Στὴν σεπτὴ κιβωτὸ τῆς Θ. Λατρείας καὶ τῆς ἱ. ὑμνῳδίας «ψαυέτω μηδαμῶς χεὶρ ἀμιήτων»! Τὸ περιλάλητο μουσικὸ πρόβλημα τῆς Ἐκκλησίας μας εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυσι, π ρ ό β λ η μ α ἐ κ τ ε λ ε σ τ ῶ ν· τῆς πατροπαραδότου μουσικῆς, οἱ ὁποῖοι, ἐννοεῖται, θὰ μορφώνωνται καταλλήλως, καὶ πολυτρό-

πως θὰ ἐνθαρρύνωνται. Καλλίφωνοι καὶ πεπειραμένοι, ἀλλὰ καὶ εὐλαβεῖς ἐκτελεσταὶ τῆς ἱερᾶς ὑμνῳδίας, μὲ ἀνωτερότητα ἤθους καὶ ἀξιοπρέπεια, «μετὰ προσηκούσης εὐλαβείας, φόβῳ πολλῷ συνεσταλμένοι καὶ εὐλαβείᾳ κεκοσμημένοι», ὅπως τονίζει ὁ Χρυσορρήμων, «ψάλλοντες συνετῶς», κατὰ τὸν Προφητάνακτα, (ψ. 46,8) καὶ «φωναῖς αἰσίαις» (ἢ «ὁσίαις») κατὰ τὸν ἀρχαῖον ἐπιλύχνιον ὕμνον, ὄχι δὲ «βοαῖς ἀτάκτοις», κατὰ τὸν σχετικὸν ἱ. Κανόνα, ἀλλὰ μὲ προσοχὴ καὶ ἀνάλογη πνευματικὴ ἀνάτασι, «μὴ ρεμβομένης τῆς καρδίας» κατὰ τὸν Θεοφύλακτον, γιὰ νὰ μὴ ἔχει ἐφαρμογὴ σ' αὐτοὺς ἡ θλιβερὴ διαπίστωσις τοῦ γνωστοῦ τροπαρίου: «Πολλάκις τὴν ὑμνῳδίαν ἐκτελῶν...», οὔτε τὸ τοῦ «ἁγίου τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων» (Ἀλ. Παπαδιαμάντη), ποὺ ὁμιλεῖ μὲ πόνο ψυχῆς γιὰ ἕνα «οὐλαμὸν ἀκαταρτίστων ἱεροψαλτῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ξεύρουν τί λέγουν». Εἴσοδο στὸν Ναὸ τῆς ἱερῆς αὐτῆς Τέχνης μπορεῖ νὰ ἔχῃ μόνον ὑμνῳδός, ποὺ ἀπὸ τὶς χορδὲς τῆς ψυχῆς του ἀναδίδονται ἁρμονίες πολὺ γλυκύτερες ἀπ' ἐκεῖνες, ποὺ παράγει ὁ λάρυγγάς του, ἡ δὲ ψαλμῳδία του σὰν ἀνάβλυσμα ἀναγεννημένης καρδίας καὶ σὰν θυμίαμα εὐῶδες ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Εὐλογητοῦ Κυρίου, ἀνεβαίνει, βοηθῶντας καὶ τὸν πιστὸ σὲ λατρευτικὴ ἔξαρσι. Καὶ μόνο Ἱεροψάλτης μὲ φρόνημα ταπεινό, συνεργαζόμενος μὲ πνεῦμα σεβασμοῦ καὶ πειθαρχίας μὲ τοὺς Προϊσταμένους του κληρικοὺς καὶ μάλιστα πρὸς τὴν Προϊσταμένη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχή· δικαιούμενος ὅμως, παραλλήλως, νὰ περιμένῃ μεταχείρισι στοργικὴ ἀπὸ μέρους τῆς τελευταίας, ἡ ὁποία γιαυτὸ ἀκριβῶς χαρακτηρίζεται σὰν «Μητέρα Ἐκκλησία», προσπαθῶντας δὲ πάντοτε νὰ εἶναι ἄξιος αὐτῆς τῆς στοργικῆς μεταχειρίσεως. Διότι, ἄφοβα μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξωμε, χωρὶς προφητικὲς ἀξιώσεις ὅτι, ἐὰν ἐξακολουθήσῃ νὰ ὑφίσταται ἡ σημερινὴ κατάστασις ἢ μᾶλλον ἀκαταστασία, μὲ τὴν παρατηρουμένη ἐνίοτε ἀδιαφορία καὶ — γιατὶ νὰ τὸ ἀποκρύψωμε; — κάποια ἀστοργία ἀπὸ μερικοὺς κληρικούς, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν μουσικὴ ἀναρχία καὶ τὸν ἐρασιτεχνισμό, τὶς τάσεις μοντερνισμοῦ καὶ τὶς ὕποπτες «ἀνανεώσεις» καὶ «ἐπισκευὲς» τῆς Β. Μ. ὁποιασδήποτε μορφῆς (εἴτε καντадοειδοῦς μὲ τὸ κραυγαλέον, εἴτε ἀμανοειδοῦς μὲ τὸ νυσταλέον ὕφος), ποὺ διαφθείρουν τὸ μουσικὸ αἴσθημα, — ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια, τὰ ἀναλόγια τῶν Ναῶν μας θὰ ἐρημωθοῦν, ἡ δὲ πατροπαράδοτη μουσική, μὲ τὴν ἀνίερη αὐτὴ κακομεταχείρισι, θὰ σβήσῃ καὶ θὰ χαθῇ...

Ἂς προσέξωμε ὅλοι: Στοὺς κρισίμους καὶ διαβρωτικοὺς καιρούς μας, ποὺ ἐλάχιστα πράγματα ἀντέχουν, διότι ἡ κοσμοπολιτικὴ καται-

γὶς καὶ τῆς ὑλιστικῆς ἀρνήσεως ἡ πλημμυρὶς ἀπειλοῦν τὰ πάντα νὰ κατακλύσουν, χρέος ἐπιτακτικὸ προβάλλει, νὰ συσπειρωθοῦμε ὅλοι, Κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, γύρω ἀπ' τὴν Ἁγίαν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησία μας μὲ τοὺς τρισάγιους θεσμούς, καί, σὰν σὲ ἄλλη κιβωτό, νὰ περισώσωμε τὰ ὅσια καὶ τὶς παραδόσεις τῆς φυλῆς, ποὺ μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι καὶ ἡ ἱερὰ Μουσική. Ἂς ἀγαπήσωμε, μὲ ὅλη μας τὴ θέρμη, καὶ αὐτὴ καὶ τοὺς ἀξίους ἐκτελεστάς της. Ὅλοι ὅσοι πονοῦμε γιὰ τὸ κατάντημα καὶ ποθοῦμε τὴν διόρθωσι, ὀφείλομε νὰ βοηθήσωμε τὴν Διοικοῦσα Ἐκκλησία, ὥστε νὰ ρυθμίσῃ, ἅπαξ διὰ παντός, μὲ χέρι στιβαρὸ καὶ ἄτρομο, χωρὶς ἡμίμετρα καὶ πρόχειρες λύσεις, τὸ ζήτημα τοῦτο, ποὺ ἔχει χρονίσει καὶ ποὺ εὐτυχῶς τὴν ἀπασχολεῖ τώρα τελευταῖα. Νὰ ἐπιβάλῃ δηλ. στὴ λατρεία τὴν ὁμοιόμορφη ὑμνῳδία σύμφωνα μὲ τὸ πατροπαράδοτο σύστημα τῆς Β. Μ., ὁπότε θὰ σημειωθῇ καὶ ἡ ποθητὴ μουσικὴ ἀναγέννησις, μὲ τὴν στροφὴ πρὸς τὰ ὀπίσω τὴν δημιουργική, δεδομένου ὅτι καὶ ἡ μουσικὴ «καινουργεῖται παλινδρομοῦσα εἰς τὸ πρῶτον». Δὲν πρόκειται γιὰ καμμιὰ παρωνυχίδα. Ἂς μὴ καταντήσωμε σ' ἕνα «ἑσμὸν εὐτελῶν γραικύλων», ποὺ ἀπεμπολοῦν τὶς παραδόσεις καὶ πωλοῦν τὰ πνευματικὰ «πρωτοτόκια» τῆς Ὀρθοδοξίας, «ἀντὶ πινακίου φακῆς». Μακρυὰ ἀπὸ μᾶς τὸ «κοινωνικὸν δηλητήριον», ὅπως εἶχε χαρακτηρίσει τὸ νεωτεριστικὸ πνεῦμα ὁ Παπαδιαμάντης. Ἡ τυχὸν περιφρόνησις πρὸς τὰ ἀτίμητα αὐτὰ ἐθνικοθρησκευτικὰ θέσμια θὰ σημάνῃ κάποτε κλονισμὸ αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ὑποστάσεως τοῦ Ἔθνους, φθορὰ ἀνεπανόρθωτη, συμφορὰ ἐθνική. Διότι οἱ παραδόσεις ἔχουν μιὰ βιολογικὴ σχεδὸν δύναμι, δύναμι ἐπιρροῆς ἐπάνω στὴν συνέχεια καὶ τὴν διατήρησι τῆς ζωῆς. Γεραρὸς Πρωθιεράρχης, πρὶν λίγα χρόνια, «ἔρρηξε φωνὴν» καὶ μὲ αὐθεντία ὑποφήτου καὶ δάκρυα Ἱερεμίου, ἐτόνισε πρὸς τοὺς Πανέλληνας: «Ἀλλοίμονον εἰς τοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι διαγράφουν τὰς παραδόσεις των, καὶ μάλιστα παραδόσεις μακραίωνας, ὡς αἱ ἑλληνικαί». Οἱ λαοὶ αὐτοὶ — θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσωμε — δὲν θὰ ἀργήσουν νὰ διαγραφοῦν ἀπὸ τὸν χάρτη καὶ νὰ ἐκλείψουν ἀπὸ τὴν σκηνὴ τῆς Ἱστορίας.

Ἀδελφοὶ συνέλληνες, Ὀρθόδοξοι ἀδελφοί!

Στῶμεν καλῶς! Ἡ φωνὴ τῶν τάφων ἐπιτάσσει μὲ τὸν ἀντίλαλο τοῦ Πνεύματος, ὅπως τὸν διερμηνεύει ὁ μεγάλος Ἀπ. Παῦλος, ὅταν γράφει στοὺς προγόνους σας, φίλοι Θεσσαλονικεῖς, στὴ μιὰ ἀπὸ τὶς δύο μνημειώδεις πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολές του: «Στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις». (Β' Θεσσ. 2,15).

ΤΟ ΠΕΡΙ ΘΕΙΑΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ Β' ΕΝ ΒΑΤΙΚΑΝΩ ΣΥΝΟΔΟΥ

Ὑπὸ ἀρχιμ. ΠΑΝΤΕΛ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ
Δ)ντοῦ Ἱ. Ὀρθοδ. Θεολ. Σχολῆς τοῦ Τιμ. Σταυροῦ Βοστώνης

Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τῆς Β΄ Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Συνόδου καὶ ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ Πάπα Παύλου τοῦ ΣΤ΄ τὴν 4ην Δεκεμβρίου 1963, τὸ περὶ Θείας Λατρείας Σχῆμα [1].

Τὸ περὶ Θ. Λατρείας Σύνταγμα [2] εἶναι κείμενον δώδεκα χιλιάδων περίπου λέξεων. Διαιρεῖται, ἐκτὸς τῆς εἰσαγωγῆς, εἰς ἑπτὰ κεφάλαια καὶ περιέχει ἑκατὸν τριάκοντα ἄρθρα.

Τὰ κεφάλαια ἐπιγράφονται ὡς ἑξῆς:

1. Γενικαὶ ἀρχαὶ πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ προαγωγὴν τῆς Θείας Λατρείας.
II. Τὸ Ἱερώτατον Μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας.
III. Τὰ λοιπὰ Μυστήρια καὶ αἱ Μυστηριακαὶ τελεταί.
IV. Αἱ Ἡμερονύκτιοι Ἱ. Ἀκολουθίαι (Officium Divinum).
V. Τὸ Λειτουργικὸν Ἔτος.
VI. Ἡ Ἱερὰ μουσική.
VII. Ἱερὰ Τέχνη καὶ Ἱ. Σκεύη.

Μετὰ τὰ ἑπτὰ κεφάλαια ἀκολουθεῖ βραχὺ παράρτημα περιέχον δήλωσιν τῆς II Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ περὶ πιθανῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ ἡμερολογίου.

Τὸ Σύνταγμα τοῦτο, περιέχον ἀρχὰς ὁδηγούσας εἰς μεταρρυθμίσεις τῆς Ρωμαϊκῆς λατρείας, προκαλεῖ τὸ θεωρητικὸν ἐνδιαφέρον τῶν Ὀρθοδόξων τῶν παρακολουθούντων τὰ λαμβάνοντα χώραν ἐντὸς τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, προσπαθούσης, διὰ τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ νὰ προσαρμόσῃ ἑαυτὴν πρὸς τὰς παρούσας πνευματικὰς ἀνάγκας τῶν πιστῶν αὐτῆς. Κατὰ φυσικὸν δὲ λόγον, τὸ Σύνταγμα τοῦτο, προκαλεῖ τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τῶν Λειτουργιολόγων ὡς

---

[1] 2147 ἐψήφισαν ὑπὲρ τοῦ Σχήματος καὶ 4 ἐναντίον.

[2] Ἐπιγράφεται· «Τὸ περὶ Θ. Λειτουργίας Σύνταγμα τῆς II Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ». Ὁ ὅρος Λειτουργία χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν, ἤτοι τῆς λατρείας.

ἐπίσημον κείμενον τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, συνταχθὲν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Λειτουργικῆς Κινήσεως.

Ὁ σχολιαστὴς τῆς ἐπισήμου Ἀμερικανικῆς ἐκδόσεως τοῦ περὶ Θείας Λατρείας Συντάγματος Gerard Sloyan [3] γράφει, ὅτι τὸ Σύνταγμα τοῦτο συγκεφαλαιώνει τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς «Συνόδου τοῦ Πάπα Ἰωάννου», ἐκφράζον πλήρως τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Πάπα ἐκείνου περὶ ἀνακαινίσεως τῆς Ἐκκλησίας (Aggiornamento). Χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ποιμαντικόν, διότι ἀποβλέπει εἰς τὸν πνευματικὸν καταρτισμὸν τῶν πιστῶν· ὡς εὐαγγελικόν, διότι ἐμπεριέχει τὸ πνεῦμα καὶ συχνάκις αὐτὰς ταύτας τὰς λέξεις τοῦ Εὐαγγελίου· ὡς Θεολογικόν, διότι οὐδεμία πρακτικὴ λατρευτικὴ πρᾶξις καὶ ἔκφρασις προτείνεται, ἄνευ θεολογικῆς κατοχυρώσεως αὐτῆς. Τέλος ὑπὸ τοῦ ἰδίου σχολιαστοῦ χαρακτηρίζεται ὡς νομικὸν (Juridical), ἀλλ' οὐχὶ ἀποκλειστικῶς ὡς τοιοῦτον, διότι ἔχει μὲν τὴν δύναμιν τοῦ νόμου, ἄνευ ὅμως ὑπερβολικῆς προσκολλήσεως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου [4].

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ Συντάγματος [5] ἀναφέρονται τέσσαρες σκοποὶ τῆς ΙΙ Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ, τοὺς ὁποίους τὸ Σύνταγμα διὰ προτεινομένων ἐν αὐτῷ μεταρρυθμίσεων ἐπιδιώκει νὰ ἐπιτύχῃ. Οἱ σκοποὶ οὗτοι εἶναι· α) ἡ ἐνίσχυσις τῆς Χριστιανικῆς ζωῆς, β) ἡ προσαρμογὴ μεταβαλλομένων θεσμῶν εἰς τὰς συγχρόνους ἀνθρωπίνους ἀνάγκας, γ) ἡ τελικὴ ἕνωσις πάντων τῶν Χριστιανῶν, δ) ἡ διάδοσις τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ καθορίζεται, ὡσαύτως, καὶ ἡ θεολογικὴ ἔννοια τῆς Θ. Λατρείας, κατὰ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν διδασκαλίαν, καὶ δὴ τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἡ Θ. Λατρεία, καὶ δὴ ἡ Θ. Εὐχαριστία εἶναι τὸ ἐξοχώτερον μέσον, δι' οὗ οἱ Πιστοὶ ἐκφράζουν ἐν τῇ ζωῇ των καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν πραγματικὴν φύσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ λατρεία εἶναι μέρος τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας, θεία καὶ ἀνθρωπίνη, ὁρατὴ καὶ ἀόρατος, ἐκδηλοῦται διὰ δράσεως καὶ διὰ περισυλλογῆς, παροῦσα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ μὴ ἀνήκουσα εἰς αὐτόν. Πάντα ταῦτα εἶναι καθωρισμένα

---

[3] The Constitution on the Sacred Liturgy of the II Vatican Council and the Motu Proprio of Pope VI, Paulist Press, New York, 1964.

[4] Τὸ τελευταῖον τοῦτο ξενίζει ἡμᾶς τοὺς Ὀρθοδόξους ἰδιαιτέρως, διότι τὴν Θ. Λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦμεν ὡς τὴν ἔκφρασιν τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως. Δὲν λατρεύομεν τὸν Θεὸν σκεπτόμενοι νομικῶς.

[5] Μνημ. ἔκδ. σελ. 29.

κατὰ σοφὸν τρόπον, ὥστε διὰ τῆς λατρείας τὸ ἀνθρώπινον ὁδηγεῖται πρὸς τὸ θεῖον καὶ ὑποτάσσεται εἰς αὐτό, τὸ ὁρατὸν πρὸς τὸ ἀόρατον, ἡ δρᾶσις πρὸς τὴν περισυλλογήν, ὁ παρὼν κόσμος πρὸς τὴν ἐπιζητουμένην μέλλουσαν πόλιν [6]. Ἡ Θ. Λατρεία καθημερινῶς, οἰκοδομεῖ τοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ «εἰς Ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ... εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι»[7] «εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»[8] καὶ κατὰ θαυμαστὸν τρόπον ἐνισχύει αὐτοὺς νὰ κηρύξουν Χριστόν, προβαλλομένης οὕτω τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς ἐκτὸς Αὐτῆς εὑρισκομένους, ὡς σημείου ὑψωθέντος τοῖς ἔθνεσιν «ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν»[9].

Τὸ περὶ Θ. Λατρείας Σύνταγμα ὡς νόμος τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν τῷ Συντάγματι τούτῳ διατυποῦνται βασικαὶ ἀρχαὶ ὁδηγοῦσαι βαθμιαίως εἰς λειτουργικὰς μεταρρυθμίσεις. Τὰς μεταρρυθμίσεις ταύτας θὰ ἐπιφέρουν οἱ κατὰ τόπους Ἐπίσκοποι ἢ οἱ ἡγούμενοι μοναστηρίων.

Μέχρι τοῦδε, τὰς ἐπὶ τῆς Θ. Λατρείας, τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, μεταρρυθμίσεις ἢ μεταβολάς, ἐπέφερε μόνον ἡ Ρωμαϊκὴ ἕδρα διὰ τῆς νομοκανονικῆς, ἐπὶ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, ἐξουσίας αὐτῆς.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τούτου εἰσαγομένη νέα ἀρχὴ εἶναι, ὅτι, ἡ ἐπὶ τῆς Θείας Λατρείας νομικὴ ἐξουσία ἡ ἐπιβάλλουσα τὴν τήρησιν λειτουργικῶν τύπων ἢ ἡ ἐπιφέρουσα εἰς τὴν λατρείαν μεταρρυθμίσεις δὲν θὰ εὑρίσκεται πλέον εἰς χεῖρας μόνον τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ρώμης, ἀλλὰ καὶ εἰς χεῖρας τῶν κατὰ τόπους Ἐπισκόπων. Οἱ Ἐπίσκοποι θὰ ἔχουν ἐξουσίαν νὰ ἐπιφέρουν ἀλλαγὰς εἰς λειτουργικὰ θέματα ὁριζόμενα ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τούτου ὡς εἶναι π.χ. ἡ γλῶσσα τμημάτων τινῶν τῶν καθ' ἡμέραν Ἀκολουθιῶν, κ.ἄ.

Τὸ περὶ Θείας Λατρείας Σύνταγμα θεωρεῖται πλέον ὡς «νόμος» τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, πάντες δὲ οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ ὀφείλουν συμμόρφωσιν πρὸς τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Δὲν καταργεῖ ὅμως τὰς περὶ λατρείας διατάξεις τὰς περιεχομένας εἰς προηγουμένας Πα-

---

[6] Ἑβρ. 13, 14.
[7] Ἐφεσ. 2, 21 - 22.
[8] Ἐφεσ. 4, 13.
[9] Ἰω. 11, 52.

πικὰς ἐγκυκλίους [10]. Αἱ ἐν τῷ Συντάγματι διατυπούμεναι νέαι λειτουργικαὶ διατάξεις, αἱ ἐρχόμεναι εἰς ἀντίθεσιν πρὸς παλαιοτέρας ἐγκυκλίους, ἀποκτοῦν ἰσχὺν «νόμου» τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας μόνον κατόπιν ἀποφάσεως «τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας», δηλαδὴ τῆς Ἀποστολικῆς Ἕδρας ἢ τοῦ Ἐπισκόπου εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν δοθῇ εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τοῦτο ὑπὸ τοῦ «νόμου»» [11].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Γενικαὶ ἀρχαὶ πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ προαγωγὴν τῆς Θείας Λατρείας.

Ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ περὶ Θ. Λατρείας Συντάγματος διατυποῦνται γενικαὶ ἀρχαὶ καὶ τίθενται αἱ βάσεις ἀποκαταστάσεως τῆς Θ. Λατρείας εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτῆς μορφάς, πρὸς προαγωγὴν αὐτῆς.

Κατ' ἀρχὴν ὁρίζεται θεολογικῶς ἡ, κατὰ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν διδασκαλίαν, φύσις τῆς λατρείας καὶ ἡ σπουδαιότης αὐτῆς διὰ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας [12] καὶ προτείνονται τρόποι πρὸς καλλιτέραν διαφώτισιν κλήρου καὶ λαοῦ ἐπὶ τῶν λειτουργικῶν θεμάτων, ἵνα ἐνεργῶς καὶ συνειδητῶς οἱ Πιστοὶ μετέχουν τῆς Θ. Λατρείας [13].

Γίνεται λόγος περὶ μεταρρυθμίσεως καὶ γενικῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Θ. Λατρείας «ὥστε ὁ Χριστιανικὸς λαὸς ν' ἀπολαμβάνῃ, ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν Θ. Λατρείαν καὶ κατ' ἀσφαλῆ τρόπον, ἀφθο-

---

[10] Π χ. τὰς λειτουργικὰς ὁδηγίας τῆς Mediator Dei τῆς 20ῆς Νοεμβρίου 1947 καὶ τὰς περὶ Ἱερᾶς Μουσικῆς καὶ Θ. Λειτουργίας ὁδηγίας τὰς διατυπουμένας ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις Γράμμασι τοῦ Πάπα Πίου τοῦ ΙΒ' Musical Sacra Disciplina καὶ Mediator Dei (3 Σεπτεμβρίου 1958).

[11] § 22, Ι, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 39. Ἡ νομικὴ αὕτη ὁρολογία τοῦ Συντάγματος καὶ ἡ ὡς νόμος ἐπιβαλλομένη ἄνωθεν λειτουργικὴ πρᾶξις, ξενίζει ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τοὺς Ὀρθοδόξους, διότι εἰσάγει πιεστικῶς εἰς θέματα πνεύματος καὶ θείας χάριτος, τὸ λατινικὸν νομικὸν πνεῦμα. Ἡ Θ. Λατρεία, ὡς γνωστόν, εἶναι ἔκφρασις τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ Θ. Λατρείᾳ, διατηρεῖται ἡ Ἱ. Παράδοσις «ἡ παραδοθεῖσα ἡμῖν ἐν μυστηρίῳ». Εἰς τὰς προσευχὰς καὶ τοὺς ὕμνους τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν περιέχεται ἡ Ὀρθόδοξος πίστις. Αἱ λέξεις τῶν Ἱερῶν τούτων Ἀκολουθιῶν ἀποτελοῦν μέρος τῆς Ἱερᾶς παραδόσεως. Αἱ κατὰ τὴν Θ. Λατρείαν κινήσεις ἐκφράζουν συμβολικῶς καὶ δραματικῶς ἀληθείας τῆς πίστεως. Συνεπῶς ἡ Θ. Λατρεία εἶναι Ἱερὰ Παράδοσις καὶ οὐχὶ νόμος διατυπούμενος καὶ ἐπιβαλλόμενος ὑπὸ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς.

[12] §§ 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

[13] §§ 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 36 - 38.

νίαν χαρίτων. Κατὰ τὸ Σύνταγμα τοῦτο ἡ Χριστιανικὴ λατερία ἐμπεριέχει θεῖα στοιχεῖα ἀμετάβλητα, ἀλλὰ καὶ στοιχεῖα ὑποκείμενα εἰς ἀλλαγήν. Τὰ τελευταῖα ταῦτα, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, πρέπει νὰ μεταβάλωνται. Πρέπει ἐπίσης νὰ μεταβάλωνται ὅταν ἀλλοιώνωνται, ἢ ὅταν προξενοῦν δυσαρμονίαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τῆς λατρείας ἢ ὅταν καθίστανται στοιχεῖα ξένα καὶ ἀσύνδετα πρὸς τὴν λατρείαν. Ἀποκαθιστάμενα εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν καθαρότητα, κείμενα καὶ τυπικά, δέον νὰ ἐκφράζουν σαφῶς τὰ ὑπ' αὐτῶν δηλούμενα ἱερὰ πράγματα, ὥστε ὁ Χριστιανικὸς λαὸς νὰ κατανοῇ ταῦτα, κατὰ τὸ δυνατόν, εὐκόλως, συμμετέχων πλήρως καὶ ἐνεργῶς τῆς Θ. Λατρείας [14].

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ διατυποῦνται γενικοὶ κανόνες πρὸς μεταρρύθμισιν τῆς Θ. Λατρείας [15]. Τονίζεται ὅτι ἡ λειτουργικὴ μεταρρύθμισις πρέπει νὰ γίνῃ μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ κατόπιν ἐπισταμένης λειτουργιολογικῆς ἐρεύνης. «Ἡ ὑγιὴς παράδοσις πρέπει νὰ διατηρηθῇ, ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ νόμιμον πρόοδον θύρα πρέπει νὰ παραμείνῃ ἀνοικτή, ἀφοῦ ἐξετάζεται πάντοτε μετὰ μεγάλης προσοχῆς πᾶν ὑπὸ ἀναθεώρησιν τμῆμα τῆς λατρείας. Ἡ ἐξέτασις δέον νὰ εἶναι Θεολογική, ἱστορικὴ καὶ ποιμαντική»[16]. Τονίζεται ὡσαύτως ἡ ἐν τῇ Θ. Λατρείᾳ μεγάλη σπουδαιότης τοῦ Βιβλικοῦ στοιχείου [17]. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ καθορίζεται ἡ ἱεραρχική, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ λαϊκὴ φύσις τῆς λατρείας, ὁ διδακτικὸς καὶ ὁ ποιμαντικὸς χαρακτὴρ αὐτῆς. Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι τὸ 36ον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος τούτου [18], δι' οὗ ἡ χρῆσις τῆς Λατινικῆς γλώσσης ἐν τῇ Θ. Λατρείᾳ καὶ τὰς λοιπὰς ἀκολουθίας περιορίζεται καὶ εἰσάγεται ἡ περιωρισμένη χρῆσις τῶν τοπικῶν ἐθνικῶν γλωσσῶν [19]. Ἡ τοιαύτη χρῆσις τῶν τοπικῶν γλωσ-

---

[14] § 21, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 38.

[15] §§ 22, 23, 24, 25, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 39 - 40.

[16] § 23, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 39.

[17] § 24, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 39.

[18] Ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 43.

[19] «Εἰδικὸς νόμος παραμένων ἐν ἰσχύει· 1. Ἡ χρῆσις τῆς Λατινικῆς γλώσσης θὰ διατηρηθῇ ἐν τῇ Λατινικῇ Λατρείᾳ. 2. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ χρῆσις τῆς μητρικῆς ἑκάστου γλώσσης ἐν τῇ Λειτουργίᾳ, τῇ μεταδόσει τῶν Μυστηρίων ἢ τοῖς ἄλλοις τμήμασι τῆς λατρείας, δύναται, πολλάκις, ν' ἀποδειχθῇ λίαν ὠφέλιμος τῷ λαῷ, οἱ περιορισμοὶ τῆς χρήσεως αὐτῆς εἶναι δυνατὸν ν' ἀρθοῦν ἐν μέρει. Ἡ τοιαύτη ἄρσις ἀναφέρεται, κατ' ἀρχήν, εἰς τὰ ἀναγνώσματα καὶ τὰς λειτουργικὰς ὁδηγίας, ὡς καὶ εἴς τινας εὐχὰς καὶ ὕμνους...» § 36, II, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 43.

σῶν θὰ εἶναι περιωρισμένη ἐφ' ὅσον μόνον τὰ Ἀναγνώσματα καὶ «ἡ κοινὴ προσευχὴ» θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγινώσκωνται εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν ἑκάστου λαοῦ καὶ τὰ τμήματα τῆς λειτουργίας τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν λαὸν καὶ ἀποτελοῦντα εἴτε προσευχὴν εἴτε ἀποκρίσεις τοῦ λαοῦ εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ ἱερέως λεγομένας αἰτήσεις. Τὰ τελευταῖα ταῦτα τμήματα θὰ λέγωνται εἰς τὴν τοπικὴν ἑκάστου λαοῦ γλῶσσαν, μόνον ἐφ' ὅσον αἱ τοπικαὶ συνθῆκαι ἐπιτρέπουν τοῦτο [20].

Ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ Συντάγματος τούτου ἡ λατρεία δέον νὰ προσαρμόζηται πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς παραδόσεις τῶν λαῶν, ὡς καὶ τὰς ποικιλίας ἐκφράσεως αὐτῶν, ἰδίᾳ εἰς τὰς χώρας εἰς ἃς ἱεραποστολικὴ ἐργασία διεξάγεται. Ἡ προσαρμογὴ ὅμως αὕτη δὲν πρέπει νὰ βλάπτῃ τὴν εἰς τὰ οὐσιώδη διατήρησιν τῆς ἑνότητος τοῦ Ρωμαϊκοῦ Τυπικοῦ [21]. Ὁ τελευταῖος οὗτος περιορισμὸς ὁ ἐφαρμοζόμενος ἰδίᾳ κατὰ τὴν σύνταξιν νέων τελετῶν (rites) καὶ τὴν διατύπωσιν λειτουργικῶν ὁδηγιῶν γεννᾷ τὴν ὑποψίαν ὅτι δὲν ἐξέλιπε τελείως ἡ ἐπιθυμία, τουλάχιστον παρά τισι Ρωμαιοκαθολικοῖς, πρὸς ἐκρωμαϊσμὸν πασῶν τῶν λειτουργικῶν παραδόσεων. Τοῦτο δὲ πάλιν ἵνα ἐφαρμόζηται καὶ ἐνταῦθα ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ ἀρχὴ τῆς ὁμοιομορφίας καὶ ἀρραγοῦς ἑνότητος εἰς πάντα.

Ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τούτου δίδεται εἰς τὰς τοπικὰς Ἐκκλησιαστικὰς Ἀρχὰς τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιφέρουν λειτουργικὰς τροποποιήσεις καὶ νὰ καθοδηγοῦν κλῆρον καὶ λαόν, τῇ ἐγκρίσει τῆς Ρώμης, ἐπὶ πολλῶν λειτουργικῶν θεμάτων. Ὡσαύτως εἰς ἑκάστην ἐπισκοπικὴν ἐπαρχίαν, ὁρίζονται ἐπιτροπαί, ὑπὸ τὸν Ἐπίσκοπον, πρὸς προαγωγὴν ποιμαντικῆς καὶ λειτουργικῆς δραστηριότητος ὡς καὶ τῆς ἱερᾶς μουσικῆς καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς τέχνης [22].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Θεία Εὐχαριστία.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου τούτου [23] καθορίζεται, βραχέως, ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ περὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας διδασκαλία. «Κατὰ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδετο ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἵδρυσε τὴν **εὐ-**

---

[20] § 54, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 49.

[21] §§ 37, 38, 39, 40, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 43 - 44.

[22] §§ 41, 42, 43, 44, 45, 46, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 45 - 46.

[23] § 47, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 47.

χαριστήριον θυσίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος Αὐτοῦ. Ἔπραξε τοῦτο, ἵνα ἡ θυσία τοῦ Σταυροῦ διαιωνίζηται εἰς τοὺς αἰῶνας, ἄχρις οὗ πάλιν ἔλθη καὶ ἵνα, εἰς τὴν πεφιλημένην Αὐτοῦ νύμφην, τὴν Ἐκκλησίαν, ἐμπιστευθῇ μνημόσυνον τοῦ Θανάτου καὶ τῆς Ἀναστάσεως Αὐτοῦ, μυστήριον ἀγάπης, σημεῖον ἑνότητος, δεσμὸν εὐμενείας [24], δεῖπνον πασχάλιον ἐν ᾧ ὁ Χριστὸς ἐσθίεται, ὁ νοῦς πληροῦται χάριτος καὶ ἐπαγγελία μελλούσης δόξης δίδεται ἡμῖν»[25].

Ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος εἰς τὴν Θείαν Εὐχαριστίαν τονίζεται ἰδιαιτέρως ἐν τῷ Συντάγματι τούτῳ. «Οἱ πιστοὶ τοῦ Χριστοῦ δὲν πρέπει νὰ παρίστανται ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς πίστεως ὡς ξένοι ἢ σιωπηλοὶ θεαταί· ἀλλ' ἀντιθέτως, ἐννοοῦντες καλῶς τὰς τελετὰς καὶ εὐχάς, πρέπει νὰ μετέχουν τῆς ἱερᾶς πράξεως, συνειδητῶς, εὐλαβῶς καὶ ἐνεργῶς. Πρέπει νὰ διδάσκωνται ὑπὸ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τρέφωνται ἐν τῇ τραπέζῃ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου. Πρέπει νὰ εὐχαριστοῦν τὸν Θεόν. Πρέπει, διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ ἀσπίλου θύματος νὰ μανθάνουν ἐπίσης ἑαυτούς. Πρέπει, ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ, διὰ τοῦ μεσίτου Χριστοῦ νὰ ὁδηγῶνται εἰς ὁλονὲν τελειοτέραν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μετ' ἀλλήλων ἕνωσιν, ὥστε ὁ Θεὸς νὰ εἶναι τελικῶς «τὰ πάντα ἐν πᾶσιν»[26].

Ἵνα ἐπιτευχθῇ ἡ ἐν τῇ Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ προτείνεται, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, ἡ ἀναθεώρησις τῆς Θ. Λειτουργίας, ἡ ἁπλοποίησις αὐτῆς, ἡ κατάργησις τῶν ἐν αὐτῇ ἐπαναλήψεων, ἡ ἀποκατάστασις λειτουργικῶν ἐθίμων τῆς ἐποχῆς τῶν Πατέρων [27]. Εἰδικώτερον δὲ συνιστᾶται ὅπως ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ εἰσαχθοῦν περισσότεραι Βιβλικαὶ περικοπαὶ καὶ ἀναγνώσματα [28], ὅπως τὸ κήρυγμα τῆς Θ. Λειτουργίας θεωρῆται ὡς ἀναπάσπαστον τμῆμα αὐτῆς [29], ὅπως ἀποκατασταθῇ ἡ μετὰ τὰ Ἀναγνώσματα εὐχὴ τῶν Πιστῶν [30], ὅπως τμήματά τινα τῆς Θ. Λειτουργίας μεταφρασθοῦν εἰς

---

[24] Πρβλ. Αὐγουστίνου, Tractatus in Joannem, VI, n. 13.

[25] Ἴδε Ρωμαϊκὸν Μπρεβιάριον, ἑορτὴν τοῦ Corpus Christi, 2ον ἑσπερινὸν ἀντίφωνον μετὰ τὸ «Μεγαλύνει ..»

[26] § 48, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 47 - 48.

[27] § 50, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 48.

[28] § 51, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 48.

[29] § 52, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 48.

[30] § 53, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 49. Εἰς τὴν Βυζαντινὴν λειτουργικὴν παράδοσιν οὐδέποτε, ὡς γνωστόν, κατηργήθη ἢ ἔπαυσε νὰ λέγηται ἡ ἀρχαιοτάτη αὕτη εὐχή, ἔστω καὶ μυστικῶς.

τὰς τοπικὰς γλώσσας, ὡς καὶ τὰ Ἀναγνώσματα καὶ ἡ εὐχὴ τῶν Πιστῶν καὶ τὰ εἰς τὸν λαὸν ἀνήκοντα τμήματα [31].

Ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ ἐν τῇ § 55 τοῦ ἐν λόγῳ Συντάγματος καταβαλλομένη προσπάθεια, ὅπως ἀπομακρυνθῇ πως ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία τῆς λειτουργικῆς ἐκείνης πράξεως, τῆς διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου κατοχυρωθείσης [32] δηλ. τῆς μεταλήψεως τῶν λαϊκῶν ἐκ μόνου τοῦ ἄρτου. Ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ κεφαλαίῳ, τοῦ περὶ Θείας Λατρείας Συντάγματος τῆς ΙΙ ἐν Βατικανῷ Συνόδου, ἀναγινώσκομεν [33]· «αἱ ὑπὸ τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου θεσπισθεῖσαι δογματικαὶ ἀρχαὶ παραμένουν ἔγκυροι. Παρὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτραπῇ, οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς κληρικοὺς καὶ μοναχούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς λαϊκούς, μετάληψις καὶ ἐκ τῶν δύο στοιχείων, ὅταν ὁ Ἐπίσκοπος θεωρήσῃ τοῦτο ἐπιτρεπτὸν καὶ εἰς περιπτώσεις ὁρισθησομένας ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Ἕδρας». Ἡ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τούτου προτεινομένη μετάληψις ἐκ τῶν δύο στοιχείων εἶναι μερικὴ καὶ ἐλλειπὴς καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι, οὐσιαστικῶς, ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, παραμένει ἡ ὑπὸ τῶν λαϊκῶν μετάληψις ἐκ μόνου τοῦ ἄρτου.

Ἀξία προσοχῆς, ὡσαύτως, εἶναι ἡ διὰ τοῦ Συντάγματος τούτου εἰσαγομένη ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ λατρείᾳ μερικὴ ἀποκατάστασις τοῦ συλλειτούργου. Συλλείτουργον θὰ τελῆται·

1. Τὴν Μεγάλην Πέμπτην, οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Χρίσματος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν βραδυνὴν λειτουργίαν.

2. Εἰς τὰς κατὰ τὴν διάρκειαν Συνόδων καὶ ἐπισκοπικῶν συσκέψεων τελουμένας λειτουργίας.

3. Εἰς λειτουργίαν ὅτε ἡγούμενος τάγματος ἢ μοναστηρίου ἐγκαθίσταται.

Συλλείτουργον εἶναι δυνατὸν ὡσαύτως νὰ τελεσθῇ κατόπιν ἀδείας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς δύο ἢ τρεῖς ἀκόμη περιπτώσεις [34].

(Συνεχίζεται)

---

[31] § 54, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 49.

[32] § Συνεδρίασις XXI, Ἰουλίου 16, 1562.

[33] § 55, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 49.

[34] Ι § ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 53.

Ο ΛΙΜΟΣ ΕΝ ΤΗ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

Ὑπὸ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΣΙΜΩΤΑ
Ἐντεταλμένου Ὑφηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ λιμὸς παλαιόθεν ὑπῆρξε μία τῶν συνήθων μαστίγων, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπέφερον πλεῖστοι λαοί, κυρίως τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς. Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ συχνάκις ἐμφανίζεται ὡς φρικαλέα πληγὴ λυμαινομένη καὶ ἐπικινδύνως ἀπειλοῦσα τὸν Ἰσραήλ. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι ἀρρήκτως σχεδὸν συνδεδεμένος πρὸς τὰς συνθήκας τῆς ζωῆς τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ. Αἱ συχναὶ ἀναφοραὶ τῶν παλαιοδιαθηκικῶν συγγραφέων εἰς ἐπαπειλουμένους ἢ ἐνσκήπτοντας λιμοὺς καταδεικνύουν ἐναργῶς, πόσα ὁ πτωχὸς πληθυσμὸς τῆς Παλαιστίνης ὑπέφερεν ἐκ τοῦ λιμοῦ. Οἱ προφῆται ἰδιαιτέρως ἐπωφελοῦνται τοιούτων θλιβερῶν καταστάσεων, διὰ νὰ παιδαγωγήσουν τὸν λαόν, εἴτε ὑποδεικνύοντες αὐτῷ τὰς συνεπείας τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀποστασίας του, δι' ἣν τιμωρεῖται, εἴτε προτρέποντες αὐτόν, ὅπως ἐπιστρέψῃ εἰς Ἐκεῖνον, διὰ νὰ προλάβῃ τοὺς ἐκ τοῦ λιμοῦ ἐπαπειλουμένους φοβεροὺς κινδύνους.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ λιμὸς καταλαμβάνει ἓν τοσοῦτο σημαντικὸν μέρος εἰς τὸ προφητικὸν καὶ τὸ ἐν γένει κήρυγμα τῆς Π. Διαθήκης, δὲν ἔχει ἀπασχολήσει μέχρι τοῦδε τοὺς εἰδικοὺς ὡς ἱστορικὸν καὶ θεολογικὸν παλαιοδιαθηκικὸν θέμα. Φρονοῦντες ὅτι ἓν τοιοῦτο θέμα, συστηματικῶς ἐξεταζόμενον, δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἰδίας ἐργασίας, χρησίμου ἐξ ἐπόψεως Ἱστορίας καὶ Θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης, ἐπεδιώξαμεν νὰ διαπραγματευθῶμεν τοῦτο ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι θὰ πληρώσωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ ὑπάρχον σχετικὸν κενόν.

Ἐν ἀρχῇ ἐκτίθενται ἐτυμολογικά τινα περὶ τοῦ λιμοῦ, θεωρούμενα ἀπαραίτητα, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ πρὸς αὐτὸν σχέσις πολλῶν χωρίων τῆς Π. Διαθήκης δὲν γίνεται εὐχερῶς ἀντιληπτή. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον λεπτομερῶς τὰ προκαλοῦντα αὐτὸν αἴτια. Περαιτέρω παρουσιάζεται ἐν δυσὶ κεφαλαίοις ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν ἡ μάστιξ αὕτη καταλαμβάνει ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ

Ἰσραήλ, κυρίως δὲ ἐν τῇ Θεολογίᾳ τῆς Π. Διαθήκης. Ὡς ἐν παραρτήματι γίνεται λόγος καὶ περὶ τοῦ πνευματικοῦ λιμοῦ. Τὰ συναγόμενα συμπεράσματα καθιστοῦν φανεράν, νομίζομεν, τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἐξεταζομένου θέματος.

1. ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΪΑ *

Ὁ λιμὸς ἀναφέρεται πλειστάκις ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ δὴ ἐν τοῖς προφητικοῖς βιβλίοις αὐτῆς. Ἡ λέξις ἀπαντᾷ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς μεγίστης πείνης καὶ τῆς παντελοῦς στερήσεως τῶν πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀναγκαίων. Δι᾽ αὐτῆς ἀποδίδουν οἱ Ο΄ τὸ ἑβραϊκὸν רָעָב (raʿab), ὅπερ ἐνιαχοῦ μεταφράζεται καὶ «σιτοδεία»[1]. Τὴν δευτέραν ταύτην λέξιν χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Ἀκύλας ἐν Ψαλμ. 36, 19 (Μασ. 37). Ὡσαύτως τυγχάνουν γνωστὰ καὶ τὰ παράγωγα τοῦ רָעָב, ἤτοι α΄) τὸ σύνηθες רָעֵב (raʿeb) καὶ β΄) τὸ σπάνιον רַעֲבוֹן (reaʿbon). Τὸ πρῶτον τούτων χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ πεινῶντος καὶ λιμώττοντος [2], ἅπαξ δὲ τοῦ ἐνδεοῦς ἀνθρώπου [3]. Ὡς ῥῆμα ἀποδίδεται ἅπαξ ὑπὸ τῶν Ο΄ διὰ τοῦ «λιμοκτονεῖν»[4]. Ὁμοίως ἅπαξ ἀποδίδεται καὶ διὰ τοῦ «λιμαγχονεῖν»[5], ὅπερ χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Συμμάχου καὶ τοῦ Θεοδοτίωνος ἐν Παρ. 10, 3. Τὸ δεύτερον χρησιμοποιεῖται πάλιν πρὸς δήλωσιν τοῦ λιμοῦ[6]. Ἐξ ἄλλου τυγχάνει γνωστὴ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ ἡ ἀραμαϊκὴ λέξις כָּפָן (kaphan), ἥτις ἀπαντῶσα μόνον ἐν Ἰὼβ 5, 22. 30, 3 σημαίνει ὡσαύτως τὸν λιμόν. Σημειωτέον ὅτι παρ᾽ Ο΄ ἀπαντᾷ καὶ ἡ σπανία λέξις

---

* Τὰ χωρία τῆς Π. Διαθήκης καταριθμοῦνται κατὰ τὸ κείμενον τῶν Ο΄. Εἰς ὅσα ἐκ τούτων ὑπάρχει σχετικὴ διαφορὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ μασωριτικοῦ ἑβραϊκοῦ, σημειοῦται ἐντὸς παρενθέσεως καὶ ἡ ἀρίθμησις τοῦ τελευταίου.

[1] Λευιτ. 26, 26. Νεεμ. 9, 15. Ὡσαύτως ἀπαντᾷ καὶ ὡς «σιτοδοτεία» (Νεεμ. 9, 15 [Β κῶδ.]) καὶ «σιτοδοσία» (Γεν. 42, 19, 33).

[2] Κριτ. 8, 4. Α΄ Βασ. 2, 5. Β΄ Βασ. 17, 29. Δ΄ Βασ. 7, 12. Ἰὼβ 5, 5. 18, 12 (μόνον εἰς Μασ.). 22, 7. 24, 10. Ψαλμ. 106, 5, 9, 36 (Μασ. 107). 145, 7 (Μασ. 146). Παρ. 25, 21. Ἡσ. 8, 21. 29, 8 (μόνον εἰς Μασ.). 32, 6. 58, 7, 10. Ἰεζ. 18, 7, 16.

[3] Παρ. 27, 7.

[4] Παρ. 10, 3.

[5] Δευτ. 8, 3.

[6] Γεν. 42, 19, 33. Ψαλμ. 36, 19 (Μασ. 37).

«ἐκλιμία»[7]. Διὰ ταύτης ὅμως οἱ Ο΄ ἀποδίδουν τὸ ἑβραϊκὸν מְהוּמָה (mehuma), τὸ ὁποῖον δὲν δηλοῖ τὸν λιμὸν ἀλλὰ κυρίως τὴν σύγχυσιν καὶ ταραχήν.

2. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ ΛΙΜΟΥ

Ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἀναφέρονται πλεῖστα αἴτια προκαλοῦντα τὸν λιμόν. Ταῦτα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους τῆς Παλαιστίνης, τὴν γεωγραφικήν της θέσιν καὶ κυρίως τὸ κλῖμα αὐτῆς, ὡς καὶ πρὸς τὰς ἰδιαζούσας συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔζη ὁ Ἰσραὴλ ἐν μέσῳ τῶν περιοίκων λαῶν. Οὕτως ὡς κυριώτερα αἴτια θεωροῦνται τὰ ἑξῆς:

α΄. Ἡ ἀνομβρία. Αὕτη ἀπετέλεσε πολλάκις αἴτιον λιμοῦ, πρὸ παντὸς κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, ὅτε ὁ λαὸς δὲν ἐναποθήκευε τὰ σιτηρὰ καὶ τὰς ἐν γένει τροφάς του, ὥστε νὰ δύναται νὰ συντηρηθῇ ἐκ παλαιοτέρας ἐσοδείας εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ νέα, λόγῳ ἐλλείψεως βροχῶν, ἤθελεν ἀποτύχει. Ὡς γνωστὸν ἡ Παλαιστίνη, ἕνεκα τοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον δυσμενοῦς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης κλίματός της καὶ τοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ξηροῦ καὶ ἀγόνου ἐδάφους της, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταστῇ ἐξ ὁλοκλήρου καλλιεργήσιμος καὶ νὰ διαθρέψῃ τὸν πληθυσμόν της. Τὰ ἄφθονα ὕδατα τοῦ διαρρέοντος τὴν χώραν ποταμοῦ Ἰορδάνου δὲν ἦτο εὐχερὲς νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ἄρδευσιν τῶν πέριξ γαιῶν, τῆς κοίτης αὐτοῦ οὔσης βαθείας. Οὕτως ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς ὡς μοναδικὴν ἐλπίδα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς παραγωγῆς εἶχε τὴν ἐξ οὐρανοῦ βροχήν[1]. Δεδομένου δὲ ὅτι αἱ βροχαὶ ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου ἕως τοῦ Ὀκτωβρίου εἶναι ἀσυνήθεις ἐν Παλαιστίνῃ[2], δύναταί τις εὐχερῶς νὰ φαντασθῇ τὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐδημιουργεῖτο σχετικῶς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς διαβιώσεως τοῦ πτωχοῦ γεωρ-

---

[7] Δευτ. 28, 20.

[1] Κατὰ τὸ Δευτ. 11, 14 τυγχάνουν γνωσταὶ εἰς τοὺς Ἑβραίους αἱ πίπτουσαι εἰς τρεῖς διαφόρους χρονικῶς καιροὺς ἑξῆς βροχαὶ ἐν Παλαιστίνῃ: 1) ὑετὸς καθ' ὥραν, 2) ὑετὸς πρώιμος καὶ 3) ὑετὸς ὄψιμος.

[2] Τὸ νὰ ἐζήτει τις βροχὴν μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς, ἦτο ὡς νὰ ἀπῄτει ἀπὸ τὸν Θεὸν θαῦμα, τὸ ὁποῖον μάλιστα δὲν θὰ ἐγίνετο οὐδὲ τῇ βοηθείᾳ τῆς νηστείας (Le Talmud de Jérusalem, Ta'anith, III, 3. Μετάφρ. M. Schwab [Paris, 1871—1890] VI, σελ. 166). Ὡς θαυμαστὸν δὲ σημεῖον ἐξ οὐρανοῦ ἀναφέρεται ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ μία θυελλώδης βροχή, τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ θερισμοῦ τοῦ σίτου προεκάλεσεν ὁ Σαμουὴλ (Α΄ Βασ. 12, 17—18 Βλ. καὶ F.-M. Abel, Géographie de la Palestine, I, Paris, 1933, σελ. 129—130.

γικοῦ λαοῦ τῆς χώρας ταύτης. Ἐντεῦθεν ἀντιλαμβάνεταί τις καὶ τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰσραὴλ ἀπέδιδεν εἰς τὸν ὑετόν, κατ' ἀναλογίαν δὲ καὶ εἰς τὴν ξηρασίαν, ἥτις ἀπετέλει πολλαχοῦ τῶν παλαιοδιαθηκικῶν κηρυγμάτων ἀφορμὴν σχετικῶν ὑπαινιγμῶν. Εἰς πλεῖστα χωρία ἡ βροχὴ παρουσιάζεται ὡς θεία εὐλογία, ἐνῷ ἡ ἔλλειψις αὐτῆς ὡς μία τῶν μεγίστων συμφορῶν, ὡς δυστυχία καὶ οἱονεὶ ὡς κατάρα [3]. Πολλαχοῦ τῆς Π. Διαθήκης ζητεῖται ἡ παρὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν τήρησις τοῦ θείου νόμου καὶ παρέχεται ἡ ὑπόσχεσις, ὅτι ὡς ἀνταμοιβὴ θὰ ἀποστέλλωνται βροχαὶ ἐξ οὐρανοῦ κατὰ τὸν ἀναγκαιοῦντα καιρόν [4]. Ἐξ ἄλλου ὑπὸ τοῦ Ἰερεμίου ἀπαριθμοῦνται κατὰ ὄντως δραματικὸν τρόπον τὰ θλιβερὰ καὶ αὐτόχρημα καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνομβρίας [5]. Ἡ δὲ ἔλλειψις βροχῆς καθίστατο τοσοῦτον αἰσθητὴ ἐν Παλαιστίνῃ, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ δρόσος ἦτο λίαν ἐπιθυμητὴ ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ καὶ σωτήριος δι' αὐτόν. Ἐθεωρεῖτο, ὡς σχεδὸν καὶ ἡ βροχή, θεία εὐλογία διὰ τὸν τόπον, ἐνῷ ἡ ἔλλειψις αὐτῆς ἰσοδυνάμει πρὸς θείαν τιμωρίαν [6].

β΄. Ἡ καταστροφὴ τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν ἐν γένει γεωργικῶν προϊόντων ἐκ ποικίλων αἰτίων καὶ δὴ 1) ἐκ δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν, ἤτοι α) ἀνέμου καυστικοῦ καὶ κυρίως τοῦ ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ἐρήμου πνέοντος. Οὗτος προκαλεῖ καὶ ἑτέρας καταστροφάς [7]. β) χαλάζης, πολλάκις καταστρεφούσης τὴν γεωργικὴν παραγωγήν [8]. Τὰς καταστρεπτικὰς ἐπὶ τῆς παραγωγῆς συνεπείας τῆς χαλάζης βλέπει τις καὶ ἐκ τῶν σχετικῶν ἀπειλῶν τοῦ Θεοῦ κατὰ τοῦ λαοῦ [9]. 2) Ἐξ ἐπιδρομῆς ἀκρίδων. Ὡς γνωστὸν αἱ ἀκρίδες ἀπετέλουν τρομερὰν μάστιγα διὰ τοὺς ἀγρότας οὐ μόνον τῆς Παλαιστίνης ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Ἐγγὺς καὶ Μέσης Ἀνατολῆς [10]. Τὰ ὁ-

---

[3] Ἀμὼς 4, 7—8. Πρβλ. καὶ Δευτ. 11, 17. 28, 23, 24. Γ΄ Βασ. 8, 35.

[4] Λευιτ. 26, 3 ἑξ. Δευτ. 28, 12. Ἰεζ. 34, 26. Ἰωὴλ 2, 23 κλπ.

[5] Ἰερ. 14,1 ἑξ.

[6] Γεν. 27, 28. Δευτ. 33, 13, 28. Ψαλμ. 132, 3 (Μασ. 133). Ἀγγ. 1, 10 - 11.

[7] Βλ. Γεν. 41, 6. Ἐξ. 10, 13. Πρβλ. καὶ F. - M. Abel, μν. ἔργ., σελ. 120.

[8] Βλ. κυρίως Ἐξ. 9, 23, 31, 32.

[9] Ψαλμ. 77, 47 (Μασ. 78). 104, 32 - 33 (Μασ. 105). Ἀγγ. 2, 17.

[10] Ἐκ τῆς Ἐξόδου πληροφορούμεθα, ὅτι αἱ ἀκρίδες ἐστάλησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς μία τῶν δέκα γνωστῶν πληγῶν κατὰ τῆς Αἰγύπτου, πρὸς τιμωρίαν τοῦ σκληροκαρδίου Φαραὼ (10, 12 - 15). Ἡ μάστιξ αὕτη δὲν ἔπαυσε νὰ ταλαιπωρῇ ἕως τῆς σήμερον, τόσον τὴν Αἴγυπτον ὅσον καὶ ἄλλας χώρας τῆς Ἀφρικῆς. Οἱ πτερωτοὶ ἐπιδρομεῖς ἐπιπίπτουν κατὰ σμήνη ἐναντίον τῶν σπαρ-

λέθρια ἀποτελέσματα τοιούτων ἐπιδρομῶν γνωρίζει καλῶς ἡ Π. Διαθήκη [11]. 3) Ἐξ ἐπιδρομῆς ἄλλων βλαβερῶν ἐντόμων, ὡς καὶ διαφόρων τῶν σιτηρῶν νόσων, ἰδίᾳ δὲ τῆς ἐρυσίβης [12]. Οἱ προφῆται ἐφιστοῦν τὴν προσοχὴν τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῶν κινδύνων τοὺς ὁποίους διατρέχει ἐκ ταύτης ἡ γεωργικὴ παραγωγή του [13].

γ΄. Ὁ πόλεμος. Κατ' αὐτὸν πολλάκις κατεστρέφοντο τὰ σπαρτὰ ὑπὸ ξένων εἰσβολέων. Ἄλλοτε πάλιν ἐγκατελείποντο ταῦτα ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν, διαθετόντων τὸν χρόνον καὶ τὴν δραστηριότητά των εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐπιδρομέων, μὲ ἀναπόφευκτον συνέπειαν τὴν καταστροφὴν τῆς καλλιεργείας. Παρόμοιόν τι συνέβαινε καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐμφυλίων πολέμων, ἰδιαζόντως δὲ ἐν καιρῷ πολιορκίας, ὅτε οἱ πολιορκούμενοι στερούμενοι τῶν στοιχειωδῶν βιοτικῶν μέσων ἦσαν καταδικασμένοι εἰς τὸν ἐξ ἀσιτίας θάνατον [14].

δ΄. Ἡ ἔνδεια καὶ ἡ πτωχεία. Αὗται τυγχάνουν γνωσταὶ εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας ὡς βασικὸν καὶ μόνιμον αἴτιον λιμοῦ [15]. Ἐν τῇ σοφιολογικῇ τῆς Π. Διαθήκης γραμματείᾳ γίνεται πολλάκις λόγος περὶ αὐτῶν.

(Συνεχίζεται)

τῶν καὶ καταστρέφουν, ἐνίοτε ὁλοσχερῶς, ἀπεράντους ἐκτάσεις ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος. Ἕκαστον τῶν σμηνῶν τούτων ἀποτελεῖται πολλάκις ἐξ ἑκατομμυρίων ἀκρίδων Σημειωτέον ὅτι ἡ καταπολέμησίς των προκαλεῖ ἕτερα σοβαρὰ προβλήματα ἀφορῶντα εἰς τὴν δημοσίαν ὑγείαν, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὰ πτώματα τῶν φονευομένων ἐντόμων ἀποσυντιθέμενα εὐνοοῦν τὴν ἀνάπτυξιν λοιμωδῶν νόσων, αἱ ὁποῖαι εὐκολώτατα μεταδίδονται εἰς τὰς θερμὰς χώρας τῆς Ἀφρικῆς καὶ Ἀσίας.

[11] Βλ. Δευτ 28, 38. Ἰωὴλ 1, 4. 2, 25 κλπ.

[12] Μικρομύκης ὅστις ἐπικάθηται ὡς παράσιτον ἐπὶ τῶν σιτηρῶν, προξενῶν εἰς αὐτὰ σημαντικὴν φθοράν.

[13] Ἀμὼς 4, 9. Ἰωὴλ 1, 4. 2, 25. Ἀγγ. 2, 17. Πρβλ. καὶ Δευτ. 28, 22.

[14] Χαρακτηριστικὰς τοιαύτας περιπτώσεις ἔχομεν ἐν Δ΄ Βασ. 6, 24 - 30. 7, 4 - 20. 25, 3. Α΄ Μακκ. 6, 53. 13, 49.

[15] Βλ. προχείρως ἐν Α΄ Βασ. 2, 5.

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΞΩΤ. ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΗ

Ὑπὸ ἀρχιμ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ

Εἶναι γεγονός, ὅτι πολλοὶ θὰ ἐθεώρουν «ἀνίερον καὶ ἀπρεπὲς» διὰ μίαν «θεωρητικὴν τάξιν», ὅπως εἶναι ἡ τάξις τῶν μοναχῶν, τὴν ἄσκησιν ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς.

Εἶναι ἐπίσης γεγονός, ὅτι ἰσχυρίζονται μετὰ τοῦ συγγραφέως τῶν Διονυσιακῶν συγγραμμάτων, ὅτι ἡ τάξις τῶν μοναχῶν δὲν εἶναι «προσαγωγική»[1], δὲν ἁλιεύει δηλαδὴ ψυχὰς εἰς Χριστόν, ἀλλ' εἰς αὐτὴν ἀνήκει μόνον ἡ «θεωρία», ἡ «ἐποψία» καὶ ἡ «μόνωσις». Οὕτως οἱ τὰ ἐναντία φρονοῦντες θεωροῦνται «ἀπερισάλπιγκτοι», «ἀμέθεκτοι καὶ ἀμύητοι», ξένοι πρὸς τὸν «φωτισμὸν» καὶ τὴν «θεογενεσίαν»[2].

Παρὰ ταῦτα ὅμως, ἡ ἱστορία τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ ὡς θὰ ἴδωμεν, πείθει ὅτι οὗτος δὲν εἶναι ἓν ἄνθος μὲ ἓν ὡρισμένον ἄρωμα, ἀλλὰ μία ἀνθοδέσμη μὲ πολλὰ καὶ ποικίλα ἀρώματα. Εἶναι τόση ἡ ἁρμονία τῶν ἀρωμάτων τῆς ἀνθοδέσμης ταύτης ὥστε καὶ μόνον δι' αὐτῆς ἐσαγηνεύθησαν πολλαὶ ὁδοιποροῦσαι καρδίαι καὶ ἐγνώρισαν τὸν θεῖον Νυμφίον, Ἰησοῦν. Π.χ. ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας τοῦ μοναχισμοῦ μέχρι σήμερον πάντοτε ἐνεφανίσθησαν «ἀναχωρηταί», «ἔγκλειστοι», «λαυριῶται», «σκητιῶται», «κελλιῶται», «ἐρημῖται», «στυλῖται», «δενδρῖται», «ἰδιόρρυθμοι», «κοινοβιᾶται» κλπ. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν «περὶ τὴν θεωρίαν, οἱ δὲ περὶ τὴν πρακτικὴν ἠσχολοῦντο»[3] γράφει ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς «ἱστορίας τῶν κατ' Αἴγυπτον μοναχῶν», διὰ τοὺς μοναχοὺς τῆς Νιτρίας. Πόσοι λοιπὸν τρόποι ὀρθοδόξου ζωῆς! Ὁποῖον πλῆθος μυριπνόων ἀνθέων! Πόσην εὐτυχίαν αἰσθανόμεθα μέσα εἰς τὴν εὐρυχωρίαν αὐτὴν τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος! Πόσον ξένη εἶναι ἡ ὀρθόδοξος ἀντίληψις ἀπὸ τὰ μονολιθικὰ καὶ μονόπλευρα κατασκευάσματα! Ἑπομένως ἔχουν ἄδικον, ὅσοι μετὰ φανατισμοῦ ὑποστηρίζουν τὴν μονόπλευρον μοναχικὴν πολιτείαν. Διατὶ νὰ μὴ θέλουν νὰ συνδυάσουν τὰς ὑψωμένας χεῖρας τοῦ θεόπτου Μωϋ-

---

[1] «Οὐκ εἶναι προσαγωγικὴν ἑτέρων» P.G., 3, 533C.

[2] Αὐτόθι.

[3] A. J. Festugière, Historia Monachorum in Aegypto èd. du texte Grec, Bruxelles, 1961, σελ. 120.

σέως μὲ τὴν μεγαλυτέραν κοινωνικὴν ἀποστολήν, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν ἄνθρωπός ποτε ἐπὶ γῆς, τὴν ἀπελευθέρωσιν δηλαδὴ τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ τυραννίαν; Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα τῆς ἐποχῆς τοῦ Μωϋσέως ἦτο ἡ «ἔξοδος»· καὶ τὸ ἔλυσε. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁσίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ ἦτο ἡ ἀμάθεια, καὶ τὴν ἀντιμετώπισεν, ἱδρύσας ἑκατοντάδας σχολείων. Αὐτὴν δὲ τὴν γραμμήν, τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀσκητικῶν καὶ ἱεραποστολικῶν τάσεων, βλέπομεν νὰ ἀκολουθοῦν ὅλοι οἱ αὐθεντικοὶ ἐκπρόσωποι [4] τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ. Καὶ ἀκολουθοῦν πιστῶς τὴν παράδοσιν ταύτην, διότι ἡ καταγωγὴ τοῦ μοναχισμοῦ εἶναι «προδρομική»[5]. Ὅπως ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος δηλ. συνεδύασεν ἔρημον καὶ ἱερ)λήν, προσενεγκὼν εἰς τὸν Ἰησοῦν τοὺς μαθητάς του καὶ γενόμενος ὁ Πρόδρομος τῆς βασιλείας καὶ τῆς νέας τάξεως τῶν πραγμάτων, οὕτω καὶ ὁ ὀρθόδοξος μοναχὸς εἶναι μία «προδρομικὴ» προσωπικότης, προετοιμάζουσα τὴν ἔλευσιν τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Ἠγαπημένου «Ἀδελφιδοῦ» του.

Διὰ νὰ ἐρευνηθῇ ὅμως ἐπαρκῶς καὶ ἀντικειμενικῶς τὸ θέμα μας, πρέπει νὰ προσφύγωμεν εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, ὁ ὁποῖος ἔχει τοσαύτην «ἀδυναμίαν», θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἐξ· ἱεραποστολῆς, ὥστε ὁ ἱστορικὸς Παλλάδιος ἀποδίδη τὸ μαρτύριόν του καὶ εἰς τὸν φθόνον, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησεν ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης ἱεραποστολικῆς ἐπιτυχίας, τὴν ὁποίαν ἔσχεν εἰς Κουκουσὸν τῆς Ἀρμενίας [6]. Ὁ μέγας αὐ-

---

[4] Ἀναφέρω τρία ὀνόματα, τριῶν διαφορετικῶν ἐποχῶν, διὰ νὰ φανῇ ἡ κοινὴ κατεύθυνσις τῆς μοναχικῆς πνευματικότητος. Πρῶτον, τὸν προφήτην Ἠλίαν, ὅστις εἶναι ὁ πρὸ τοῦ μοναχισμοῦ μοναχὸς καὶ ὅστις συνεδύαζε μετὰ θαυμαστῆς ἁρμονίας τὰ ἰδεώδη τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἱεραποστολῆς. Δεύτερον τὸν θεωρούμενον ὡς ἐπίσημον ἱδρυτὴν τοῦ μοναχισμοῦ Μέγαν Ἀντώνιον, ὅστις κατὰ τὸν πρῶτον λόγον του εἰς τὴν ἔρημον τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πλῆθος ἔθραυε τὴν θύρα του διὰ νὰ τὸν ἴδῃ, ὡμίλησε περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον. (Vl. Guettée) 2 352). Καὶ τρίτον, τὸν ἱδρυτὴν τοῦ Ἁγειορίτικου μοναχισμοῦ ὅσιον Ἀθανάσιον, ὅστις, ἐνῷ ἦτο κεκλημένος «πρὸς τὸ μέγα τῆς ἡσυχίας στάδιον» καὶ ἐμόνασεν «ἐν ἰδιαζοντί τινι καὶ ἡσυχαστικῷ τόπῳ» (λαύρα τῶν Μελανῶν) δέχεται μετὰ πολλὰς ἀντιρρήσεις νὰ μεταβῇ εἰς Κρήτην προκειμένου νὰ βοηθήσῃ διὰ τῶν προσευχῶν του τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν ἀγῶνα αὐτοῦ. Βλ. P. Lemerle, La vie ancienne de St. Athanase... ἐν Millenaire du M. Athos», 1963, σελ. 75).

[5] Ἴδε André Rétif «Jean le Baptiste..., σελ. 36, ed d. Seuil Paris, 1950.

[6] «...ἐξήγειρε γὰρ καθάπερ ἐξ ὕπνου τῆς ἀγνοίας πρὸς τὴν τοῦ λόγου

τὸς τῆς Ἐκκλησίας Πατὴρ ἐνδιαφέρετο, βεβαίως, δι' ὅλα τὰ γεωγραφικὰ τῆς Ἐκκλησίας διαμερίσματα. Ἦτο ὅπως γράφει ὁ Moulard «apôtre au zèle universel»[7]. Ἀλλ' ὅλως ἰδιαιτέρως ἐνδιεφέρετο διὰ τὰς ἱεραποστολὰς τῆς Φοινίκης, τὴν «καλὴν γεωργίαν»[8], ὅπως τὰς ὀνομάζει, τὰς ὁποίας ἱδρύει, ὀργανώνει, ἐνισχύει μὲ μοναχούς, ἐμπλουτίζει τοὺς ναοὺς μὲ λείψανα μαρτύρων καὶ βοηθεῖ ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς διὰ δώρων καὶ ἐπιστολῶν[9], «πάντα ποιῶν καὶ πραγματευόμενος, ὥστε ἐμπλῆσαι τὴν Φοινίκην γενναίων ἀνδρῶν». Θαυμάζει ἀπὸ τὴν ἐξορίαν τὸν πρεσβύτερον Νικόλαον, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Κωνσταντινουπόλεως, διότι τόσον ἐξετίμα οὗτος τὰς ἱεραποστολάς, ὥστε ἐνίσχυεν αὐτὰς διὰ μοναχῶν, τοὺς ὁποίους ἔστελλεν ἐκεῖ «διὰ ταῦτα σὲ θαυμάζοντες καὶ μακαρίζοντες οὐ διαλιμπάνομεν, ὅτι καὶ πρότερον τοὺς μοναχοὺς ἔπεμψας...»[10]. Εἴς τινα δὲ Ἀγαπητὸν γράφει ὁ αὐτὸς Πατὴρ περὶ τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου τοῦ πρεσβυτέρου Ἐλπιδίου καὶ ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «πολλοὺς καὶ συνεχεῖς ἱδρῶτας ἵδρωσεν ὁ Κύριός μου ὁ εὐλαβέστατος καὶ τιμιώτατος πρεσβύτερος Ἐλπίδιος, τοὺς τὸ ὄρος οἰκοῦντας, τὸ Ἀμανὸν λέγω, σπουδάζων ἀπαλλάξαι τῆς κατεχούσης αὐτοὺς ἀσεβείας. Καὶ ἀπήλλαξε καὶ μετέθηκεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ ἐκκλησίας ᾠκοδόμησε καὶ μοναστήρια συνεστήσατο»[11]. Εἰς ἕτερον δὲ πρεσβύτερον, Ρουφῖνον ὀνομαζόμενον, γράφει διὰ τὰ «ἐν Φοινίκῃ κακὰ» καὶ διὰ τὴν «μανίαν τῶν Ἑλλήνων», διὰ τὴν ἀντίδρασιν δηλαδὴ τῶν εἰδωλολατρῶν, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας «πολλοὶ τῶν μοναχῶν οἱ μὲν ἐπλήγησαν, οἱ δὲ ἀπέθανον»[12].

Συνεχίζεται λοιπὸν ἡ «καλλίστη οἰκοδομή»[13], ἡ ἐξωτερικὴ ἱεραποστολὴ νὰ στηρίζεται εἰς τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων μοναχῶν[14]. Διὰ τοῦ-

ἀκτῖνα ἐκ πάσης περιχώρου τοὺς ἄγαν κεκαρωμένους τῇ ἀπιστίᾳ» διὰ τοῦτο «ηὔχοντο» οἱ «ἀδελφοκτόνοι» καὶ «τὸ ζῆν ἀπορρῆξαι», Παλ. τ. 47, σελ. 37.

7 Anat. Moulard, S. Jean Chrysostome, σελ. 382, Paris, 1941.

8 P.G., 52, 638.

9 P.G., 52, 636 - 637.

10 Αὐτόθι. 11 P.G., 52, 711.

12 P.G. 52, 685. 13 P.G. 52, 677.

14 Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Fliche et Martin, ἀπαντῶμεν καὶ ἄλλας πολλὰς περιπτώσεις μοναχῶν μαρτύρων, ὅπως π.χ. τῶν ἁγίων γυναικῶν τῆς Θεσσαλονίκης, Ἀγάπης, Χιονίας καὶ Εἰρήνης, καὶ τῶν «Cinq ou Sept vierges consacrées» αἱ ὁποῖαι ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Γαλερίου. (Histoire de l' Eglise, t. II, σελ. 468). Εἰς τὴν ἱεραποστολὴν ἐπίσης ὀφείλεται τὸ μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Ἀναστ. τοῦ Πέρσου (P. G., 114, 784).

το ἀφιερώνει ὁλόκληρον ἐπιστολήν, ὁ Χρυσόστομος, τὴν ὁποίαν ἐπιγράφει «εἰς τοὺς ἐν Φοινίκῃ πρεσβυτέρους καὶ μονάζοντας, τοὺς κατηχοῦντας τοὺς Ἕλληνας»[15].

Τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν παραθέτομεν αὐτούσιον ἐν ὑποσημειώσει[16],

---

[15] P.G. 52, 676.

[16] «Οἱ κυβερνῆται ἐπειδὰν ἴδωσι τὴν θάλασσαν μαινομένην, καὶ ἐγειρομένην, καὶ πολὺν τὸν χειμῶνα, καὶ τὴν ζάλην, οὐ μόνον οὐκ ἀφιᾶσι τὸ πλοῖον, ἀλλὰ καὶ τότε πλείονι κέχρηνται τῇ σπουδῇ, καὶ μείζονι τῇ προθυμίᾳ καὶ αὐτοὶ νήφοντες, καὶ τοὺς ἄλλους διεγείροντες. Καὶ ἰατροὶ πάλιν ὅταν ἴδωσι τὸν πυρετὸν ἐγερθέντα, καὶ σφοδρὸν γενόμενον, οὐ μόνον οὐ καταλιμπάνουσι τὸν νοσοῦντα, ἀλλὰ καὶ τότε καὶ αὐτοὶ πάντα ποιοῦσιν καὶ δι' ἑαυτῶν, καὶ δι' ἑτέρων μείζονι κεχρημένοι τῇ σπουδῇ καὶ τῇ προθυμίᾳ ὥστε λῦσαι τὸ κακόν. Τίνος ἕνεκεν ταῦτα λέγω; Ἵνα μὴ τίς ὑμᾶς ἀπατήσῃ διὰ τὴν ταραχὴν τὴν γεγενημένην καταλιπεῖν τὴν Φοινίκην, καὶ ἀναχωρῆσαι ἐκεῖθεν· ἀλλὰ ὅσω πλείους αἱ δυσκολίαι, καὶ χαλεπώτερα τὰ κύματα, καὶ μείζων ἡ ταραχή, τοσούσῳ μᾶλλον ἐμένετε σπουδάζοντες, νήφοντες, ἀγρυπνοῦντες, πλείονα προθυμίαν ἐπιδεικνύμενοι, ὥστε μὴ τὴν οἰκοδομὴν ὑμῶν τὴν καλλίστην καταλυθῆναι, μηδὲ τὸν τοσοῦτον πόνον ἀνωφελῆ γενέσθαι, μηδὲ τὴν γεωργίαν ὑμῶν ἀφανισθῆναι. Ἱκανὸς γὰρ ὁ Θεὸς καὶ τὴν ταραχὴν λῦσαι καὶ τῆς ὑπομονῆς ὑμῖν δοῦναι τὸν μισθόν. Οὐδὲ γὰρ τοσοῦτος ὑμῖν ὁ μισθός, ὅτε μετ' εὐκολίας τὰ πράγματα ἠνύετο, ὅσος ἐστὶν ὑμῖν νῦν, ὅτε πολλὴ ἡ δυσκολία, πολλὴ ἡ ταραχή, πολλοὶ οἱ σκανδαλίζοντες. Ἐννοοῦντες τοίνυν καὶ τὸν κάματον ὃν ἐκάμετε, καὶ τὸν πόνον ὃν ὑπεμείνατε, καὶ τὰ κατορθώματα ἃ κατωρθώσατε, καὶ ὅτι χάριτι Θεοῦ τοσοῦτον κατελύσατε τῆς ἀσεβείας τὸ μέρος, καὶ εἰς προκοπὴν τὰ πράγματα τῆς Φοινίκης ἦλθε, καὶ ὅτι πλείων ὁ μισθὸς νῦν ὑμῖν καὶ μείζων ἡ ἀμοιβή, καὶ ὅτι ταχέως ὁ Θεὸς καὶ τὰ κωλύματα καταλύσει, καὶ πολλὰς ὑμῖν τῆς ὑπομονῆς δώσει τὰς ἀντιδόσεις, παραμένετε, ἐνίστασθε. Οὐδὲν γὰρ ὑμῖν ἔχει λεῖψαι οὐδὲ νῦν, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς ἀφθονίας καὶ δαψιλείας ἀπολαύειν ὑμᾶς ἐκέλευσα, εἴτε ἐν ἐνδύμασιν, εἴτε ἐν ὑποδήμασιν, εἴτε ἐν διατροφαῖς τῶν ἀδελφῶν. Εἰ δὲ ἡμεῖς ἐν τοσαύτῃ (664) θλίψει ὄντες, καὶ περιστάσει, καὶ ἐρημίαν οἰκοῦντες τὴν Κουκουσόν, τοσαύτην ποιούμεθα φροντίδα τῶν κατορθωμάτων τῶν ὑμετέρων, πολλῶν μᾶλλον καὶ ὑμᾶς δεῖ πολλῆς εὐπορίας ἀπολαύοντας, κατὰ τὴν χρείαν λέγω τῶν ἀναγκαίων, τὰ παρ' ἑαυτῶν συνεισφέρειν. Παρακαλῶ τοίνυν, μηδεὶς ὑμᾶς φοβήσῃ. Καὶ γὰρ καὶ τὰ πράγματα χρηστοτέρας ἔσχεν ἐλπίδας καὶ δυνήσεσθε τοῦτο μαθεῖν ἀπὸ τῶν ἀντιγράφων τῶν ἀποσταλλέντων παρὰ τοῦ κυρίου μου τοῦ εὐλαβεστάτου πρεσβυτέρου Κωνσταντίου. Καὶ ἐὰν παραμείνητε, κἂν μυρία ᾖ τὰ κωλύματα, πάντων περιέσεσθε. Οὐδὲν γὰρ ὑπομονῆς ἴσον καὶ καρτερίας· πέτρα γὰς ἔοικεν· αἱ δὲ ταραχαὶ αὗται καὶ αἱ ἐπιβουλαί, αἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας γινόμεναι, κύμασιν ἐοίκασι προσμηγνυμένοις τῇ πέτρᾳ, καὶ διαλυομένοις εἰς οἰκεῖον ἀφρόν. Ἐννοήσατε ὅσα μακάριοι ἀπόστολοι ἔπασχον καὶ παρὰ οἰκείων, καὶ παρὰ ἀλλοτρίων, καὶ ὅτι πάντα τὸν χρόνον τοῦ κηρύγματος διὰ πειρασμῶν, διὰ κινδύνων, δι' ἐπιβουλῶν διήνυσαν, εἰς δεσμωτήρια, καὶ ἁλύσεις, καὶ ἀπαγωγάς, καὶ μάστιγας καὶ λιμοὺς καὶ γυμνότητας ἀκοῦντες, τῆς ἐγχειρισθείσης αὐτοῖς οἰκονομίας οὐκ ἀφίσταντο· ἀλλ' ὁ μακάριος Παῦ-

διότι ἀποτελεῖ ἓν θαυμάσιον κείμενον, τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ σπουδάσῃ πᾶσα καρδία, καιομένη ἀπὸ τὰ ἰδανικὰ τῆς ὀρθοδόξου ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ χωρίον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀποστομωτικὸν δι' ὅσους ὑποστηρίζουν, ὅτι ὁ ὀρθόδοξος μοναχισμὸς εἶναι ξένος πρὸς πᾶσαν ἰδέαν ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ ἀπαντώμενον μεταξὺ τῶν κειμένων τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὸν δραστήριον καὶ θερμουργὸν ἱεραπόστολον τῆς Φοινίκης καὶ Ἀραβίας Κωνστάντιον, ὅστις «Εὑρών τινα μονάζοντα ἐγκεκλεισμένον», ἔπεισεν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κελλίον του καὶ νὰ ἐξέλθῃ πρὸς ἱεραποστολὴν εἰς Φοινίκην [17]. Ὁ ἱστορικὸς δὲ Θεοδώρητος Κύρου γράφει περὶ τοῦ Χρυσοστόμου: «Μαθὼν δὲ τὴν Φοινίκην ἔτι περὶ τὰς τῶν δαιμόνων τελετὰς μεμηνέναι, ἀ σ κ η τ ὰ ς μὲν ζήλῳ θείῳ πυρπολουμένους συνέλεξε, νόμοις δὲ αὐτοὺς ὁπλίσας βασιλικοῖς, κατὰ τῶν εἰδωλικῶν ἐξέπεμψε τεμενῶν»[18]. Οὐδόλως δὲ πρέπει νὰ σκεφθῇ τις ὅτι μόνον ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἐπιδεικνύει τοσοῦτον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἱεραποστολήν, ἀσκουμένην κυρίως μέσῳ τοῦ μοναχισμοῦ, διότι καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν διαμορφωτὴς τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ, ὁ Μ. Βασίλειος, μεριμνᾷ ὡσαύτως διὰ τὴν ἐξεύρεσιν καὶ ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἀρμενίαν κληρικῶν «εὐλαβῶν καὶ συνετῶν καὶ τῆς γλώσσης ἐμπείρων καὶ τὰ λοιπὰ ἰδιώματα τοῦ ἔθνους ἐπισταμένων»[19].

(Συνεχίζεται)

λος καὶ δεσμωτήριον οἰκῶν καὶ μεμαστιγωμένος, καὶ αἵματι περιρρεόμενος, καὶ ξύλῳ προσδεδεμένος, καὶ τοσαῦτα πάσχων, καὶ ἐμυσταγώγει ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ καὶ τὸν δεσμοφύλακα ἐβάπτιζε, καὶ τὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντα ἐποίει. Ταῦτ' οὖν ἅπαντα καὶ τὰ τοιαῦτα λογιζόμενοι, καθάπερ ὑμῶν παρεκάλεσα τὴν ἀγάπην, στήκετε ἑδραῖοι, ἀμετακίνητοι, ἀνεξαπάτητοι, τὴν τοῦ Θεοῦ ἐλπίδα ἀναμένοντες, καὶ τὴν ἐκεῖθεν συμμαχίαν, ἧς ἴσον οὐδέν· καὶ ἀντιγράψαι ἡμῖν περὶ πάντων σπουδάσατε ἐξ αὐτῆς. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ Ἰωάννην τὸν εὐλαβέστατον πρεσβύτερον εἰς τοῦτο ἀπεστείλαμεν ὥστε παρακαλέσαι ὑμῶν τὴν διάνοιαν, καὶ μὴ ἀφεῖναι ὑπὸ μηδενὸς παρασαλευθῆναι. Ἐγὼ τὸ ἐμαυτοῦ πεποίηκα, καὶ λόγοις παρακαλῶν καὶ συμβουλαῖς ἀνορθῶν, καὶ τῶν χρειῶν τὴν ἀφθονίαν παρέχων, ὥστε ἐν μηδενὶ ὑμᾶς στερηθῆναι. Εἰ δὲ μὴ βουληθείητέ μου ἀνέχεσθαι, ἀλλ' αὐτοῖς τοῖς ἀπατῶσιν ὑμᾶς καὶ ἀναπτεροῦσι πεισθῆναι, ἐγὼ ἀνεύθυνός εἰμι. Ἴστα δὲ καὶ ἡ κατάγνωσις αὕτη καὶ ἡ ζημία ἐπί τινα ἔρχεται. Ἵν' οὖν μηδὲν τοιοῦτον γένηται, παρακαλῶ ἀνέχεσθέ μου, τοῦ σφόδρα ὑμᾶς ἀγαπῶντος. Καὶ περὶ ὧν ἂν δέησθε, ἢ ἐπιστείλατε ἡμῖν, ἤ, εἰ βούλεσθε, ἕνα τινὰ πέμψατε πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐδὲν ἡμῖν ὑστερήσει καθόλου» P.G. 52, 676.

[17] P.G. 52, 733. [18] P.G. 82, 1257.

[19] Πρβλ. Stanislas Giet, Les idées et l' Action Sociales de S. Basile, Paris, 1941, σελ. 364.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΓΑΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΝ

Ὑπὸ ΚΩΝ)ΤΙΝΟΥ ΧΡ. ΚΑΡΑΚΟΛΗ π. Θ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν μετ' ἄκρου ἐνδιαφέροντος διεξαγόμενος οἰκουμενικὸς ἐκκλησιολογικὸς διάλογος δὲν εἶναι ὠφέλιμος μόνον καθότι ἐν μέρει ἐπιγεφυρώνει ἐμπράκτως διὰ τῆς ἐκδηλουμένης ἀγάπης τὸ μεταξὺ τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν ὑφιστάμενον χάσμα, ἀλλὰ καὶ καθότι προωθεῖ τὸ ἔργον τῆς οἰκουμενικῆς θεολογικῆς σκέψεως. Αὕτη μὲ τὴν σειράν της βοηθεῖ εἰς τὴν ἐπίτευξιν ἀλληλογνωριμίας καὶ ἀλληλοκατανοήσεως μεταξὺ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῆς κοινῆς πίστεως καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ὁμολογιακῶν διαφορῶν· εἰς αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς τὸ ἔργον ἡ πατερικὴ ἐκκλησιολογικὴ παράδοσις, εἰς τὴν ὁποίαν δέον νὰ ἀναζητήσωμεν τὸν κορμὸν τῆς σήμερον ἀναπτυσσομένης καὶ ἐξελισσομένης ἐκκλησιολογίας, ἔρχεται νὰ συμβάλῃ ἐνεργῶς μετὰ τὴν διεθνῶς ἐπιτευχθεῖσαν ἀφύπνισιν τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰς πατερικὰς σπουδάς.

Ἡ παροῦσα μελέτη ἐπιδιώκει νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν περὶ τῆς Ἐκκλησίας πατερικὴν ἔρευναν, προσδίδουσα μάλιστα ἔμφασιν ἐπὶ τῶν σημείων ἐκείνων, περὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἀπησχολήθη σοβαρῶς ἡ νεωτέρα θεολογικὴ σκέψις. Οὕτω διαιροῦμεν τὸ ὑπὸ ἀνάπτυξιν θέμα εἰς δύο κεφάλαια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὴν προΰπαρξιν τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τοῖς τύποις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ, καὶ τὸ δεύτερον, εἰς τὸν χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καινῆς κτίσεως θεωρουμένης, ἤτοι α) ὡς νέας δημιουργίας, β) ὡς παραδείσου καὶ γ) ὡς ὁδοῦ ἀγούσης πρὸς τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἢ παράδεισον. Ἡ διερεύνησις τοῦ θέματος ἐπιχειρεῖται διὰ τῆς ἀναλύσεως καὶ ἐν ταὐτῷ συνθέσεως τῶν σχετικῶν ἀναφορῶν τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὡς καὶ διὰ τῆς ἐντάξεως τῆς σκέψεώς του, ὅπου τοῦτο θεωρεῖται σκόπιμον, εἰς τὴν προγενεστέραν βιβλικὴν καὶ πατερικὴν παράδοσιν ἐμπλουτισμένην διὰ τῆς νέας του χριστιανικῆς ἐμπειρίας.

Α'. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ ΠΡΟΫΠΑΡΧΟΥΣΑ

I. Ἡ γνώμη τοῦ Ἀθανασίου περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς προϋπαρχούσης κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς φάσιν ἐν τῇ σκέψει τοῦ Θεοῦ «πρὸ

χρόνων αἰωνίων» δὲν εἶναι νέα εἰς τὴν πατερικὴν ἐκκλησιολογικὴν παράδοσιν· διότι καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Παῦλος [1], εἰς τὸν ὁποῖον ἀμέσως ἀναφέρεται ὁ ἱ. συγγραφεύς, καὶ ἔπειτα ὁ Ἰγνάτιος [2], ὁ Ἑρμᾶς [3] καὶ ὁ Κλήμης Ρώμης [4] ὁμιλοῦν σαφῶς περὶ τῆς τοιαύτης προϋπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἀθανάσιος ἐνῷ ἀγνοεῖ τοὺς δύο τελευταίους, οἱ ὁποῖοι γράφουν περὶ αὐτῆς ὡς «πραγματικῶς» πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ὑπαρχούσης [5], γνωρίζει μὲν τὸν Παῦλον καὶ τὸν Ἰγνάτιον, ἀλλὰ δὲν παραθέτει ἁπλῶς ὅσα ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ ἀποστολικῇ παραδόσει κατωχυρώθησαν. Οὗτος προχωρεῖ πέραν αὐτῶν καὶ συνάγει τὰ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ὡς «προθέσεως» ἐν τῷ λόγῳ «προωρισμένης» καὶ «προτετυπωμένης» ἀναγκαιοῦντα συμπεράσματα περὶ τῆς «πρὸ τοῦ αἰῶνος» ὑπάρξεως τοῦ Κυρίου. Ὁ χαρακτὴρ δ' οὗτος τῆς Ἐκκλησίας ὡς «προορισθείσης» δὲν ἀμφισβητεῖται οὐδὲ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἀρειανῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνει τὸν λόγον ὁ Ἀθανάσιος, οὕτω δὲ αὕτη (ἡ Ἐκκλησία) ἀποτελεῖ «ἀσφαλῶς» τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ στηρίξῃ τὴν Χριστολογίαν του.

«Πῶς οὖν ἐξελέξατο, πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς εἰ μή, ὡς αὐτὸς εἴρηκεν, ἐν αὐτῷ ἦμεν προτετυπωμένοι; Πῶς δὲ ὅλως, πρὶν ἀνθρώπους κτισθῆναι, ἡμᾶς προώρισεν εἰς υἱοθεσίαν, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Υἱὸς πρὸ τοῦ αἰῶνος τεθεμελίωτο, ἀναδεξάμενος τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν; Ἢ πῶς, ὡς ἐπιφέρει λέγων ὁ Ἀπόστολος, 'ἐκληρώθημεν προορισθέντες' (Ἐφ. 1, 11), εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Κύριος, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἦν θεμελιωθείς, ὥστε αὐτὸν πρόθεσιν ἔχειν ὑπὲρ ἡμῶν πάντα τὸν καθ' ἡμῶν κλῆρον ἀναδέξασθαι διὰ τῆς σαρκός, καὶ λοιπὸν ἡμᾶς ἐν αὐτῷ υἱοποιηθῆναι; Πῶς δὲ καὶ πρὸ χρόνων αἰωνίων ἐλαμβάνομεν, μήπω γεγονότες, ἀλλ' ἐν χρόνῳ γεγονότες, εἰ μὴ ἐν τῷ Χριστῷ ἦν ἀποκειμένη ἡ εἰς ἡμᾶς φθάνουσα χάρις; διὸ καὶ ἐν τῇ κρίσει ὅταν ἕκαστος κατὰ τὴν πρᾶξιν ἀπολαμβάνῃ, φησὶν 'Δεῦτε... ἀπὸ καταβολῆς κόσμου' (Ματθ., 25, 34). Πῶς οὖν ἢ ἐν τίνι, πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς, ἡτοιμάσθη, εἰ μὴ ἐν τῷ Κυρίῳ τῷ πρὸ αἰῶνος εἰς τοῦτο

---

[1] Ἐφεσ., 1, 4. 5. 9β. 11. Πρβλ. Ματθ., 25, 34β.

[2] Βλ. τὸν πρόλογον τῆς πρὸς Ἐφ. ἐπιστολῆς αὐτοῦ « . . . τῇ εὐλογημένῃ (Ἐκκλησίᾳ) . . . τῇ προωρισμένῃ πρὸ αἰώνων εἶναι διὰ παντὸς εἰς δόξαν παράμονον . . . » P. G., 5, 614 A. Πρβλ. Κλήμ. Ἀλεξανδρέως, Στρωμ. Ζ, 17, P.G., 9, 552 A ἑ.

[3] Ὁρ., β, 4, Α.Δ. 3, 42 : «Ὅτι φησίν, πάντων πρώτη ἐκτίσθη· διὰ τοῦτο πρεσβυτέρα καὶ διὰ ταύτην ὁ κόσμος κατηρτίσθη».

[4] Πρὸς Κορ., Β', 14, Α.Δ., 1, 45 «Ὥστε, ἀδελφοί, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ ἐσόμεθα ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τῆς πρώτης τῆς πνευματικῆς, τῆς πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης ἐκτισμένης κ.τ.λ.»

[5] Πρβλ. J. Danielou, Théologie du Judéo-Christianisme, Tournai, 1958, σελ. 319, 321.

θεμελιωθέντι, ἵν' ἡμεῖς ὡς ἐπ' αὐτὸν ἐποικοδομούμενοι, μεταλάβωμεν ὡς λίθοι εὐάρμοστοι, τῆς παρ' αὐτοῦ ζωῆς τε καὶ χάριτος;»[6]

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφὲς ὅτι μόλις ἅπτεται τοῦ θέματος ὁ ἱερὸς συγγραφεύς, μὴ ἀσχολούμενος περαιτέρω περὶ αὐτό, ἐφ' ὅσον ἤδη ἐξυπηρετήθησαν οἱ πολεμικοί του σκοποί. Κατωτέρω θὰ ἀσχοληθῶμεν περὶ τὴν δευτέραν φάσιν τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη παρίσταται ὡς προτετυπωμένη ἐν τῇ θεοφρουρήτῳ ἱστορικῇ πορείᾳ τοῦ Ἰσραήλ.

II. Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὡς καὶ κατ' ἄλλους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς[7], γεγονότα τινὰ ἐκ τῶν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ περιπετειῶν τῶν Ἰσραηλιτῶν, θεωρούμενα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐγκαινιασθεῖσαν περίοδον, ἀποτελοῦν τὸν τύπον τῆς νέας πραγματικότητος. Ἡ νέα δὲ αὕτη πραγματικότης δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὰ παραρρέοντα ρεύματα τῆς αἱρέσεως καὶ τῆς λόγῳ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου καθιζήσεως τοῦ ἀναστασίμου φρονήματος τῶν χριστιανῶν, ἔναντι τῶν ὁποίων ὁ Ἀθανάσιος αἰσθάνεται τὴν ἱστορικὴν εὐθύνην νὰ προχωρήσῃ ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς Π. Διαθήκης ὄπισθεν τοῦ γράμματος καὶ νὰ ἀνεύρῃ ἐν αὐτῇ τὸ μήνυμα τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν οὕτω κλυδωνιζομένην καὶ οἰκοδομῆς χρῄζουσαν Ἐκκλησίαν. Οὕτω δέον νὰ θεωρήσωμεν τοῦτον ὡς ἀγγελιαφόρον τοῦ Θεοῦ μᾶλλον ἢ ὡς ἁπλοῦν θεωρητικὸν στοχαστήν.

1. Ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἑρμηνευομένῃ τυπολογίᾳ τῆς Π. Δ. κατέχει τὸ Πάσχα καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένη ἔξοδος τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Οὕτω τὸ Πάσχα τῆς Π.Δ. ἔχει ἀντίστοιχόν του ἐν τῇ Κ.Δ., τ.ἔ. ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὸν ἐσταυρωμένον Χριστόν, διότι «ὁ Χριστὸς τὸ Πάσχα ἐτύθη»[8]. Ἀλλ' ἡ σχέσις αὕτη τύπου καὶ πραγματικότητος, ἐντὸς ἐκκλησιολογικῶν πλαισίων κατανοουμένη, καθίσταται σαφὴς καὶ εἰς ἄλλα χωρία, σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸ Πάσχα καὶ ἀναφερόμενα ἀντιστοίχως εἰς τὴν Παλαιὰν καὶ Καινὴν Διαθήκην.

---

[6] Κ. Ἀρ., 2, 76, P.G., 26, 308 B ἑ.

[7] J. Danielou, Sacramentum Futuri, Paris, 1950, σελ. 131 ἑ. 144. 191. 217 κ.ἀ.

[8] Ἑορτ. Ἐπιστ., 14, 7. Βλ. Ph. Schaff — H. Wace, A Select Library of Nicene and Post - Nicene Fathers of the Christian Church, Buffalo and New York, 1886 - 1900; reprinted: Grand Papids, 1952 ff., series 2, vol. 4, σελ. 541. Πρβλ. 1 Κορ., 5, 7.

«Αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐξήγαγέ ποτε τὸν λαόν Του ἐκ τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἔχει καταργήσει τὸν θάνατον καὶ τὸν ἔχοντα τὴν δύναμιν τοῦ θανάτου, τ.ἔ. τὸν διάβαλον (Ἑβρ., 2, 14), θὰ καταισχύνῃ ὁμοίως τώρα αὐτὸν καὶ πάλιν θὰ παράσχῃ βοήθειαν εἰς τοὺς τεταραγμένους καὶ βοῶντας πρὸς τὸν Θεὸν ἡμέραν καὶ νύκτα»[9].

Ἐνταῦθα, ἐνῷ ὁ αὐτὸς Θεὸς ἐνεργεῖ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς Αἰγύπτου (τύπος) ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀπαλλάσσει τῆς δυνάμεως τοῦ θανάτου τὸν νέον Ἰσραὴλ (πλήρωσις τοῦ τύπου) ἀφ' ἑτέρου, δὲν φαίνεται νὰ ἀποδίδεται ἡ αὐτὴ εἰς ἑκάτερον γεγονὸς σπουδαιότης· καὶ τοῦτο, διότι ὁ τύπος συνετελέσθη ἐφάπαξ καὶ διὰ τῶν Ἰουδαίων, ἐνῷ ἡ πλήρωσις αὐτοῦ, ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔξοδος δηλονότι ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ θανάτου καὶ τοῦ διαβόλου, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἀντικατάστασιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πάσχα, ἀποτελεῖ οἰκουμενικὴν πρᾶξιν συνεχείας, ἡ ὁποία συντελεῖται τῇ συμμετοχῇ «πάντων τῶν πρὸς τὸν Θεὸν βοώντων» ἀνεξαρτήτως φυλετικῆς προελεύσεως.

Ἡ ἀνωτέρω ἰδέα τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μετὰ τοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς «συνεχείας» πληρώσεως τύπων τῆς Π.Δ. θὰ καταστῇ ἐμφανὴς καὶ καὶ εἰς τὰς τυπολογικὰς ἑρμηνείας τὰς ὁποίας θὰ χρησιμοποιήσωμεν ἀκολούθως. Οὕτω π.χ. ὁ τύπος τῆς ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, πληρούμενος ἐν Χριστῷ, θὰ καταστῇ πρᾶξις ἐπαναλαμβανομένη κατὰ τὴν ἑκάστοτε ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐνεργουμένην ἔξοδον ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς αἱρέσεως[10].

Μετὰ τὴν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἔξοδον ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ δὲν χαρακτηρίζεται ὑπὸ στατικότητος, ἀλλὰ κατευθύνεται ἐν προόδῳ καὶ ἐκλαμπρύνεται διὰ τῆς καταλήψεως καὶ ἀναδείξεως τῆς Ἰουδαίας εἰς «ἁγίασμα Κυρίου»[11] Οὕτως ἡ ἔξοδος προετύπου κατὰ τὸν Ἀθανάσιον τὴν κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους πορείαν τοῦ τε Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἐθνῶν ἐκ τῆς νοητῆς δουλείας εἰς τὴν κατὰ χάριν ζωήν[12], τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ ἀπόδειξιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ νέου Ἰσραὴλ[13] ἔναντι τοῦ παλαιοῦ. Ἡ νέα αὕτη κατάστασις ἐκφράζεται συγκεκριμένως πως ὡς «νέος αἰὼν» εὐφροσύνης καὶ «συμβασιλείας» μετὰ τοῦ Θεοῦ, προ-

---

[9] Ἑορτ. Ἐπιστ., ἔνθ' ἀν.

[10] Ἑορτ. Ἐπιστ., 3, 46, ἔνθ' ἀν., σελ. 514 ἑ. Πρβλ. καὶ Ἑρμην. Ψαλμῶν, P.G., 27, 477 B.

[11] Ἑρμην. Ψαλμῶν, P.G., 27, 468 B.

[12] Ἔνθ' ἀν.

[13] Πρβλ. ἔνθ' ἀν., 476 B. 560 D.

τυπούμενος καὶ πάλιν ἐν τῇ διασώσει κατὰ τὴν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ [14].

Αἱ ἀνωτέρω δύο τυπολογικαὶ ἑρμηνεῖαι τῆς «διαβάσεως» καὶ τοῦ «ἁγιάσματος» διετυπώθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἱστορίαν περὶ τῆς τυπολογικῆς προσδοκίας τῆς διαθηκικῆς κοινότητος ὑπὸ τοῦ καλάμου τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τοῦθ' ὅπερ δὲν μαρτυρεῖ ἁπλῶς περὶ τῶν ἐκκλησιολογικῶν αὐτοῦ διαφερόντων, ἀλλ' ἑρμηνεύει καὶ τὴν ἐκ μέρους του σταθερὰν καὶ βεβαίαν βίωσιν τοῦ ἐν συνεχείᾳ μετὰ τοῦ παρελθόντος τελοῦντος περιεχομένου τῆς νέας τάξεως πραγμάτων.

Εἰς τὴν 4 ἑορταστικὴν ἐπιστολὴν ὁ Κύριος παρίσταται πληρῶν τὸν τύπον τοῦ συνήθους πασχαλίου δείπνου τῶν Ἰουδαίων διὰ τοῦ καινοῦ καὶ πνευματικοῦ περιεχομένου τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματός Του [15], ὅπερ συνιστᾷ τὸ νέον Πάσχα, τὸ ὑπὸ τῶν πιστῶν ἐν τῷ Κυριακῷ Δείπνῳ ἐπαναλαμβανόμενον — ἡ εὐχαριστιακὴ ἔκφρασις ὑποδηλοῦται [16] — καὶ ὡς γεγονὸς χαροποιοῦ ἀναγεννήσεως φερόμενον [17].

Εἰς τὰς μέχρι τοῦδε ἀναλυθείσας τυπολογικὰς ἑρμηνείας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ἔκδηλος, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ ἐτονίσθη, ὁ Πασχάλιος — ἐξόδιος αὐτῶν χαρακτήρ. Καὶ τοῦτο βεβαίως δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ἐκ τῆς φύσεως τῶν «Ἑορταστικῶν Ἐπιστολῶν», εἰς τὰς ὁποίας κυρίως ἀπαντοῦν αἱ σχετικαὶ ἀναφοραί, ἀλλ' ὁ ἐνυπάρχων θριαμβευτικὸς τόνος δύναται νὰ ἀποδοθῇ μᾶλλον εἰς τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν κέκτηται τὸ Πάσχα διὰ τὴν χριστιανικὴν Κοινότητα· διότι τοῦτο δὲν θεωρεῖται ὡς ἁπλῆ τοῦ ἔτους ἑορτή, ἀλλ' ὡς γεγονὸς ἐμποτίζον διὰ τῶν μυστικῶν του ναμάτων πάσας τὰς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν [18] καί, διὰ τοῦτο, καταλαμβάνον, ὡς καὶ ἐν τῇ Π.Δ. τὸν πυρῆνα τῆς ζωῆς τῆς νέας κοινότητος, μὴ παραγνωριζομένης βεβαίως τῆς κεφαλαιώδους σπουδαιότητος τῆς Ἐνσαρκώσεως, ἄνευ τῆς ὁποίας τὸ Πάσχα ἀποβαίνει κενὴ λέξις.

2. Εἰς τοὺς ἐν συνεχείᾳ ἀναλυομένους τύπους θὰ ἴδωμεν τὴν Ἐκ-

---

14 Ἔνθ' ἀν., 288 C ἑ.

15 Ἑορτ. Ἐπιστ., 4, 4. ἔνθ' ἀν., σελ. 517: «Ὁ Σωτὴρ ἐπίσης, μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀντικατάστασιν τοῦ συνήθους (Πάσχα) ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ, ὑπεσχέθη εἰς αὐτοὺς ὅτι δὲν θὰ τρώγουν πλέον τὴν σάρκα ἀμνοῦ, ἀλλὰ τὴν ἰδικήν Του, λέγων, Λάβετε, φάγετε καὶ πίετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, καὶ τὸ αἷμά μου».

16 Ἔνθ' ἀν., σελ. 520.

17 Ἑορτ. Ἐπιστ., 6, 11, ἔνθ' ἀν., σελ. 522.

18 Ἑορτ. Ἐπιστ., 5, 1, ἔνθ' ἀν., σελ. 517.

κλησίαν καὶ ἄλλως προτυπουμένην ἐν τῇ Π.Δ. Οὕτως εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τοῦ 42 ψαλμοῦ [19] ὁ Ἀθανάσιος, μὴ ἐπηρεαζόμενος ἐκ τῆς «θεμελιωδῶς πνευματικῆς καὶ ἀνιστορικῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας τοῦ Ὠριγένους» [20], ἐνδιαφέρεται νὰ πληρώσῃ τοὺς ἐν τῷ ψαλμῷ ἀπαντῶντας κατ' αὐτὸν τύπους μὲ τὸ νέον περιεχόμενον τῆς μετὰ Χριστὸν καὶ ἐν Χριστῷ ἐποχῆς σωτηρίας. Κατὰ ταῦτα τὸ ὑπὸ τοῦ Ψαλμῳδοῦ ἀναφερόμενον συγκεκριμένον «ἅγιον ὄρος», τὰ «σκηνώματα» καὶ τὸ «θυσιαστήριον» τοῦ Θεοῦ ἀποκτοῦν ἐσχατολογικὰς διαστάσεις, δυνάμενα μάλιστα νὰ ἑρμηνευθοῦν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς γνωστῆς εἰς τὸν Ἀθανάσιον πρὸς Ἑβρ. ἐπιστολῆς [21], ἔνθα ἐντὸς σαφῶς ἐκκλησιολογικῶν πλαισίων γίνεται λόγος περὶ «Σιὼν ὄρους» καὶ «αἵματος ραντισμοῦ», ἀντίστοιχα δὲ γεγονότα τῆς Π.Δ. θεωροῦνται ὡς προτυποῦντα τὴν Ἐκκλησίαν [22].

Συναφῆ πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἰδέαν εἶναι καὶ τὰ ἐν τῷ ὑπομνήματι εἰς τὸν 95 ψαλμὸν ἔνθα πρῶτον, ἡ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἀπελευθέρωσις καὶ ἡ μετὰ ταύτην ἐν Ἱεροσολύμοις οἰκοδομὴ τοῦ «οἴκου», τ.ἔ. τοῦ ναοῦ, ἔχει ὡς ἀντίστοιχον κατὰ τὴν Ν. Διαθήκην [23] τὴν λύσιν τῆς νοητῆς τῶν ἐθνῶν αἰχμαλωσίας καὶ τὴν θεμελίωσιν τῆς Ἐκκλησίας «καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης» [24], καὶ δεύτερον, τὸ «ἁγίασμα», τ.ἔ. τὸ θυσιαστήριον τοῦ ναοῦ [25] μετὰ τῆς ἐν αὐτῷ «ἁγιωσύνης καὶ μεγαλοπρεπείας» τοῦ Θεοῦ προτυποῖ τὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις καὶ ἁγία ἐστὶν καὶ μεγαλοπρεπής [26].

Μετὰ τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν ἀνάπτυξιν καὶ συστηματικὴν ἀναλυτικὴν διατύπωσιν τῶν ἐκκλησιολογικοῦ χαρακτῆρος τυπολογικῶν ἐννοιῶν τῆς Π.Δ. δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

---

19 Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Ὑπομνήματος εἰς τοὺς Ψαλμούς, P.G., 27, 560 D: «Αὐτὸς γὰρ (ὁ Χριστὸς) αὐτοὺς («τοὺς ἐξ Ἰσραὴλ») εἰς τὸ ἅγιον ὄρος εἰσάξειν ἔμελλε· τουτέστιν, εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὰς ἄνω μονὰς (σκηνώματα), καὶ εἰς τὸ νοερὸν θυσιαστήριον».

20 R. M. Grant, the Letter and the Spirit, London, 1957, σελ. 96.

21 Βλ. τὸν κατάλογον χωρίων τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀθανάσιος. Α. Δ, 30, 338 ἑ. 31, 347· 32, 330.

22 Ἑβρ, 12, 22 - 24.

23 Ἑρμην. Ψαλμῶν, P.G, 27, 416 B.

24 Ἔνθ' ἀν, 416 A.

25 Πρβλ. The International Critical Commentary, Psalms, Edimburgh, 1925, τ. 2, σελ. 304. Πρβλ. Ἡσαΐου, 60, 7· 64, 10.

26 Ἑρμην. Ψαλμῶν, P.G., 27, 416 C.

α) Ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ ἐξαγιαστικῷ, σωτηριώδει καὶ οἰκουμενικῷ τοῦ Θεοῦ ἔργῳ ἀντικατέστησε τὸν παλαιὸν Ἰσραήλ, καὶ

β) Οἱ τύποι τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραὴλ ἀπετέλουν τὴν σκιὰν τῆς νέας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προσδιορισθείσης πραγματικότητος. Οὕτως οἱ ζῶντες ἐν αὐτῇ «σφραγίζονται» οὐχὶ πλέον διὰ τοῦ «ἐν ταῖς φλιαῖς τῶν προβάτων ἐν Αἰγύπτῳ χριομένου αἵματος», ἀλλὰ διὰ τοῦ νέου «σημείου», παρέχοντος μάλιστα τὴν δυνατότητα ἀπαλλαγῆς ἀπὸ «πάσης κολαστικῆς ἐπηρείας» [27].

Ταῦτα περὶ τῆς ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς πλευρᾶς σπουδαιότητος τύπων τινῶν τῆς Π.Δ., ὡς περὶ αὐτῶν διαλαμβάνει ὁ ἱερὸς πατὴρ παρεμπιπτόντως καὶ αὐθορμήτως, σκοπῶν βεβαίως οὐχὶ εἰς σύνθεσιν «τυπολογίας», ἀλλ᾽ εἰς οἰκοδομὴν καὶ συνάμα εἰς ἐπικάρπωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ περιουσίου λαοῦ ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τὴν διάστασιν ὡς «καινῆς κτίσεως» θὰ πραγματευθῶμεν ἐν τοῖς ἑξῆς.

Β΄. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ ΚΑΙΝΗ ΚΤΙΣΙΣ

Ἀνεπτύξαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν τὴν ἰδέαν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς δύο αὐτῆς φάσεις προϋπάρξεως ἤτοι πρῶτον, ἐν τῇ σκέψει τοῦ Θεοῦ, καὶ δεύτερον, ἐν τοῖς τύποις τῆς ἱστορίας τῆς Π.Δ. Ἐνταῦθα, ἐξετάζοντες τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν τρίτην αὐτῆς φάσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς προϊστορίας καὶ ἐντάσσεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς νέον κοσμοϊστορικὸν γεγονός, δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ᾽ ὄψιν τὰ ἑξῆς:

α) Ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖται ὡς «καινὴ κτίσις» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν «παλαιάν», ἡ ὁποία καὶ ἀναδημιουργεῖται ἐν αὐτῇ, καὶ

β) Κατὰ τὴν νέαν δημιουργίαν ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἄρχεται ἐκ νέου, ἀλλ᾽ ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς παλαιᾶς ἐπὶ τεθλασμένης γραμμῆς [28].

Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν τὴν Ἐκκλησίαν πρῶτον, ἐν τῇ μετὰ τῆς δημιουργίας σχέσει αὐτῆς· δεύτερον, ὡς νέον παράδεισον, καὶ τρίτον, ὡς πορείαν πρὸς τὸν τελικὸν παράδεισον.

I. Ἐκκλησία καὶ δημιουργία.

1. Ἡ νέα κατάστασις, ἡ ὁποία ἡδραιώθη καὶ ἐβεβαιώθη ἐν Χριστῷ, συνετελέσθη κατόπιν δημιουργικῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐπεμβάσεως τοῦ

---

[27] Ἑρμην. Ψαλμῶν, P.G., 27, 269 C.

[28] R.M. Grant, ἔνθ᾽ ἀν., σελ. 50.

Θεοῦ. Καὶ τοῦτο βεβαίως δὲν ἀντιβαίνει πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν κατάπαυσιν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν ἔργων Αὐτοῦ, καθότι ἡ πτῶσις ἐπέφερεν ὑλικοπνευματικὴν «σύγχυσιν», ἡ ὁποία ὤθησεν Αὐτὸν νὰ ἀναλάβῃ τὴν δημιουργίαν τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀθανάσιος οὐδέποτε χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «δημιουργία» ἢ «δημιουργεῖν» διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξ ἴσου ἀσφαλὴς ἡ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «δημιουργεῖν» χρῆσις τῶν ὅρων «κτίζειν καὶ ἀνακτίζειν» [29] εἰς ἄμεσον μετ' αὐτῆς (τῆς Ἐκκλησίας) συνάφειαν τελούντων [30]. Οὕτω π.χ. «ἐν Χριστῷ τὰ πάντα λελύτρωται καὶ πάλιν (ὁ Χριστὸς) τὴν καινὴν εἰργάσατο κτίσιν» [31] ἤτοι, ὡς ἐκ τῆς συναφείας τοῦ κειμένου ἐξάγεται, τὴν Ἐκκλησίαν.

Ὅπως λοιπὸν ὁ Λόγος τὸ πρῶτον «εἰργάσατο» τὴν κτίσιν τοῦ κόσμου [32], οὕτω καὶ τώρα ἀναλαμβάνει ἐκ δευτέρου τὴν δημιουργίαν τῆς «καινῆς κτίσεως» τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς εἰς τὴν Καινοδιαθηκικὴν γραμματείαν [33] καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν Βαρνάβα [34], εἰδικώτερον δὲ καὶ ἐν πλάτει παρ' Εἰρηναίῳ εἰς τὴν περὶ «ἀνακεφαλαιώσεως» (recapitulatio) αὐτοῦ θεωρίαν ἐξετέθη [35]. Ἀλλ' εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον ὁ Ἀθανάσιος συμπληροῖ τὴν λυτρωτικὴν διὰ τῆς δημιουργικῆς ἀνεργείας τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ὁρίζεται ἁπλῶς ἀρνητικῶς ὡς «λυτρωθεῖσα» ἀνθρωπότης, ἀλλὰ καὶ θετικῶς ὡς νέα δημιουργία.

Ἡ ἔννοια αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ὡς νέας δημιουργίας καθίσταται σαφεστέρα πως διὰ τῶν ἀκολούθων γνωρισμάτων, ἤτοι α) διὰ τῆς χρήσεως τῆς ἤδη ἐν τῇ Κ.Δ. ἀπαντώσης [36] εἰκόνος τοῦ συλλογικοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἔνθα ἡ σύνθεσις τῶν νέων μελῶν εἰς σῶμα Χριστοῦ, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς κτίσεως τοῦ Ἀδὰμ ἑρμηνευομένη, ἀποτελεῖ προφανῶς

---

29 Ἐπιστ. πρὸς Ἀδέλφιον ἐπίσκοπον, 8, P.G., 26, 1081 C. Περὶ Συν, 8, P.G., 26, 692 B. Ἐπιστ. πρὸς Ἰω. καὶ Ἀντιοχ. Πρεσβ., 18, P.G., 25, 1164 B.

30 Κ. Ἀρ, 2, 41, P.G., 26, 233 A ἑ. Ἐπιστ. πρὸς Ἀδέλφ, ἔνθ' ἀν. Εκθεσις Πίστεως, 3, P.G., 25, 205 B. Περὶ ἐνανθρ., 13, P.G, 25, 120 B.

31 Κ. Ἀρ., 1 16, P.G., 26, 45 C.

32 Περὶ ἐνανθρ., 18, P.G., 25, 128 C Κ. Ἀρ, 3, 28, P.G., 26, 384 B.

33 2 Κορ., 5, 17. Ματθ., 19, 28, Τιτ., 3, 5. 6.

34 4, P.G. 2, 741 A.

35 Κατὰ Αἱρέσεων, 3, 18, 1, P.G., 7, 932 A ἑ 3, 18, 7, P.G., 7, 938 A ἑ. 5, 21, 1, P.G., 7, 1179 A ἑ. 5, 23, 2, P.G, 7, 1185 B ἑ

36 Ἐφ., 1, 23· 4, 12. 16. Ρωμ., 12, 5. 1 Κορ., 6, 15· 10, 17· 12, 27.

πρᾶξιν δημιουργικήν [37], καὶ β) διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων φερομένου πνευματικοῦ φωτός [38], ὅπερ, τιθέμενον καθ' ἡμᾶς ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ κτιστὸν φῶς τοῦ κόσμου, εἰσηγεῖται καὶ αὐτὸ δημιουργικὴν ἐνέργειαν.

2. Ἀλλ' ἡ οὕτω «κτησθεῖσα» νέα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνθρωπότης λαμβάνει πληρότητα ὡς ἔργον τοῦ Θεοῦ τοποθετουμένη καὶ ὀρθῶς κατανοουμένη ἐντὸς τῶν διαστάσεων συμπάσης τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας, ἡ ὁποία περιστρέφεται περὶ αὐτὴν (τὴν Ἐκκλησίαν) καὶ ἐξ αὐτῆς λαμβάνει τὸ νόημά της. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι, ἐνῷ ἡ ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ νοουμένη κτίσις παρέμεινεν ὡς κατ' ἀρχὴν ἐδημιουργήθη [39], αὕτη ἔχασε τὸ νόημά της διὰ τοὺς ἀνθρώπους, καθότι οὗτοι δὲν δύνανται νὰ ἀναχθοῦν δι' αὐτῆς εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Λόγου [40]· ἀπῃτεῖτο ὅθεν μία ἀλλαγὴ ἐντὸς τοῦ σώματος τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς Ἐνσαρκώσεως [41] καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς «ἁγίου λουτροῦ», ἤτοι τοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ βαπτίσματος [42] ἡ ὁποία (ἀλλαγὴ) θὰ ἐπέχεεν φῶς εἰς τὸ ἔργον τῆς ὅλης δημιουργίας διὰ τῆς παροχῆς εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς δυνατότητος γνώσεως ἐν αὐτῇ τοῦ Θεοῦ Λόγου [43]. Οὕτως ἡ δημιουργία καθίσταται ὑπό τινα ἔποψιν ἐκκλησιοκεντρική.

Ἡ θέσις αὕτη περὶ ἀποκαταστάσεως (ἢ ἐπαναδημιουργίας) τῆς

---

[37] Κ. Ἀρ., 2, 55, P.G., 26, 264 C ἑ. «Εἰ δὲ ἐν αὐτῷ κτίζονται οἱ δύο, καὶ οὗτοί εἰσιν ἐν τῷ σώματι Αὐτοῦ... οὕτως ἡμᾶς ἐν αὐτῷ κτίζων, λεγέτω ὅτι καὶ "Ἔκτισέ με εἰς ἔργα", καίτοι κτίσμα μὴ ὢν αὐτός.» Πρβλ. αὐτόθι, 56, 265 B ἑ. «Εἰ ἐν Χριστῷ ἡμεῖς ἐκτίσθημεν, οὐκ ἔστιν ἄρα αὐτὸς ὁ κτιζόμενος, ἀλλ' ἡμεῖς ἐσμεν ἐν αὐτῷ κτιζόμενοι».

[38] Ἔκθεσις Πίστεως, 1, P.G., 25, 201 B. Περὶ ἐναρθρ., 40, P.G., 25, 168 B.

[39] Περὶ ἐνανθρ., 43, P. G., 25, 172 B ἑ. «Οὐδὲν τοίνυν τῶν ἐν τῇ κτίσει πεπλανημένον ἦν εἰς τὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας, εἰ μὴ μόνος ὁ ἄνθρωπος, ἀμέλει, οὐχ ἥλιος, οὐ σελήνη, οὐκ οὐρανός, οὐ τὰ ἄστρα, οὐχ ὕδωρ, οὐκ αἰθὴρ παρήλλαξαν τὴν τάξιν, ἀλλ' εἰδότες τὸν ἑαυτῶν δημιουργὸν καὶ βασιλέα Λόγον μένουσιν ὡς γεγόνασιν· ἄνθρωποι δὲ μόνοι ἀποστραφέντες τὸ καλόν...»

[40] Ἔνθ' ἀν., 176 C ἑ.

[41] Ἔνθ' ἀν.

[42] Κ. Ἀρ., 2, 41, P. G., 26, 233 A'. «Τίς ἡ χρεία τοῦ Υἱοῦ ἢ εἰς τὴν δημιουργίαν ἢ εἰς τὸ ἅγιον λουτρόν;» Πρβλ. ἔνθ' ἀν., 233 C.

[43] Περὶ ἐνανθρ., 45, P. G., 25, 176 D ἑ. Πρβλ. Ἀποκ., 21, 1. 4. 5. Π. Δημητροπούλου, Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἀθῆναι, 1954, σελ. 111.

κατ' οὐσίαν μὴ φθαρείσης κτίσεως εἰς τὴν ἀρχικήν της πορείαν διὰ τῆς ἐν Χριστῷ συνδέσεώς της μετὰ τῶν «γινωσκόντων» πλέον ἀνθρώπων εὕρηται ἐν συμφώνῳ καὶ προϋποθέτει τὴν περὶ «ἀνακεφαλαιώσεως» θεωρίαν τοῦ Εἰρηναίου, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐπανέλαβεν εἰς τὰς δημιουργικάς Του χεῖρας τὸ ἔργον Του τῶν ἓξ ἡμερῶν[44]· συγκρινομένη ὅμως αὕτη πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Παύλου, κατὰ τὴν ὁποίαν «ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει μέχρι τοῦ νῦν»[45], φαίνεται ὅτι ἔρχεται ἐκ πρώτης τοὐλάχιστον ὄψεως, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς αὐτήν. Ἐν τούτοις μία παραβολὴ τῆς διδασκαλίας τῆς πρὸς Ρωμ. Ἐπιστολῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ ἄλλων ἀναφορῶν τοῦ συγγραφέως μας εἰς τὸ δόγμα τοῦ Παύλου ἀφ' ἑτέρου[46], δυνατὸν νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι δὲν πρόκειται καὶ κατ' αὐτὸν (τὸν Παῦλον) περὶ οὐσιαστικῆς δουλείας τῆς φύσεως εἰς τὴν φθοράν[47], ἀλλὰ περὶ τοῦ ὅτι μᾶλλον ἡ φύσις παραμένει μὲν καθ' ἑαυτὴν ἄφθαρτος, ἀποκτᾷ ὅμως νόημα ἐάν, μετὰ τὴν Ἐνσάρκωσιν, ὁ ἄνθρωπος οὐσιωδῶς τίθεται ἀλληλέγγυος πρὸς αὐτὴν ἐν τῷ Υἱῷ[48].

3. Ὅ,τι περὶ τῆς νέας «ἐν» τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ «διὰ» τῆς Ἐκκλησίας δημιουργίας ἐν τοῖς πρόσθεν ἐξεθέσαμεν, ἐρχόμεθα τώρα νὰ διασαφηνίσωμεν ἔτι περαιτέρω διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ «ὀργανικῷ» αὐτῆς μετὰ τοῦ Χριστοῦ συνδέσμῳ.

---

[44] Εἰρηναίου, Ἐπισκόπου Λουγδούνου, Ἐπίδειξις τοῦ Ἀποστολικοῦ Κηρύγματος (ἔκδ. Ἰω. Καραβιδοπούλου), Θεσσαλονίκη, 1965, 6, σελ. 30· 30, σελ. 47· 37, σελ. 50.

[45] Ρωμ., 8, 20 - 23.

[46] Κ. Ἀρ., 2, 72, P.G., 26, 300C, ἔνθα ἡ ἐλευθερία τῆς κτίσεως φαίνεται ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων: «...ἀλλ' αὐτὸς (ὁ υἱὸς) ἐστιν ὁ υἱοποιῶν καὶ ἐλευθερῶν τὰ πάντα, λέγων τοῖς τότε Ἰουδαίοις· ...ἐὰν οὖν ὁ Υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε». Ἔνθ' ἀν., 45, 244 Α. «Αὐτὴ ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει... Πᾶν κτίσμα θεοῦ καλὸν καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον...» Ἔνθ' ἀν., 63, 281Β.

[47] Ρωμ., 8, 19, ἔνθα φαίνεται ὅτι ἡ «δουλεία (τῆς κτίσεως) εἰς τὴν φθορὰν» (στ. 21) ταυτίζεται μὲ τὴν ἐκ μέρους της «ἀποκαραδοκίαν» τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ τελικοῦ σχήματος τῆς Ἐκκλησίας.

[48] Τὴν θέσιν ταύτην ὑποστηρίζει καὶ ὁ ὑφηγητὴς Σοφ. Λώλης εἰς τὴν μελέτην του «Ἐσχατολογία καὶ Ἱστορία», Θεσσαλονίκη, 1958, σελ. 23 - 26: «Ἐν τῇ φύσει λοιπὸν καὶ τῷ φυτικῷ καὶ ζωϊκῷ κόσμῳ οὔτε τροπή, οὔτε πτῶσις, οὔτε μετάγνωσις ἠθική, οὔτε μελλοντικὴ ἐλπὶς ὑπάρχει, στοιχεῖα καὶ προσόντα τοῦ προσώπου, ἅτε τῆς ἀψύχου φύσεως καὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων στερουμένων τούτων. Ὅπου δὲ ἡ γραφὴ ποιεῖται λόγον περὶ τῆς φύσεως ὡς στεναζούσης κλπ., ταῦτα λέγονται ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτᾶται καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συμφιλίωσις».

Οὕτως ἐν Χριστῷ, διὰ τῆς «ἐν αὐτῷ» «κτίσεως» δύο λαῶν, τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἐθνικῶν, καὶ διὰ τῆς «ἐν ἑνὶ σώματι» (τοῦ Χριστοῦ) εἰρηνεύσεως καὶ ἀποκαταλλαγῆς ἀμφοτέρων, προῆλθεν ἡ νέα ἀνθρωπότης [49], γνωστὴ ἤδη καὶ εἰς τὸν Ἀπ. Παῦλον [50], μεταγενεστέρως δέ, ἀλλ' ὑπὸ ἄλλην μορφὴν εἰς τὸν Ἀριστείδην τὸν Ἀπολογητὴν [51] καὶ εἰς τὸν Εἰρηναῖον [52]. Τὸ περιεχόμενον ὅμως τῆς νέας αὐτῆς κτίσεως, τ.ἔ. ἡ ἐν τῷ λόγῳ ὀργανικὴ (καὶ οὐχὶ ἐξωτερικὴ καὶ ἁπλῶς φαινομενικὴ) κτίσις καὶ ἐξάρτησις, ἡ μὴ ἀμφισβητουμένη οὐδ' ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἀρειανῶν, θεωρεῖται ὡς ἀφετηρία πρὸς βεβαίαν καὶ ἀσφαλῆ ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου ἐποικοδόμησιν τοῦ δόγματος τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ [53]. Ἡ παρουσία ἐξ ἄλλου τοῦ Λόγου «ἐν ἡμῖν» συνιστᾷ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν μεταξὺ παλαιᾶς καὶ νέας ζωῆς, διασφαλίζουσα ἐπὶ πλέον καὶ τὴν κατάργησιν τῆς ἐπὶ τῆς «σαρκὸς» «βασιλείας» τῆς ἁμαρτίας [54]. Οὕτω, ἐνῷ κατὰ τὴν πρώτην δημιουργίαν οἱ ἄνθρωποι — λόγῳ τῆς μὴ ἐν αὐτοῖς παρουσίας τοῦ Λόγου — δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαμείνουν ἐν μακαριότητι «ζῶντες τὸν ἀληθινὸν καὶ ὄντως τῶν ἁγίων ἐν παραδείσῳ βίον» [55], μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ θεμελίωσιν νέων δυνατοτήτων ὁ παράδεισος ἀνασυνίσταται καὶ βιοῦται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς ὀντολογικὴ πραγματικότης.

II. Ἡ Ἐκκλησία ὡς νέος Παράδεισος.

Ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς Παραδείσου θεωρουμένης, καίτοι δὲν εἶναι νέα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς παραδόσε-

---

[49] Περὶ Ἐνανθρ. καὶ Κ. Ἀρ., 6, P.G., 26, 992Cἑ. Ἡ γνησιότης τοῦ ἀνωτέρω ἔργου ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ· βλ. σχετικῶς ἐν J. Quasten, Parrolohy, Westminster, Maryland, 1960, τ. 3, σελ. 28 ἑ. Ἑρμην. Ψαλμῶν. P.G., 27, 476Bἑ.

[50] Ἐφ., 2, 15. [51] Ἀπολογία, 2, Α.Δ., 3, 135.

[52] Κατὰ Αἱρέσεων, 5,17,4 P.G., 7, 1171.

[53] Κ. Ἀρ., 2, 56, P.G., 26, 265 A: «Ἐπεὶ εἰ κατ' ἐκείνους, ὡς κτιστῆς οὔσης τῆς οὐσίας τοῦ Λόγου, λέγει, Κύριος ἔκτισέ με, κτίσμα ὤν, οὐ δι' ἡμᾶς ἐκτίσθη, δι' ἡμᾶς δὲ μὴ κτισθέντος αὐτοῦ, οὐκ ἐκτίσθημεν ἐν αὐτῷ· μὴ κτισθέντες δὲ ἐν αὐτῷ, οὐκ εἴχομεν αὐτὸν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἔξωθεν εἴχομεν, εἰ ἄρα παρ' αὐτοῦ τὴν μάθησιν ὡς παρὰ διδασκάλου ἐδεξάμεθα».

[54] Ἔνθ' ἀν., 265B: «Οὕτω δὲ ἡμῶν ὄντων οὐδὲν ἧττον πάλιν ἡ ἁμαρτία τῆς σαρκὸς ἐβασίλευεν ἐμμένουσα καὶ μὴ ἐκβληθεῖσα ἐξ αὐτῆς. Ἀλλὰ ὁ Ἀπόστολος ἐναντιοῦται τούτοις πρὸ ὀλίγων τούτων φάσκων· Αὐτοῦ γάρ ἐσμὲν ποίημα, κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».

[55] Περὶ Ἐνανθρ., 3, P. G., 25, 101 B.

ως, ἔχουσα μάλιστα τὰς ρίζας της, ὥς εἰς τοὺς οἰκείους τόπους θὰ σημειώσωμεν, εἰς αὐτὴν τὴν Κ.Δ., ἐν τούτοις ἐλάχιστα καὶ οὐχὶ ἐν τῷ συνόλῳ της ἀπησχόλησε τὴν νεωτέραν ἐπιστημονικὴν θεολογικὴν σκέψιν. Τοῦτο, δεδομένης καὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ θέματος, παρέσχε τὴν «ἀφορμὴν» πρὸς συστηματικὴν ἐν τῷ παρόντι περὶ αὐτὸ (τὸ θέμα) διατριβήν.

Λέγοντες ὅμως παράδεισον, δέον νὰ νοήσωμεν τοῦτον εἰς καθαρῶς βιβλικὴν προοπτικὴν καὶ μακρὰν τῶν ἀνατολικῶν, παχυλῶν καὶ περιέργων περὶ αὐτοῦ μύθων [56], μηδεμίαν, ὥς θὰ καταστῇ προφανές, σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου πνευματικὴν ἐκκλησιολογικὴν θεώρησιν. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὰ ἀνωτέρω τίθεται τὸ ἐρώτημα: Ποῖος ὁ ἀπολεσθεὶς ἀρχικὸς παράδεισος, ὁ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τοῦτο ἀποκαθιστάμενος καί, ὥς θὰ ἴδωμεν, νέας ποιοτικὰς διαστάσεις ἐν αὐτῇ προσλαμβάνων; Ἐπ' αὐτοῦ βασικῶς δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν δύο τινά· πρῶτον, ὅτι οὗτος δὲν ἀποτελεῖ εἰσέτι κατάστασιν ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας, καὶ δεύτερον, ὅτι χαρακτηρίζεται ὥς ζωὴ ἐσωτερικῆς ὑπαρξιακῆς ὑπὸ τῶν πρωτοπλάστων «θεωρίας» τοῦ Θεοῦ:

«Εἰς τὸν ἑαυτοῦ γὰρ παράδεισον αὐτοὺς εἰσαγαγών, ἔδωκεν αὐτοῖς νόμον· ἵνα εἰ μέν φυλάξειεν τὴν χάριν, καὶ μένοιεν καλοί, ἔχωσιν τὴν ἐν παραδείσῳ ἄλυπον καὶ ἀνώδυνον καὶ ἀμέριμνον ζωήν, πρὸς τῷ καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς ἀφθαρσίας αὐτοὺς τὴν ἐπαγγελίαν ἔχειν· εἰ δὲ παραβαῖεν καὶ στραφέντες γένοιντο φαῦλοι, γινώσκειν ἑαυτοὺς τὴν ἐν θανάτῳ κατὰ φύσιν φθορὰν ὑπομένειν, καὶ μηκέτι μὲν ἐν παραδείσῳ ζῆν, ἔξω δὲ τούτου λοιπὸν ἀποθνήσκοντας μένειν ἐν τῷ θανάτῳ καὶ ἐν τῇ φθορᾷ. Τοῦτο δὲ ἡ θεία Γραφὴ προσημαίνει λέγουσα ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· 'Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ·...ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγησθε, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε' (Γεν., 2, 16, 17). Τὸ δὲ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε, τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ τὸ μὴ μόνον ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τοῦ θανάτου φθορᾷ διαμένειν;» [57]

Καὶ ὥς πρὸς μὲν τὴν ἔννοιαν τῆς ἀ θ α ν α σ ί α ς, ὥς ἐν τῇ παρατεθείσῃ περικοπῇ τοῦ περὶ Ἐνσαρκώσεως λόγου ἐμφαίνεται, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη δὲν συνίσταται κατὰ τὴν ἐν παραδείσῳ κατάστασιν εἰς ἔλλειψιν καὶ αὐτοῦ τοῦ σωματικοῦ θανάτου [58], ἀλλὰ μᾶλ-

---

[56] Βλ. παρὰ F. Heiler, Unsterblichkeitsglauben und Tenseitshoffnung in der Geschichte der Religionen, München, 1950.

[57] Περὶ Ἐνανθρ., ἔνθ' ἀν., 101 C.

[58] Βλ. τὴν ἀντίθετον ἄποψιν παρὰ Π. Δημητροπούλου. ἔνθ' ἀν., σελ. 75 ἑ, ἔνθα ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ σωματικὸς θάνατος εἶναι «ἀκολούθημα» καὶ «ἀναπόφευκτος συνέπεια» τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδάμ. Πρβλ. J. Kelly, Chri-

λον εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τῆς «ἐν θανάτῳ φθορᾶς» καὶ εἰς τὴν «διαμονὴν» ἐν ἀφθαρσίᾳ. Κατὰ ταῦτα τὸ «ἀποθνήσκειν», ἀναγκαῖον ἄλλωστε ὑπὸ τοῦ Παύλου θεωρούμενον διὰ τὴν «ἐν ἀφθαρσίᾳ» «ἔγερσιν» τοῦ ἀνθρώπου [59], δὲν ἀπετέλεσε τιμωρίαν τοῦ πρώτου ζεύγους διὰ τὴν πτῶσιν, ἀλλὰ τὸ «μ έ ν ε ι ν» καὶ «δ ι α μ έ ν ε ι ν» ἐν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ [60]. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐν παραδείσῳ ὑπὸ τῶν πρώτων ἀνθρώπων «θ ε ω ρ ί α ν» τοῦ Θεοῦ θὰ εἴχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη ἀπετέλει τὸ κατ᾿ ἐξοχὴν οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς ἐν παραδείσῳ ζωῆς· ἡ ἐξορία δὲ τῶν πρωτοπλάστων δὲν ἀρχίζει μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκδίωξίν των ἐκ τοῦ παραδείσου, ἀλλ᾿ ἀφ᾿ ἧς στιγμῆς ἀκριβῶς «ἔγνωσαν ἑαυτοὺς γυμνοὺς οὐ τοσοῦτον ἀπὸ ἐνδυμάτων, ἀλλ᾿ ὅτι **γ υ μ ν ο ὶ τ ῆ ς τ ῶ ν θ ε ί ω ν θ ε ω ρ ί α ς γ ε γ ό ν α σ ι κ α ὶ π ρ ὸ ς τ ὰ ἐ ν α ν τ ί α τ ὴ ν δ ι ά ν ο ι α ν μ ε τ ή ν ε γ κ α ν**» [61]. Τοῦτο μάλιστα, ἐκ παραλλήλου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θεωρούμενον, θὰ βοηθήσῃ εἰς πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ ἐξ αὐτῆς δύναταί τις νὰ αὐτοεξορισθῇ καίτοι ἐν αὐτῇ ζῶν καὶ κινούμενος.

(Συνεχίζεται)

---

stian Dostines, London, 1958, σελ. 347. «It man has lost the immortality of his body, he retains that of his soul, and his will remains free»· οὗτος ὅμως βασίζεται εἰς χωρία μὴ ἀναιροῦντα τὴν ὑφ᾿ ἡμῶν ὡς ἀνωτέρω δοθεῖσαν ἑρμηνείαν. Καὶ ὁ Πελάγιος ἀνέπτυξε ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ Ἀθανασίου περὶ θανάτου διδασκαλίαν· Βλ. Π. Δημητροπούλου, ἔνθ᾿ ἀν., σελ. 83.

[59] 1 Κορ., 15, 42.

[60] Βλ. καὶ Περὶ Ἐνανθρ., 4, P.G., 25, 104B ἑ. «Εἰ γὰρ φύσιν ἔχοντες (οἱ ἄνθρωποι) τὸ μὴ εἶναί ποτε, τῇ τοῦ Λόγου παρουσίᾳ καὶ φιλανθρωπίᾳ εἰς τὸ εἶναι ἐκλήθησαν, ἀκόλουθον ἦν κενωθέντας τοὺς ἀνθρώπους τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα ἀποστραφέντας... κενωθῆναι καὶ τοῦ εἶναι ἀεί. Τοῦτο δὲ ἐστι τὸ δ ι α λ υ θ έ ν τ α ς μ έ ν ε ι ν ἐ ν τ ῷ θ α ν ά τ ῳ κ α ὶ τ ῇ φ θ ο ρ ᾷ. Ἔστι μὲν γὰρ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος θνητός, ἅτε δὴ ἐξ οὐκ ὄντων γεγονώς. Διὰ δὲ τὴν πρὸς τὸν ὄντα ὁμοιότητα, ἣν εἰ ἐφύλαττε διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν κατανοήσεως, ἤ μ β λ υ ν ε ν ἂ ν τ ὴ ν κ α τ ὰ φ ύ σ ι ν φ θ ο ρ ά ν, κ α ὶ ἔ μ ε ι ν ε ν ἄ φ θ α ρ τ ο ς...»

[61] Κ. Ἑλλ., 3, P.G., 25, 8Dἑ.

ΧΡΟΝΙΚΑ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ

Θ. Λειτουργίαι - Χοροστασίαι. Ὁ Παναγ. Μητροπολίτης ἡμῶν παραμένει, ὡς γνωστόν, εἰς Ἀθήνας συνεχίζων τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ὡς μέλος τῆς Δ. Ἱ Συνόδου καὶ τῆς ἐκτάκτως συνελθούσης Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλ. τῆς Ἑλλάδος. Ἐπωφελούμενος μικρᾶς διακοπῆς τῶν συνεδριάσεων, λόγῳ τῶν ἑορτῶν τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἦλθεν εἰς Θεσσαλονίκην ἔνθα ἐτέλεσε τὴν θ. Λειτουργίαν τῇ 15)8 ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ἱ. Ν. Ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τῇ 23)8 προέστη τοῦ Μ. Ἑσπερινοῦ ἐπὶ τῇ ἀποδόσει τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου χοροστατήσας ἐν τῷ πανηγυρίζοντι φερωνύμῳ Ἱ. Ναῷ τῆς Παναγίας Φανερωμένης τῆς Κοινότητος Ν. Μηχανιώνας. Μετὰ τὸν Ἑσπερινὸν ἐπηκολούθησε λιτάνευσις τῆς θαυματουργοῦ ἱ. εἰκόνος τῆς Θεοτόκου, ἣν παρηκολούθησαν χιλιάδες εὐλαβῶν προσκυνητῶν ἐκ τῆς κωμοπόλεως, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν πέριξ κοινοτήτων.

Ὁ Παναγιώτατος ὡσαύτως παρέστη καὶ ἀνέπεμψε δέησιν κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἀπονομῆς τῶν διπλωμάτων εἰς τοὺς ἀποφοίτους ἀξιωματικοὺς τῆς Ἀνωτέρας Σχολῆς Πολέμου. Τὰ διπλώματα ἀπένειμεν ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεύς, παρουσίᾳ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν καὶ ἄλλων ἐπισήμων.

Ἐπισκέψεις. Τὸν Παναγιώτατον ἐπεσκέφθησαν ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων των ὁ νέος Διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας Θεσ)νίκης Συντ)ρχης κ. Τσιακάρας καὶ ὁ νέος Εἰσαγγελεὺς πρωτοδικῶν κ. Δ. Βουρνᾶς.

Θ. Λειτουργίαι Θεοφιλεστάτου. Ὁ Θ. Ἐπίσκοπος Ταλαντίου κ. Στέφανος κατὰ τὸ δίμηνον Ἰουλίου - Αὐγούστου ἐτέλεσε τὴν Θ. Λειτουργίαν καὶ ἐκήρυξε τὸν Θ. Λόγον εἰς τοὺς Ι. Ν. Ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἁγ. Κωνσταντίνου καὶ Ἁγ. Ἑλένης συνοικ. Ἡλιουπόλεως, Ἁγ. Ἐλευθερίου Ντεπό, ἔνθα ἐχειροτόνησεν εἰς πρεσβύτερον τὸν διάκονον Παναγ. Πανουτσόπουλον, τοποθετηθέντα ὡς ἐφημέριον τοῦ Ἱ. Ναοῦ, καὶ εἰς τοὺς πανηγυρίζοντας Ι. Ναούς: Ἁγ. Ἀναργύρων 7)πυργίου, Ἁγ. Κυριακῆς, Ἁγ. Μαρίνης Τούμπας, Προφ. Ἠλιού, Ἁγ. Παρασκευῆς Λαγκαδᾶ, Ἁγ. Παντελεήμονος Βότση, Θ. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Καλαμαριᾶς, Ν. Παναγίας, Παναγίας Φανερωμένης Καλλιθέας, Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ Ἁγ. Φανουρίου, Παναγίας Χαλκέων, καὶ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου Κατιρλῆ.

Ἐχοροστάτησε δὲ κατὰ τὸν Ἑσπερινὸν εἰς τοὺς πανηγυρίζοντας Ἱ. Ναούς: Ἁγ. Παρασκευῆς, νεκροταφείου, καὶ Θ. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, Καλαμαριᾶς.

Συνεδρίαι. Ὁ Θεοφιλέστατος κατὰ τὸ δίμηνον Ἰουλ. Αὐγ. προήδρευσε τῶν Δ. Συμβουλίων: Χαρισείου Γηροκομείου (τρὶς), Παπαφείου Ὀρφανοτροφείου, Ἀνωτ. Ἐκκλ. Σχολῆς, τοῦ Ρωσικοῦ Γηροκομείου, τοῦ Μητροπολιτ. Συμβουλίου (δὶς), τοῦ Πρεβαντορίου «Ἅγιος Δημήτριος» καὶ τοῦ Ὑπηρεσιακοῦ Συμβουλίου διὰ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Ἱ. Μητροπόλεως.

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Kurt Aland: Kurzgefasste Liste der Griechischen Handschriften des Neuen Testaments - I. Gesamtübersicht - Walter de Gruyter Co. Berlin 1963, σελ. VII + 431 (88 μάρκα).

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τῆς Καινῆς Διαθήκης ὀφείλει ἰδιαιτέρας χάριτας εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ μετὰ χεῖρας βιβλίου, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Münster τῆς Βεστφαλίας κ. Kurt Aland, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον Walter de Gruytea & Co, διὰ τὴν σπουδαίαν ὑπηρεσίαν, τὴν ὁποίαν προσφέρουν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Κριτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ.

Μεγάλη εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰνστιτούτου ἐρεύνης τοῦ κεμένου (Text forschung), τὸ ὁποῖον ἱδρύθη ἐν ἔτει 1959 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Münster. Τὸ ἐν λόγῳ Ἰνστιτοῦτον προὐγραμμάτισε σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν ἔκδοσιν πέντε τόμων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ. Ἐκ τούτων οἱ δύο πρῶτοι ἀναφέρονται εἰς τοὺς γενικοὺς καὶ εἰδικοὺς καταλόγους τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Κ.Δ., ὁ τρίτος θὰ ἀποτελέσῃ πλῆρες Ταμεῖον τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὁ τέταρτος θὰ ἀναφέρηται εἰς τὴν Κ.Δ. ἐν σχέσει πρὸς τοὺς παπύρους, ἐνῷ ὁ πέμπτος θὰ περιλαμβάνῃ χίλια ἐκλεκτὰ χωρία ἐκ μικρογραμμάτων κωδίκων.

Ὁ παρὼν πρῶτος τόμος μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῶν δύο ἔργων τοῦ Gregory: «Τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆς Κ.Δ.» καὶ «Ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ.» καὶ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνακάλυψιν ὑπὲρ τριακοσίων νέων χειρογράφων, πληροῖ μέγα κενὸν τῶν καινοδιαθηκικῶν γραμμάτων, διότι δίδει μᾶλλον πλήρη εἰκόνα τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Κ.Δ., βάσει τῶν σημερινῶν δεδομένων καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ συγχρόνως θέτει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἐρευνητοῦ - ἀναγνώστου τὴν πολυετῆ πεῖραν καὶ τὰ πολύτιμα συμπεράσματα αὐτῆς. Σπουδαίως βοηθεῖ ἐπίσης ἡ παροῦσα ἔκδοσις τὸν μελετητὴν διὰ τοῦ πίνακος τῶν βιβλιοθηκῶν, ὅπου ἑκασταχοῦ εὑρίσκονται τὰ ἀνωτέρω χειρόγραφα καὶ ποῖα ἀκριβῶς. Ἐπὶ πλέον ὁ μετὰ χεῖρας τόμος δίδει τὴν κλεῖδα τῆς χρήσεως - κατανοήσεως τῶν κριτικῶν ὑπομνημάτων τῶν εἰδικῶν ἐκδόσεων τοῦ Tischendorf καὶ τοῦ von Soden.

Μετὰ τὴν μακρὰν καὶ ἐμπεριστατωμένην εἰσαγωγὴν (σελ. 1 - 22), ἔνθ' ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει τὰ συστήματα τῶν δύο ἀνωτέρω ἐπισημαίνων τὰ μειονεκτήματα τούτων καὶ ἐκθέτων καὶ τὸ ἱστορικὸν τῆς παρούσης ἐκδόσεως ἀκολουθεῖ λίαν διαφωτιστικὸς πίναξ συντμήσεων (σελ. 23 - 26). Ἐν συνεχείᾳ ἐκτίθεται τὸ κύριον θέμα τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ εἰς τρία μέρη: Α' Περὶ τῶν χειρογράφων, Β' Περὶ τῶν ταμείων τῶν σημειογραφήσεων (Siegelkonkordanzen) καὶ Γ' Περὶ τῶν πινάκων τῶν βιβλιοθηκῶν. Τὸ πρῶτον μέρος περιλαμβάνει: 1. Κατάλογον 76 παπύρων (σελ. 27 - 33). 2. Κατάλογον 250 μεγαλογραμμάτων κωδίκων (σελ. 35 - 57). 3. Κατάλογον 2646 μικρογραμμάτων κωδίκων (σελ. 59 - 202). 4. Κατάλογον 2306 ἐκλογαδίων (περικοπῶν) (σελ. 20 - 318). Τὸ δεύτερον μέρος περιλαμβάνει τὰ ταμεῖα τῶν διαφόρων σημειογραφήσεων, τῶν ὁποίων ἔκαμαν χρη-

σιν ὁ Tischendorf (σελ. 321 - 333), ὁ von Soden (σελ. 334 - 349) καὶ ὁ Gregory (σελ 350 - 371). Εἰς τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος ἐκτίθενται ἀλφαβητικῶς αἱ διάφοροι χῶραι, ὅπου ὑπάρχουν βιβλιοθῆκαι, ἔνθα φυλάσσονται τὰ διάφορα χειρόγραφα, ἢ οἱ πάπυροι τῆς Κ.Δ. (σελ. 374 - 431), καὶ μάλιστα ἠριθμημένα πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἀναγνωστῶν - ἐρευνητῶν. Ὅσοι θὰ ἤθελον νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ., θὰ εὕρουν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τὸν ἄριστον ὁδηγόν· εὐχῆς ὅμως ἔργον θὰ ἦτο, ἂν θᾶττον ἢ βράδιον ἐδημιουργεῖτο μία τοιαύτη ἔρευνα καὶ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων Θεολόγων καὶ Φιλολόγων, οἱ ὁποῖοι ζῶμεν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ Ἕλληνες Θεολόγοι ὀφείλομεν πολλὰς εὐχαριστίας πρὸς τὸν ἀκάματον καθηγητὴν - ἐρευνητὴν Aland καὶ πρὸς τὸ ἐκλεκτὸν αὐτοῦ ἐπιτελεῖον.

Σ. ΝΑΝΑΚΟΣ
Δ/ντὴς Ἀνωτ. Ἐκκλησ. Σχολῆς Θεσ)νίκης

Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Καθηγητοῦ τῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης. **Ἱστορία τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως.** σελ. 160. Ἀθῆναι 1964. Ἄριστον βοήθημα διὰ τοὺς διδάσκοντας τὸ μάθημα τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως εἰς τὰς παρ' ἡμῖν Θεολογικὰς καὶ Ἐκκλησιαστικὰς σχολάς, ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα παρακολουθοῦντα τὴν σύγχρονον παγχριστιανικὴν κίνησιν.

Sources Chretiens. No 110 **Romanos le Melode. Hymnes.** Introduction, texte critique, traduction et notes, par José Grosdidier de Matons, agrégé de l'université. Tome II. Nouveau Testament (IX - XX). pag. 379, Les éditions du cerf, 29, Bd de latour - Maubourg, Paris. 1965.

† Ἐπισκόπου Θαυμακοῦ Χρυσοστόμου. **Εὐβοϊκὴ Μοναστηριολογία.** Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ «Ἐκκλησία» σελ. 102. Ἀθῆναι 1965 Μελέτημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς Εὐβοίας καὶ τὰς μονὰς τῆς μεγαλονήσου.

Μάρκου Σιώτου, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. **Νικόλαος Ἰ Λούβαρις.** σελ. 132. Ἀθῆναι 1965. Ἐκτενὴς πραγματεία ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ συγγραφεὺς εὐγνώμων μαθητὴς καὶ συμπατριώτης τοῦ ἀειμνήστου Νικολάου Λούβαρι, ἐκθέτει ὡς ἐν ἀναγλύφῳ εἰκόνι καὶ διαζωγραφεῖ τὴν πολυσχιδῆ δρᾶσιν καὶ τὴν φωτεινὴν προσωπικότητα τοῦ ἐξόχου διδασκάλου τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ ἀκαμάτου ἐργάτου διὰ τὴν ἐπικράτησιν καὶ στερέωσιν τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἰωάννου Καλογήρου, Καθηγητοῦ ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. **Ὁ Ἰανσενισμός.** (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Θρησκευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας. ΣΤ' σ. 663 - 674) σελ. 22. Ἀθῆναι 1965. Τὸ ἄρθρον ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐκ τοῦ Ὁλλανδοῦ Κορνηλίου Ἰανσενίου (1585 - 1638) τοῦ νεωτέρου προελθὸν ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ρ)Καθολικῆς Ἐκκλησίας πνευματικὸν κίνημα. Ὁ Ἰανσένιος διετέλεσε καθηγητὴς τῆς θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λουβαὶν καὶ εἶτα ἐπίσκοπος τοῦ Ὕπρ. Ἠκολούθει πιστῶς τὰς θρησκευτικὰς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου.

Τοῦ αὐτοῦ. **Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ ἔργον των ἐκ τοῦ κέντρου τῆς χριστιανικῆς των ὑποστάσεως θεωρούμενον.** Ἀνάτυπον ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. σελ. 48 Θεσσαλονίκη 1965 Λόγος πανηγυρικὸς ρηθεὶς τῇ 30ῇ Ἰανουαρίου 1964, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου.

Ἰω. Ν. Ξηροτύρη, Καθηγητοῦ τῆς Κοινωνιολογίας ἐν τῇ Ἀνωτάτῃ Σχολῇ Βιομηχανικῶν σπουδῶν Θεσσαλονίκης. **Ἠθικὲς ἀρχὲς στὸ πεδίο τῶν ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων.** Ὁμιλία γενομένη εἰς τὴν σειρὰν ὁμιλιῶν εἰς πόλεις τῆς Β. Ἑλλάδος τὴν 16ην Μαΐου 1965 ἐν τῷ Ἐμπορικῷ καὶ Βιομηχανικῷ Ἐπιμελητηρίῳ Σερρῶν. σελ. 39. Θεσσαλονίκη 1965. Ὁ σ. ἐν τῇ ὡς ἄνω ὁμιλίᾳ ἐξετάζει καὶ καταδεικνύει τὴν μεγίστην σημασίαν καὶ ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἔχουν διὰ τὰς ἐμπορικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιχειρήσεις αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ στηρίζεται τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ οἰκονομικαὶ συναλλαγαὶ τῆς κοινωνίας. Τιμιότης, δικαιοσύνη, εἰλικρίνεια, αὐτοκυριαρχία, εὐπροσηγορία, εὐγένεια, κοινωνικὴ συνείδησις, ἀγάπη, σεβασμὸς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, εἶναι κατὰ τὸν συγγραφέα οἱ θεμέλιοι λίθοι, οἱ σταθεροὶ ἠθικοὶ κανόνες, μὲ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ διαπαιδαγωγοῦνται οἱ μέλλοντες νὰ ἐξυπηρετήσουν καὶ οἱ ἤδη ὑπηρετοῦντες τὴν κοινωνίαν εἰς τὸν τομέα τῶν ἐμπορικῶν καὶ τῶν οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων. Οἱ κοινωνικοὶ παράγοντες, οἰκογένεια, σχολεῖον, ἐκκλησία, μὲ πρόγραμμα τὰς ἀνωτέρω ἠθικὰς ἀρχάς, πρέπει νὰ ἀναλάβουν τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ κατάρτισιν τῶν μελῶν τῆς κοινωνικῆς ταύτης λειτουργίας, δηλ. τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ἐμπορίου Ἡ ἀπόκτησις καὶ μελέτη τῆς ὡς ἄνω ὁμιλίας συνιστᾶται ἐκθύμως εἰς τοὺς φίλους ἀναγνώστας τοῦ Περιοδικοῦ.

Παν. Ν. Τρεμπέλα. Ἀπολογητικαὶ μελέται. **Ὁ πνευματισμός.** Ἔκδοσις τρίτη ἐπηυξημένη. Ἔκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ.» σελ. 212. Ἀθῆναι 1965. Ἐξαντληθείσης καὶ τῆς β' ἐκδόσεως τῆς περὶ τοῦ Πνευματισμοῦ μελέτης τοῦ ἀκαμάτου συγγραφέως, προέβη, οὗτος εἰς τρίτην τοιαύτην βελτιωμένην, ἐπηυξημένην καὶ συγχρονισμένην. Ὁ σ. δι' ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Πνευματισμὸς τυγχάνει ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ὅτι, ἐφ' ὅσον θὰ ἤθελέ τις νὰ εἶναι ἀληθὴς καὶ πιστὸς χριστιανός, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εὑρίσκεται εἰς οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὸν Πνευματισμόν. Τὸ βιβλίον διακρίνει καλλιέπεια καὶ πειστικότης ἐπιχειρημάτων· οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἡ τρίτη ἔκδοσις θὰ τύχῃ εὐμενοῦς ὑποδοχῆς παρὰ τῶν ἀναγνωστῶν καὶ θαυμαστῶν τοῦ συγγραφέως.

Ἀρχιμ. Καλλινίκου Ἰ. Καρούσου. **«... Καγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς».** Β'. ἔκδοσις. Ἐκδόσεις «Ἡ Χρυσοπηγή.» σελ. 180. Ἀθῆναι 1965. Τὸ μετὰ χεῖρας βιβλίον τοῦ ζηλωτοῦ συγγραφέως ἀναφέρεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς Μετανοίας καὶ Ἐξομολογήσεως καὶ ἀποσκοπεῖ νὰ πείσῃ τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Οὐρανίου Πατρὸς παρὰ τῷ ὁποίῳ καὶ Μόνῳ θὰ εὕρῃ διὰ τῆς μετανοίας τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἠρεμίαν τοῦ πνεύματος, ποὺ τόσην ἀνάγκην ἔχει ὁ κουρασμένος ἄνθρωπος τῶν καιρῶν μας·

Ποῖος θὰ κωφεύσῃ καὶ δὲν θὰ πλησιάσῃ τὸν γλυκύτατον Σωτῆρα Χριστὸν συμμορφούμενος πρὸς τὴν στοργικὴν πρόσκλησίν του «Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι ΚΑΓΩ ΑΝΑΠΑΥΣΩ ΥΜΑΣ» ;

Σπύρου Ν. Ἀβούρη, Γυμνασιάρχου. **Τὰ Ἐκκλησιαστικὰ τῆς Ἑπτανήσου. 1815 - 1867.** σελ. 118. Ἀθῆναι 1965. Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ λίαν ἐνδιαφέρουσαν συμβολὴν εἰς τὴν νεωτέραν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑπτανήσου ἀναφερόμενον κυρίως εἰς τὴν στάσιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἱ. Κλήρου διὰ τὴν ἕνωσιν τῶν Ἰονίων νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Πωλεῖται εἰς τὰ βιβλιοπωλεῖα ἀντὶ δραχ. 30.

Παναγιώτου Ν. Σιμωτᾶ, Ὑφηγητοῦ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. **Παρατηρήσεις ἐπί τινων γεγονότων τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας τοῦ 6ου καὶ 5ου π. Χ. αἰῶνος,** σελ. 20. Θεσσαλονίκη 1964.

Εὐσταθίου Θ. Μπαστᾶ. **Ἀγάπης ἀνταύγειες.** Ἔκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων «ὁ Σωτήρ». Ὁδὸς Χαριλάου Τρικούπη 112. σελ. 190. Ἀθῆναι 1965. Τεσσαράκοντα σύντομα μικρὰ καὶ ὠφέλιμα διηγήματα.

«Οἱ φίλοι τῆς Οὐγκάντας» Βορ. Ἑλλάδος Σ. Α. Πλατεῖα Ἁγ. Σοφίας 6. Πληροφοριακὸν δελτίον. Νο 7.

Ἀλίκης Καφετζοπούλου. **Πρὸς τοὺς φοίνικες.** Ἐπαγωγὸν καὶ διδακτικὸν διήγημα. Ἔκδοσις Χριστιανικῆς Ἑνώσεως «ἡ Ἐλπίς». σελ. 235. Ἀθῆναι 1965.
